

Å tenke om samisk språk og skrive på lulesamisk <i>Ole Henrik Magga</i>	3
Julevsámeigiella <i>Susanna Angéus Kuoljok</i>	10
Lulesamisk språk – fra et privat hjemmespråk til et offisielt samisk språk? <i>Harrieth Aira</i>	19
Samiskundervisningen ved Ájluovta skávllá/ Drag skole <i>Kurt Tore Andersen, Bjørg Fagernes, Siv Kintel, Wenche Nergård, Sylvia Nystø, Adele Nystø Ráhka, Solveig Skjelnes og Britt Karin Storvik</i>	36
Gálmá oahppe ájádusá sámeigiella ja sámeigiellaáhpadusábirra <i>Ingrid Kintel, Sandra Nystø Ráhka, Maria Mikkelsen</i>	44
«...ja gå tjalmme ij das vuojne, ij ga biellje gulá, de sjevnjut dát ilmme ja hávdde de rahpus...» – oversikt over Lars Levi Læstadius' samiskspråklige skrifter med språklige kommentarer. <i>Anders Kintel</i>	47
Samiska ortnamn ur kommunikativ aspekt. <i>Olavi Korhonen</i>	57
Norske stedsnavn i det lulesamiske området – forteller de om et langt samisk nærvær? <i>Kåre Tjihkkom</i>	73
Bårjås ja Porjus. <i>Lester Wikström</i>	78
Framtida for lulesamisk språk. <i>Jon Todal</i>	88

BÅRJÅS 2002

Julevsámeigiella uddni – ja idet? Lulesamisk språk i dag – og i morgen?

2002 BÅRJÅS

Diedalasj ájggetjála Árran - julevsáme guovdásj
Populærvitenskapelig tidsskrift fra Árran – lulesamisk senter Kr. 70.-

Julevsámeigiella uddni – ja idet?
Lulesamisk språk i dag – og i morgen?

Bårjås la diedalasj ájggetjåla mij almmuduvvá akti jahkáj Árranis – julevsáme guovdátjís.

Dinŋgum: Árran julevsáme guovdásj, 8270 Drag/Ájluokta
telefávnná: 75 77 51 00.
Fákša: 75 77 51 01.
E-poassta: bahko@arran.no
Hadde: kr 70,- + porto

Dåjmadus la Árran – julevsáme guovdásj, dávvervuorkká: Anne Kalstad Mikkelsen, dávvervuorká pedagoga Lars Børge H. Myklevoid, dávvervuorká lektur Oddmund Paulsen, dávvervuorká tekn. kons. asp. Dåjmadus ij vássteda ájnegas tjålle vuojnoj ávdås.

Jårggålme sámegeiellaj: Kåre Tjihkkom – Árran, Kaia Kalstad, Sigmund Johnsen, Anders Kintel.
Gráfalasj hábmedibme: Ronny Hermann, Blikk Sentraltrykkeriet AS, Bodø.
Tjuorggam ja tjanádibme: Blikk Sentraltrykkeriet AS, Bodø.
Tjuorgos jagen 2002: 500

Almmuduvvam doarjjagijn Sáme kultuvrrafándas

Gávva ávdđabielen: ©Asgeir Kvalvik

© Báhko
ISBN 82-7943-010-5

Bårjås betyr «seil», og er et populærvitenskapelig tidsskrift som utgis en gang i året av Árran – lulesamisk senter.

Bestilling: Árran – lulesamisk senter, 8270 Drag
Tlf: 75 77 51 00.
Fax: 75 77 51 01.
E-post: bahko@arran.no
Pris: kr. 70,- + porto

Redaksjonen utgjøres av museumsseksjonen ved Árran - lulesamisk senter: Anne Kalstad Mikkelsen, museumspedagog Lars Børge H. Myklevoid, museumslektor Oddmund Paulsen, teknisk konservator asp. Redaksjonen er ikke ansvarlig for de enkelte forfatteres synspunkter.

Samiske oversettelser: Kåre Tjihkkom – Árran, Kaia Kalstad, Sigmund Johnsen, Anders Kintel
Grafisk form: Ronny Hermann, Blikk Sentraltrykkeriet AS, Bodø
Trykking og innbinding: Blikk Sentraltrykkeriet AS, Bodø
Opplag år 2002: 500

Utgitt med støtte fra Samisk kulturfond

Forsidebilde: ©Asgeir Kvalvik

© Báhko
ISBN 82-7943-010-5

Sisadno/ Innhold

Ávdđátjåla	1
Forord	2
Å tenke om samisk språk og skrive på lulesamisk. <i>Ole Henrik Magga</i>	3
Julevsámegeiella. <i>Susanna Angéus Kuoljok</i>	10
Lulesamisk språk – fra et privat hjemmespråk til et offisielt samisk språk? <i>Harrieth Aira</i>	19
Samiskundervisningen ved Ájluovta skávvllá/ Drag skole. <i>Kurt Tore Andersen, Bjørg Fagernes, Siv Kintel, Wenche Nergård, Sylwia Nystø, Adele Nystø Ráhka, Solveig Skjelnes og Britt Karin Storvik</i>	36
Gálmá oahppe ájádusá sámegeiella ja sámegeiellaáhpadásábirra <i>Ingrid Kintel, Sandra Nystø Ráhka, Maria Mikkelsen</i>	44
«... ja gå tjalmme ij das vuojne, ij ga biellje gulá, de sjevnjut dát ilmme ja hávdde de rahpus...» – oversikt over Lars Levi Læstadius' samiskspråklige skrifter med språklige kommentarer. <i>Anders Kintel</i>	47
Samiska ortnamn ur kommunikatív aspekt. <i>Olavi Korhonen</i>	57
Norske stedsnavn i det lulesamiske området – forteller det om et langt samisk nærvær? <i>Kåre Tjihkkom</i>	73
Bårjås ja Porjus. <i>Lester Wikström</i>	78
Framtida for lulesamisk språk. <i>Jon Todal</i>	88

Skaff deg de foregående utgivelser av Bårjås

Dutkam julevsáme guovlon – Forskning i lulesamisk område

Læstadianisma – Tjuorvvo jienas sjadde giedjegij

Læstadiansimen – Fra en ropende røst til en voksende blomst

Bårjås er en type publikasjon som ikke går ut på dato over natta, så de foregående utgivelser er derfor like aktuelle. Disse kan du nå bestille.

«... hvor de efter gammel Sædvane har færdedes»
sámij duobddága – samiske landskap

Bestilling: Árran lulesamisk senter, 8270 DRAG
tlf 75 77 51 00. Fax 75 77 51 01.
e-post: poassta@arran.no - pris:kr. 70,- + porto

Ávddátjála

De la ájggetjála Bårjås næljádis almmuduvvam. Dinngujiddijj lánko lassán aktelasj, ja náv guhkev gá mij oadtjop ruoptus buorre diedádusájt mijá bargos, de almmudip ájggetjállagav. Gálmma vuostasj jagijt oattjop Bårjås ruhtadoarjjagav Vuona Guoradallamrádes. Dán jage le Sámedigge mij buorre mielajn la vaddám doarjjagav Sáme kultuvrrafánda baktu.

Dán jage tebmá le julevsámeigiella. Gæhttjalim lip tjuovga-dahttet gielav ja giellabargov moattet guiovlos, degu teorija ja analyhtalasj dáses ja «rásseruohsa dáses». Giella le guovdásj oasse ulmutja identitehtas ja iesjdádjadusás. Sámeigiella le aj ájnas tjoahkkijiddje faktor sáme etnalasj aktisasjvuodas. Sámeigiella le aktelasj oarren ságastallamijda, ij dássju sámij gaskan, ájnat álmmlasj forumijn – riikkadásen ja bájkálettjat. Giella le dat mij la guodden sáme kultuvran ja identitehtan. Danna le stáhtus nasjávnláasj giellan, prisihpalattjat la dat avta buohta dárogielajn. Gá Divtasvuona suohkan la dálla áhtsám bessta oassálettjan sámeigiela háldadusguovlluj le aj viehka oalle ájnas. Ihkav boahhte ájge oadtjop vásedit dárogielak namá álgov, «Divtasvuodna», oadtju álmmlasj stahtusav suohkana namman avta buohta dáro namájn. Le aj ájnas sáme bájkkenamá bisoduvvi vuojnnusij buvtedijn kártajn ja rahtegalbajn. Áttjak la buojkulvissan Divtasvuona suohkanstivrra mierredam dál gá Gásluovtrahte – mij suogná Státtá-tjáhká tjadá, nammadum nasjonalvárren áttjak – galggá Státtárahten nabdeduvvat, de galggi sámeigelak namma aj anduvvat rahtegalbajn.

Bårjås 2002 álggep tjállagijn Mákká Ole Henrikis; «Sámeigiela birra ájadallat ja julevsábmáj tjället». Vuostasj oasen li muhtem vuodulasj ájadallama giela birra. Tjállaga mañep oasen giehttu sán tjállemvuohkebargos 1970-lágon ja muhtem gielalasj hástalusájs maj ávdán uddni lip.

Angéus Guoljoga Susánna tjelggi julevsámeigiela vidjurijt uddni, ienemusát Svieriga bielen goappátjagá sijdan ja sijda álggolín. Suv tjálos válldá ávddásis julevsámeigiela ávddánimev ja vidjurijt uddni, gudi li giellaaddne ja makkir aktjivuo-dajn. Angéus Kuoljok hæjtá tjelggidusájn makkir akademalasj bargo gávnnuji julevsámeigiela birra.

Ájra Harrieth la tjállám viehka informatjivalattjat julevsámeigiela vidjurijs. Sán la analyserim faktorijt ma li bájnám giela vidjurijt gálmán sierra histávrrálasj ájggeávdan sebruv-

dakvidjurij ma málsudi. Mañemusát merustallá sán ma vierttiji gávnnut vaj julevsámeigielan la boahhte ájgge.

Sámme ájnas gá dádjadibme teorija ja analysjsa baktu le bæjválasj praktihkalasj giellabarggo. Ájluovta skávlá rektorij ja áhpadiddijj tjállaga baktu oadtjop giellabargov lagábut gehtjadit. Oadtjop gullat gáktu sámeigiellaáhpadibme organiseriduvvá skávlán, makkir gássjelisvuodaj ja hástalusájt ávdán li. Vijdábut buktep ávddán gálmma hála majt skávlá nuorajskávlá-oahppe adnin soames giella- ja skávlákonferánsan. Viehka ájnas la gulldalit nuoraj vuojnoja ma guoski giellaj ja áhpadibmáj, sij li gudi galggi hábmedit giela boahhte ájgev.

Moadda giellaguoradalle i tsuojggim man ájnasa Læstadiusa Lars Levija sámeigielak tjállusa li árrum sáme tjállemgiela ávddánibmáj (gehtja buojkulvissan Mákká tjállagav). Ginntala Anders la válldám ávddásis Læstadiusa tevstaj ja buktá tevstaj sisanov aktan gielalasj javllamusájt.

Tebmá mij moaddásij mielaav giddi le sáme bájkkenamá. Korhonena Olavi tjállá bájkkenamáj birra ma guoski mannelagájt. Tjihkkoma Kåre giehtadallá soames dáro bájkkenamáj Stáltu guovlojn maj álggo soajttá árrót sámeigiella.

Wikströma Lester subtsas tjállgines náv gá Bårjåsa (bájkke Svierigin) ávddánime birra, lavnnjagoade rájes el-fábmostasjávna rádjájt aktan sáme bájkkenamáj birra lahkusin. Moatte jage dievvasusán oahpástuváj sán aj Uhtsi Pávllusijn, vuoss-tálasstempoehhta guhti aj vattij juojddáv vidtjumijda sámeigiela ávdás. Oahpástuvvap aj Uhtsijn tjälle tjalmij baktu.

Bårjås 2002 hiejttep tjállagijn Todala Jonas dan birra masi moassásij miella le gitta; namálettjat «Julevsámeigiela boahhte ájgge birra» Sán vuoset giella Divtasvuonan málsoduváj sámeigiela dárogiellaj mañnenagi gitta 1980-lágo mañnegæhtjáj. 1989 álggin muhtem æjgáda barggat vaj giellamálssom jærgjivduvvá. Todal ij diehttelis máhte tjelgga vásstedit gatjálvissaj jus «julevsámeigiella rijbbá», valla adná da dáhpádusájn 1980-lágo mañnegietjes li buorre loabádusájt giela boahhte ájggáj.

Todala Jona positjivalasj dádjaduásj julevsámeigiela boahhte ájges hiehpá buoragit Bårjås 2002 állit. Doajvvop Bårjås máhtá árrót unnes væhkátjin julevsámeigielav nannitjit.

*Lars Børge H. Myklevold,
dávvervuorkkálektur/ dájmaddidde*

Forord

Så foreligger tidsskriftet Bårjås for fjerde gang. Antall abonnenter øker jevnt og trutt, og så lenge vi får positive tilbakemeldinger på vårt arbeide vil vi fortsette å publisere tidsskriftet. De tre første årene fikk Bårjås økonomisk støtte fra Norges Forskningsråd. I år er det Sametinget som velvillig har gitt oss støtte gjennom Samisk kulturfond.

Årets tema er det lulesamiske språket. Vi har forsøkt å belyse språket og språkarbeide fra forskjellige innfallsvinkler, både fra et teoretisk og analytisk nivå og fra «grasrotplan».

Språket er en sentral del av et menneskes tilhørighet og selvforståelse. Det samiske språket er også en viktig samlende faktor for det samisk etniske fellesskapet. Samisk språk er stadig kilde til debatt, ikke bare internt i de samiske samfunn, men også i offentlige fora – nasjonalt og lokalt. Språket er et bærende element i samisk kultur og identitet, og har i dag status som nasjonalt språk, i prinsippet på lik linje med norsk. At Tysfjord kommune nå har søkt om å bli innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk er av meget stor betydning. Kanskje vil vi i framtida også få oppleve at opprinnelsen til navnet Tysfjord – det samiske navnet «Divtasvuodna» – får offisiell status som navn på kommunen, på lik linje med det norske. Det er også viktig at samiske stedsnavn bevarer gjennom synliggjøring på kart og vegskilt. Nylig har for eksempel de folkevalgte i Tysfjord kommune avgjort at når nå Kjøpsvikvegen – som går gjennom det nylig kårede nasjonalfjellet Stáddá /Stetind – skal omdøpes til Stetindvegen, skal også det samiske navnet benyttes på vegskiltene.

Vi innleder Bårjås 2002 med en artikkel av Ole Henrik Magga; «Å tenke om samisk språk og skrive på lulesamisk». Første del av artikkelen inneholder noen grunnleggende betraktninger omkring språket. I andre del av artikkelen forteller han om det rettskrivningsarbeidet som ble gjort på 1970-tallet, og en del språklige utfordringer vi står ovenfor i dag.

Susanna Angéus Kuoljok beskriver det lulesamiske språkets situasjon, hovedsakelig i Sverige, både i og utenfor heimen. Hennes artikkel tar for seg utviklingen og vilkårene for lulesamisk i dag, hvem som bruker språket og i hvilke sammenhenger det brukes. Hun gir også en redegjørelse for språkarbeid og -forskning, samt en oversikt over hvilke akademiske avhandlinger som finnes om lulesamisk språk.

Harrieth Aira har skrevet en meget informativ artikkel om situasjonen for det lulesamiske språket. Hun har gjort en analyse av faktorer som har påvirket språkets stilling i tre forskjellige historiske faser med skiftende samfunnsforhold. Hun

avrunder med å gi ei vurdering av hvilke forutsetninger som må være til stede for at lulesamisk språk skal ha ei framtid.

Like viktig som teoretisk og analytisk forståelse av språket, er det daglige praktiske språkarbeidet. Gjennom artikkelen fra rektorene og lærerne ved Ájluovta skávllá/ Drag skole får vi et innblikk i språkarbeid på nært hold. Vi får presentert hvordan samiskundervisninga ved skolen er organisert, og hvilke problemer og utfordringer man står ovenfor. Videre gjengir vi tre innlegg som ungdomsskoleelever ved skolen framførte på en språk- og skolekonferanse. Det er svært viktig å lytte til ungdommenes synspunkter til språk og opplæring, det er de som skal forme det samiske språkets framtid.

Mange språkforskere har påpekt hvor viktige Lars Levi Læstadius sine samiskspråklige publikasjoner har vært for utviklinga av et samisk skriftspråk (se for eksempel Magga's artikkel). Anders Kintel har grepet fatt i Læstadius tekster og gjengir innholdet i tekstene med språklige kommentarer.

Samiske stedsnavn er et tema som opptar mange. Olavi Korhonen skriver her om stedsnavn som har med kommunikasjon og samferdsel å gjøre. Kåre Tjihkkom behandler et utvalg norske stedsnavn i Saltenområdet, som med sannsynlighet kan ha samisk opphav.

Lester Wikström forteller i sin artikkel blant annet om utviklinga av stedet Porjus (samisk: Bårjås) i Sverige, fra å være en «hállkáta» til å bli en kraftstasjon, samt de samiske stedsnavnene i området. Gjennom sin mangeårige tjeneste i Porjus ble han kjent med Paulus Utsi, en «protestpoet» som også ytte et viktig bidrag i kampen for samisk språk. Vi blir også presentert for Utsi gjennom forfatterens øyne.

Vi avslutter Bårjås 2002 med en artikkel av Jon Todal som omhandler det «alle» er opptatt av; nemlig «Framtida for lulesamisk språk». Han viser at fram til slutten av 1980-tallet foregikk det et gradvis språkskifte i Tysfjord – fra samisk til norsk. I 1989 begynte en del foreldre arbeide for å snu språkskiftet. Todal kan selvfølgelig ikke gi noe entydig svar på et spørsmål som «vil lulesamisk overleve», men mener at det som har skjedd siden slutten av 1980-tallet lover godt for framtida for språket.

Med Jon Todals positive oppfatning av framtida for lulesamisk språk, passer det bra å runde av Bårjås 2002. Vi håper at også Bårjås kan være et lite bidrag til å styrke det lulesamiske språket.

*Lars Børge H. Myklevold,
museumslektor / redaktør*

Å tenke om samisk språk og å skrive på lulesamisk

Bevaring og utvikling av de samiske språkene er avhengig av en rekke faktorer både på samfunnsnivå, gruppenivå og på individnivå. Alf Isak Keskitalo (1980) var en av de første her i landet til å peke på faktorer som påvirker de samiske språkenes stilling. I Sverige har Kenneth Hyltenstam, Christopher Stroud og Mikael Svonni (1999) identifisert alt i alt rundt 40 variable som spiller en rolle for overlevelsen av samisk. Demografi, lovgivning, faktisk bruk og status er nøkkelordene i diskusjonen av slike variable.

OLE HENRIK MAGGA

To av de viktigste ting som virker inn på språkets bevaring og utvikling, er hvordan vi tenker om språket og hvordan vi skriver språket. Det er nemlig først og fremst våre egne valg som avgjør språkets framtid. Natur-

*I det tradisjonelle samiske samfunn fantes ikke mange språkvalg slik som i dag.
FOTO: SAMEMISJONENS ARKIV/ÅRRAN FOTOARKIV*

ligvis betyr de ytre rammer meget. Men vår egen innstilling er den aller viktigste. Vi må rett og slett ville noe. Det er selve kjernen. Det tradisjonelle samiske samfunnets styrke for språk-

utviklingen lå nettopp i den uuttalte faste vilje, og at det ikke fantes mange valg. Det er derfor samisk har overlevd. I dag fins det mange valg og vi må bevisst bestemme oss for noe. På

den andre siden har vi tilgang til skriftspråket, som er et mektig verk-tøy om det brukes rett.

Å tenke om samisk og på samisk

Samiske organisasjoner har gjentatt om og om igjen at de samiske språkene er viktige å bevare og å utvikle. Men de har aldri sagt akkurat hvor viktig språket egentlig er. Enkeltrepresentanter, ja endog organisasjonsledere, har ikke alltid selv fulgt opp organisasjonenes politikk i sin egen hverdag. Og fra enkeltpersoner innen samenes rekker får man etter hvert høre at språket kanskje ikke er så viktig likevel. Vi som arbeider med språket i undervisning og forvaltning, blir stadig mer usikre på om vi tør å stå på noen linje i spørsmålet ut over det å undervise dem som frivillig søker utdanning. Det er mange faktorer som påvirker de samiske språkenes framtid. Men nettopp denne usikkerheten er antakelig den aller viktigste enkeltfaktor. Og den trekker for tiden i gal retning med tanke på språkenes framtid.

Alle språk er likeverdige. De er komplekse, logiske systemer som har samme potensiale til å uttrykke alt som mennesker kan oppfatte og tenke, forutsatt at de får anledning til å brukes og utvikle seg naturlig i et samfunn. Språk er ikke organismer som vokser, eldes og dør av seg selv. Tvertimot er deres utvikling, tilbake-

gang og eventuell død alltid knyttet til samfunnet de brukes i og vilkårene i samfunnet. Samisk er tradisjonelt et språk for nøyaktig registrering av beskaffenheter, bevegelser og prosesser. I dag står vi overfor nye utfordringer der samisk skal vær et redskap for utvikling av et globalisert samfunn. Språket er altså knyttet til samfunnet på en uløselig måte. Nettopp derfor er det så viktig hva samfunnet foretar seg og hvilke «bilder» det formidler av dem som bruker samisk.

Språket er en så viktig del av personligheten og åndsevnene til et menneske at respekt for en person også må innebære respekt for personens språk. Å krenke språket er å krenke personens menneskeverdighet. Å begrense et menneskes aktivitet på grunn av vedkommendes språk er å krenke vedkommendes rett til samfunnsdeltagelse, som i seg selv er en grunnleggende menneskerett. Vi har mange eksempler på samer som har kastet bort 7-8 år av sitt liv i skolen uten å lære å lese og skrive. At mange av dem senere i livet har lært å lese og skrive viser at det ikke har vært noe galt med deres evner. Omfanget av skadene som tidligere tiders språkpolitikk har påført samer, er så langt ikke blitt nærmere undersøkt.

Å få kommunisere på et språk man behersker sikrer retten til å kunne ivar-ta ens interesser i samfunnet, både innen ens egen lokale samfunnsgruppe, innen landet som helhet og overfor landets forvaltning, domstolsapparat og politiske system. At samisk språk

ikke har hatt noen status over lang tid har vært hårdt merkbart for enkeltindivider av samer. Svært mange har lidd under dette, både under skolegang og oppvekst. Det fins et stort antall analfabeter i den samiske befolkning som ikke leser godt på noe språk og som slett ikke kan skrive på noe språk. Slik har en språklovgivning også begrenset verdi fordi forvaltningen i stor utstrekning baserer seg på skrevne dokumenter. Den skaden som allerede er påført enkeltmennesker, kan lovgivningen derfor ikke bøte på.

Språket utvikles best ved at det anvendes i forvaltning, forskning, undervisning og i politisk arbeid. Bruken er egentlig den eneste sanne språkrøkt. Det er avgjørende at det finnes fora hvor samisk språk er kommunikasjonsmiddelet. Samisk er blitt holdt utenfor samfunnsutviklingen i en periode hvor svært mye nytt er introdusert av hjelpemidler, teknikker, materialer, fenomener og tenkemåter. Hvis samisk språk skal være et fullverdig alternativ til andre språk, må derfor så mange som mulig av livets områder kunne omhandles på samisk for alvor - og ikke bare i form av tolkning fra norsk til samisk. Bare tolkning og oversetting vil i lengden bety undergang for språket. I noen fora er man ennå ikke kommet så langt en gang at det er lov å snakke samisk.

Å kreve kunnskaper i norsk er en selvsagt ting. Like selvsagt er det å undervise på norsk. Der er det en

annen og sterkere vilje som rår. Å undervise på samisk, som er nødvendig både av hensyn til samisktalende og av hensyn til språket selv, møtes derimot ofte med liten forståelse. I praksis skjer det som regel slik at om det fins én elev eller én deltager på et møte som ikke kan samisk, må alt foregå på norsk. Samisktalendes rett til eget språk og samisk språks rett til utvikling teller i praksis svært lite. Dette er ikke holdbart. Det må utvikles en grunnleggende ny forståelse for at bruk av samisk er nødvendig, og at de som bruker samisk er i sin fulle rett.

Den offisielle politikken at samer skal være tospråklige er begrunnet med at samer skal ha tilgang til landets hovedspråk. Det er i seg selv rett og riktig. Men i lengden fører det til et paradoks: Nemlig at man ikke behøver å ha noen samiskspråklige fora og samisk språk vil utarmes sakte men sikkert. I den offentlige debatten brukes allerede argumentet om at «alle skal jo kunne norsk ifølge skoleplanen» mot bruk av samisk på møter. For individet vil slik tospråklighet etterhvert ha den virkning at folk tenker på norsk og deretter oversetter til samisk. Samisk blir et kalkert språk på norsk. Dette vil samtidig bli et alvorlig hinder for kommunikasjon med samer i andre land og slik vil det samiske fellesskapet brytes opp. Vi ser allerede noen av disse tendenser.

Forskjellene mellom mange av de samiske språk er såvidt stor at man kan betegne disse som virkelig atskilte språk. Både sørsamisk, lulesamisk og

Språket utvikles best ved at det brukes. Undervisning fra studio på Árran.

FOTO: ODDMUND PAULSEN, ©ÁRRAN

nordsamisk har egne skriftspråk. Derfor er det rimelig å snakke om tre samiske språk i Norge. Så må det understrekes at forhistorien og forutsetningene for de tre språkene er meget forskjellig. Hvert av språkene må utvikles ut fra egne forutsetninger. Dette er særlig viktig å huske i undervisningssammenheng.

Å skrive lulesamisk

Årene 1973-1978 ledet jeg arbeidet med revisjon av de samiske rettskriv-

ningene i Norge, Sverige og Finland (se Magga 1994). Derfor har jeg tenkt mye på betydningen av skriftspråket. Nå, et kvart århundre senere, kan det være interessant å kaste et blikk på det lulesamiske skriftspråket igjen.

Bokstaver og staveprinsipper er oppfunnet av mennesker og vokser ikke vilt i naturen. Samisk er i sannhet blitt velsignet med altfor mange skrivemåter. I lulesamisk har det i praktisk bruk vært en 3-4 ulike rettskrivninger og ennå flere for mer teoretisk bruk. Den første boken som var skrevet direkte på samisk, og altså ikke over-

Det lulesamiske skriftspråket er utviklet på bakgrunn av arbeid med bibeloversettelser og religiøse skrifter. Siste skudd på stammen er nyoversettelsen av Det Nye Testamentet i 2000. Her er arbeidsgruppa samlet utenfor Helland kirke lanseringsdagen.

FOTO: ODDMUND ANDERSEN, ©ÁRRAN

satt fra noe annet språk, var på lulesamisk og ble trykket i 1839. Forfatteren var Lars Levi Læstadius og boken het

Hållaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan (Samtale mellom en kristen og et vanlig menneske). Det var en liten bok på

21 sider. Men Læstadius ga ut i alt 4 bøker på lulesamisk og den største av dem var en bibelhistorie med tittelen

Täluts Suptsasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra (Gamle beretelser, om Gud og om mennesker) på hele 259 sider (Læstadius 1844). Den kjente lappolog Just Qvigstad (1898) uttalte i sin tid at denne boken er den første som man kan finne en ekte samisk ånd i. Læstadius' utgivelser danner virkelig en milepæl i den samiske litteraturens historie. Og for rettskrivningen dannet de en ny skole kalt «det nordlapska skriftspråket», eller populært også «kåtalapskan», fordi den var så mye nærmere dagligspråket enn «det sydlapska bokspråket» som var brukt i de gamle oversettelser i Sverige fra 1740-årene og utover til bibeloversettelsen i 1811.

K.B. Wiklund videreførte og omformet Læstadius' rettskrivning og slik ble et «rent lulelapskt skriftspråk» til. Det ble i Sverige brukt som felles samisk skriftspråk fra året 1899. Den fikk stor betydning først og fremst som grunnlag for skrivning av stedsnavn på skilt og kart over hele Sverige. I sin klassiske «Lärobok i lapska språket» fra 1915 brukte Wiklund «en mera noggrann och ljudenlig stafning ...än hvad som är möjligt att använda i för lapparna själfva afsedda böcker». Wiklunds skriftspråk kunne godt ha blitt – ja, kanskje rent av *burde* ha blitt – fellesskriftspråket for lulesamisk og nordsamisk. Det var beklagelig at så ikke skjedde. Årsaken lå i de politiske omstendigheter, men også i tilfældigheter. Etter 2. verdenskrig ble Konrad Nielsens (1926) ortografi for nordsamisk valgt som grunnlag for den såkalte Bergsland/Ruong-rettskriv-

ningen (Bergsland og Ruong 1947), som også ble brukt for lulesamisk fram til 1977. Årsaken til dette valget var visstnok at Björn Collinder ikke kunne komme til et bestemt møte. I forordet til Nils Eric Spiiks grammatikk fra 1977 er det redegjort for spåknemndas valg av rettskrivning slik: «Vad gäller ortografin har den lulesamiska språknämnden enats om att grammatiken skall följa Bergsland/ Ruongs system i stora drag med vissa undantag, (...) Orsaken till vårt ställningstagande beträffande avvikelserna är många, men det viktigaste är att vi vill ta hänsyn till det stora flertalet lulesamisktalande, som aldrig accepterat de särskilda tecken, som använts i det samiska skrivsystemet de senaste åren». Det siste gjaldt de «samiske» bokstavtegn č, ž, š osv. Med dette var i praksis forsøket på å skape et felles skriftspråk for nordsamisk og lulesamisk blitt umulig.

På norsk side var det lenge åpenbar interesse blant lulesamer å bruke den nordsamiske rettskrivning som grunnlag, og den ble faktisk brukt i avisen Sámi Áigi i lang tid til å skrive lulesamisk. I 1982 ble Spiiks system revurdert. Ved den anledning ble jeg selv spurt til råds av lulesamer i Norge om man burde følge Spiiks opplegg eller det nordsamiske opplegget. Jeg kunne ikke anbefale at man skulle bryte rettskrivningssamarbeidet med lulesamene i Sverige, fordi det ville ha splittet lulesamisk på en svært uheldig måte. Det vesentlige innholdet i revisjonen som fulgte var at det sk. «stadiummerket» (en apostrof oppe i linjen)

som hadde vært brukt i Bergsland/Ruong-systemet, ble erstattet av fordobling av det andre leddet i konsonantforbindelser, altså *jáv're* (nominativ, altså ikke *jáv're* som hos Spiik før). Opplegget ble så godkjent av Språknemnda i 1982 og i 1983 av Samekonferansen. Lulesamisk rettskrivning ble så godkjent av Kultur- og viteskapsdepartementet i Norge ved rundskriv av 29. 5. 1987.

Mange hadde nok kanskje trodd at den gamle drøm om et fellessamisk skriftspråk for alle hoveddialektene, eller i det minste for lulesamisk og nordsamisk, skulle gå i oppfyllelse i 1970-årene. Avstanden mellom disse er fonologisk ikke større enn at det skulle ha latt seg gjøre. De språklige særtrekk var tidligere løst for lulesamisk med samme ortografiske system som i nordsamisk uten særlig store problemer. Nordisk Sameråd hadde langt på veg fra 1971 forutsatt at lulesamisk og nordsamisk skulle kunne ha samme stavesystem. Språknemnda prøvde den muligheten, men lyktes altså ikke. Årsakene til det var mange, blant annet de historiske forhold. Kanskje skjedde det igjen litt tilfeldig. Men de språklige hindringer var ikke, og er ikke, de største av dem.

Forholdet til sørsamisk er språklig sett meget vanskeligere å løse. For det første er vokalinventaret mye større i sørsamisk enn i lulesamisk. Særlig gjelder det når man med vokaltegnene markerer motsetningen mellom fremre og bakre lyd i sørsamisk som i ordformene *båate* «kommet» og *båe-*

teme «det å komme». Den løsning som nå brukes i sørsamisk, kan selvsagt brukes også i lulesamisk med noen forenklinger. Spørsmålet ville for eksempel være om man i lulesamisk bør skrive *båahtam* og *båahtem* eller *båehtam* og *båehtem*, eller om man burde innføre en forskjell som ikke fins i lulesamisk selv og skrive *båahtam* og *båehtem* etter sørsamisk mønster. Konsonantsystemet er på sin side rikere i nord enn i sør. Prinsippielt kan også det løses. Någjeldende sørsamiske konsonantsystem ville nok bli nokså komplisert ved en utvidelse slik at det tas hensyn til lulesamisk. Mens det i sør for eksempel bare er to størrelser å skille mellom i konsonantgrupper med og uten preaspirert annet ledd, som i *aaltoe* og *saellhtie*, har lulesamisk fire størrelser *álldo* - *áldo* og *sállte* - *sálte*. Det er mulig å overføre det lulesamiske system til sørsamisk: *aalldoe* vs. *saellhtie*, mens det sørsamiske system for lulesamisk ville ble mer omstendelig, men ikke umulig: *aallto*≈*aalto* *saallhti* ≈*saallhti*. Rettskrivning i trang mening (det vil si hvordan lydene gjengis i skrift) ville nok være mulig å få til felles for lulesamisk og sørsamisk. Derimot strander utvikling av et felles skriftspråk i vid forstand på vansker på grunn av ulikheter i ordforråd, bøyingsformer og avledningsformer.

Den lulesamiske og sørsamiske rettskrivning har en stor fordel i at de stort sett kan skrives på enhver datamaskin. Unntaket er likevel ng-lyden i lulesamisk. Den skrives enten som n med aksenttegn over eller som ŋ.

Den er vanskelig tilgjengelig på datamaskin og burde derfor betegnes på annen måte, f. eks. slik Wiklund gjorde det med bostaven *ñ* som i spansk, en bokstav som fins i alle maskiner. En annen ting er at man ikke har greid å enes i bruken av norsk resp. svensk *ø*, *æ* og *ö*, *ä* i lulesamisk og sørsamisk. Det burde være mulig. Språknemndas kompromiss var *æ* og *ö* for sørsamisk, men de som trykker bøker bryr seg åpenbart ikke om det. I Sverige brukes *ä* i lulesamisk og i Norge *æ*.

I bøyingsverket har man i lulesamisk sløyfet -t som merke for flertall i verb og substantiver og som merke for 2. person i verb. Dette er et valg som lar seg forsvare utfra dagens språk. Mange skriftspråk (som for eksempel fransk) tar dog vare på endelser selv om de ikke uttales lenger i dag. Det kan ha både fordeler og ulemper.

En felles rettskrivning for sørsamisk, lulesamisk og nordsamisk (enaresamisk burde også være mulig å få med) ville ha store fordeler for dem som vil lære seg flere samiske språk. Og i dag fins det mange med familieband til flere samiske språk. Når stavingen noen ganger er «omvendt» mellom for eksempel lulesamisk og nordsamisk, er det en ekstra vanskelighet. Eksempelvis skrives ordet for «sky» *balvva* i lulesamisk, og *balva* i nordsamisk, som grunnform. I eieformen skrives ordet *balva* i lulesamisk, og *balvva* i nordsamisk. Man kan selvsagt lære det, men det krever en ekstra innsats.

Det viktigste argumentet for et felles skriftspråk for lulesamisk og nordsamisk ligger i den litterære utviklingen disse språkene. Her behøver nordsamisk støtten fra lulesamisk – og omvendt. Tross alt er likhetene så gjennomgående i ordforråd, bøyninger og avledninger at en felles base ville være en styrke og den kunne utvikles i fellesskap. Men det burde gjøres helt bevisst og balansert. Jeg tror ikke lulesamisk ville bli ha blitt negativt påvirket av et slikt fellesskap.

Noen har tatt til orde for enda en revisjon av rettskrivningene. Skulle man først foreta en revisjon, måtte det være for å oppnå to ting. Det første ville være å få samme stavesystem i alle samiske språk. Det andre måtte være for å kunne skrive samisk på en hvilken som helst skrivemaskin og datasystem. Da måtte man trolig basere seg på bokstavinventaret i engelsk. Begge deler ble forsøkt oppnådd i 1973-78 uten resultat. Forutsetningene for å lykkes bedre i dag er vel neppe blitt så meget større enn den gang. Derfor har jeg selv ikke stilt meg i spissen for nye revisjoner. En rettskrivningsendring er et tungt prosjekt. Man må tenke seg grundig om før man eventuelt setter i gang med slikt.

Den samiske språksituasjonen er fremdeles full av mange og store utfordringer. Og jeg er sikker på at utfordringene ikke vil bli mindre med tiden, heller tvertom.

Ole Henrik Magga: «Ájádallat sámegiela vidjurijt ja tjället julevsámegiellaj»

Guokta ássje ma li ájnnasabmusa ja guoski giellasuodjalibmáj ja -ávdánahthemij li gáktu mij gielav usjudallap ja gáktu mij gielav tjället. Mijá ietjama giellaadno le dat mij mierret jus mijá giella galggá viessogiellan bissot.

Giella le álles ja logihkalasj systemma man báktu ulmuttija le máhttelis tjelggit ietjas dájdadasájt ja ájadusájt, valla vuodon dasi le giela adno ja ávdánahthem luondulattjat sebrudagán. Giella ávdánahthem le tjanádum dan sebrudahkaj gánná giella aneduvvá ja dan gielladilláj mij la sebrudagán. Jus ulmutja doajmma sebrudagán la giellagássjelijisvuohhtaj tjanádum, de nævrru ulmutja máhttelisvuohhta sebrudagán doajmmat. Gielalasj guládallam ietjat gielan le ájnas gá galga ietjat ássjijt sebrudagán várrit.

Giella ávdán buoremusát gá aneduvvá háldadusán, guoradallamin, áhpádusán ja aj politihkalasj bargon. Gá le akta oahppe jali oasseváldde gut ij sámegiela máhte de dárogiella aneduvvá.

Jus sámegiella viesso giellan galggá bissot de giella viertti aneduvvat nav moatten dájman iellemin gá máhttelis.

Sieradusá sámegiellasuorgij gaskan li stuore ja mij javllap miján li gálmná sámegiela Vuonan; oarjjesámegiella, julevsámegiella ja nuortaksámegiella. Da gálmná giela li aj sierra tjällemgiella. Moaddasin lij doajvo aktisasj sámé tjällemgiellaj 1970 jagijn.

Histávrálasj vidjura lidjin inep gá gielalasj hieredusá oarren gá dat ij lim tjádadahte.

Lásemus vuodovuojno aktisasj tjällemgiellaj julevsámijda ja nuortaksámijda le girjálasj ávdánahthem dan guovten gielan. Da giela libá sjimoga bágoj-, sájdámij- ja suorgudisáj hárráj ja aktisasj vuodo luluj gievrudahkan, ja aj aktisasj ávdánahthem luluj máhttelis.

1970 jagijn gæhttaladdin tjällemvuogev rievddadit vaj lulun oadtjot avta lágásj stavval-systemav gájkka sámegiela. Ja gæhttaladdin aj gielav rievddadit nav vaj luluj máhttelis tjället sámegiela juohkka lágasj datamasjijnan. Dalloj ettjin vuorbástuvá, ij la ga dalla dille rievddam dan hárráj.

Sámegiela dilen li ajn moadda ja stuorra hásstalusá, hásstalusá ma e unno boahhte ájggáj.

Forfatteren

Ole Henrik Magga er født 12. august 1947. Han var den første Sametingspresident i Norge i perioden 1989-1997. Han har lang erfaring i arbeidet med urfolksspørsmål og er i dag leder av FN's Permanente Forum for Urfolkssaker. Han har utdanning i realfag og doktorgrad i samisk språkvitenskap og er i dag professor ved Sámi Állaskuvla/Samisk Høgskole i Guovdageaidnu/Kautokeino.

e-post: ole-henrik.magga@samiskhs.no

Litteratur:

- Bergsland, Knut 1982: *Sydsamisk grammatikk*. Oslo, Kárášjohka
- Hyltenstam, K., Stroud, C., & Svonni, M. 1999: *Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi*, i Hyltenstam, Kenneth (red.) (1999): *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsperspektiv*. Studentlitteratur, Lund, Sverige.
- Keskitalo, Alf Isak 1980: *The status of the Sami Language*. I Einar Hauge, J.Derrick McClure og Derick Thomson (red): *Minority languages Today*
- Læstadius, Lars Lewi 1844: *Tåluts Suptsasah Jubmela pirra ja Almatja pirra*. Hernösand.
- Læstadius, Lars Lewi 1839: *Hälaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan*. Hernösand.
- Magga, Ole Henrik 1994: *Hvordan den nyste nordsamiske rettskrivningen ble til*. Festskrift til Ørnulf Vorren. *Tromsø Museums Skrifter* XXV, Tromsø Museum Universitetsmuseet.
- Nielsen, Konrad 1926: *Lærebok i lappisk*
- Ruong, Israel og Knut Bergsland 1947: *Rettskrivning for det fellemsamiske bokspråket*
- Spiik, Nils Eric. 1977. *Lulesamisk grammatik*. Luleå
- Qvigstad, Just 1898: *Uebersicht der geschichte der lappischen sprachforschung*. *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja* XVI, 3. Helsingfors
- Wiklund, K.B. 1915: *Lärobok i lappiska språket*. Uppsala: A.-B. Akademiska Bokhandeln

Julevsámeigiella

Julevsámeigiela guovdásjbájkke Svierigin le Sirges, Jáhkágasska, Duorbun, tjielde Jáhkámáhke komuvnan ja Unna Tjerusj, tjárro Jielleváre jali Váhtjera komuvnan, ja de Vuonan Divtasvuona ja Hábmara komuvna. Máhttá aj árjepluovsámeigelav (mij muhttijn aj gáhtjoduvvá bidumsámeigiellan) julevsámeigelajn aktidit ja jus sihtá julev-árjepluovsámeigiellan (jali julev-bidumsámeigiellan) gáhttjot. Árjepluovsámeigelan ij le ietjas tjállemgiella ájnat lagá-mus tjállemvuohke gielalattjat le julevsáme tjállemgiella

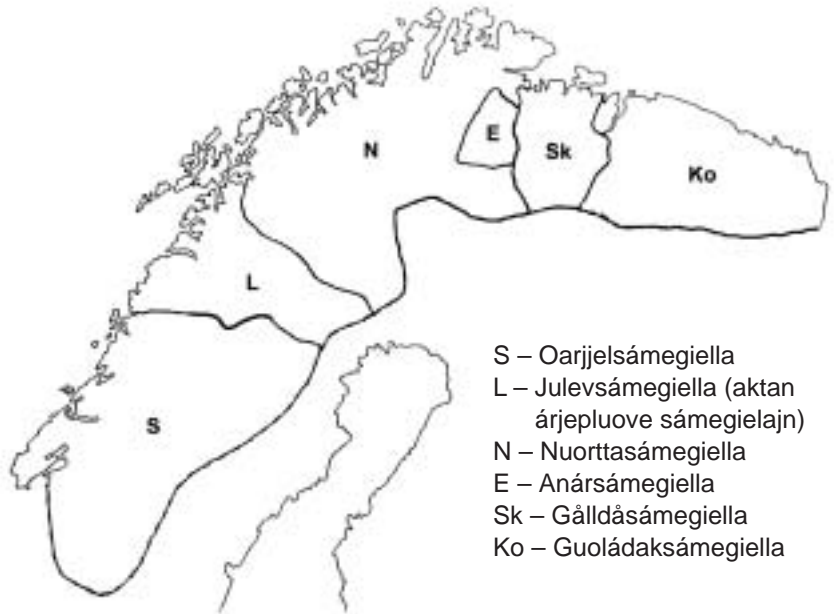
SUSANNA ANGÉUS KUOLJOK

Giellabájkke ja dialevta

Ávdebut julevsámeigiella juogeduváj: 1. nuortap dialäktaj Unna Tjerutjin, 2. guovdásjdialäktaj Sirggán, Jáhkágasskan ja Divtasvuonan, 3. oarjep dialäktaj Duorbunin ja 4. vuovddedialevtaj-

da Jielleváre vuovddetjaron, Sierre ja Uttjá vuovddetjeldijn. Bidumsámeigiella juogeduváj: nuortap dialäktaj Luokta-Mávvasin ja Stáhken, 2. guovdásjdialäktaj Semisjávr-Njárgan ja 3. oarjep dialäktaj Svájpán (Sammallahti 1998:20-22). Jus gáhttjá hoallij lågov ja árvustallá sijá vuojnov gielasa birra, mierreduvvam tjállemvuogijt, dialäktasegadimev mij badján dassta gá ulmutja jáhttádi guovdásjbájkijda ja válldudi ulmuttij gejn le ietjá gielladu-

ogásj, de nammadum dialäktajuohkem le ienemusát histávralasj. Muhttijn soajttá aj ulmuttijt dässjet tjuolldet duon dán juohkusij. Dasi duodden, valla de aktak Uttján ja Sierren uddni ságas nammadum dialevtav. Jielleváre tjaron val galles muhtem vuorrasappojs Várrejuohkusin sámeigelav ságasti (dan dialevta birra gehtja Collinder 1938). Dálla Svájpán ij aktak árjepluovsámeigelav ságasta. Vuona bielen Fuosko komuvnan ájnegattja

Samegielaj guovdásj guovlo.

- S – Oarjelsámeigiella
- L – Julevsámeigiella (aktan árjepluove sámeigelajn)
- N – Nuorttasámeigiella
- E – Anársámeigiella
- Sk – Gálldásámeigiella
- Ko – Guoládaksámeigiella

Julevsáme giellakurssa Fuoskon jagen 1998. GÁVVÁ: O. PAULSEN, ©ÁRRAN.

árjepluovsámegiela ságasti, ja guor-
ralakkomuvnain, Bájddárin, Oarje-
Bájddárin, Sálattuomen, Skierrestá-
dan ja Stájgon ij aktak. Oarje-Fuoldán
ja Bálágin ájn ájnegasj vuorrasabbo
julevsámegiela ságas. Bodödjö stá-
dan giella ságastuvvá sijájs gudi dâh-
ku li Divtasvuonas jáhttâm (njálmálasj
diedo Tjihkkom Kâres).

Galles julevsámegiela Vuonan ja
Svierigin ságasti le dâssjâ mánadis,
soajtti guovtet tuvsánis binnebu. Gat-
jálvis le aj dassta makkir giellamáhtov
vuoduj biedjá gâ sámegiela gij lágo
birra sáhkát.

Sámegiela hárráj li álu rijkarájá bin-
nát giellarájá, valla tendensa vuosed
vidjura li ietjájduvvamin. Állagasj
vuojnná dav gâ luojkasbágo giellaj
váldeduvvi. Vuona bielega hiebadi jali
jârggáli bágojt vuona dáros ja Svieriga
bielega svieriga dáros. Vájve ienemu-
sát ilmmusi gâ vuona jali svieriga
dâro bágo li abmasa rijkarájá nuppen
bielen jali juoktá ietjáláhkáj álle sji-
mu-
gattja, juogu dal jiednadattijn, stávi-
dijn jali sisano hárráj. Dan diehti avta-
gasj ihtanissaj máhtti guokta jali vil
ienep luojkasbágo ilmmat, bv. *hájssa* <
vuo. dáro *heis*, *hissa* < sv. dáro *hiss*,

*Mekanihkkárbáhkogirjje davvesámegiel-
taj jages 1999.*

skruvvaruovdde < vuo. dáro *skrujern*,
(*skruvva*)miejsil jali *mejsel* < sv. dáro
skruvmejsel.

Giella mánájda

Gudi gielav bájvvásattjat ságasti, d.j.
ienemusát vuorrasappo, gáhtu ja dálla
e dasti galles mánájs (valla gávnnuji)
sámegiela áhpa ájgádijs jali ádjájs ja
áhkójs. Dasi duodden, sámegiela gij
muhtema li dájt manemus lágijt jagijt
jáhttâm giela guovdásjbájkis, bv. bar-
godisvuoda diehti, ja danen ulmutja
binnu gudi gaskanisá sámegiela
ságasti. Állusijn li aj viessomguojme
gej iednegiela juo álgos ij le sámegiella
ja máná dakkir fuolkijn álu e sámegie-
lagin sjatta. Gávnnuji ájgáda gudi sih-

Nuorra æjgáda gæhttjali oahppat sámegiela vav ietjasa mánáj máhtte sámástit.

GÁVVÁ: O. PAULSEN, ©ÁRRAN.

ti mánádisá julevsámegiela oahppat vájku ietja e máhte jali binnát máhtti gielav ságastit. Sij adni julevsámegiela «vájmojiellan». Muhtema ássku skávláv buktet mánájt sámegiela dahkat ja muhtema vuojni vájvijt ma tjuovvu jus mánádisá sámegiela sihti, bv. gávnnat skávlájt gánná li julevsámegiela áhpaddidje ja buorre oahppamnávo, jali mánájda rádnajt geij bukti skávlá álggolín ságastit ja stuvssit. Julevsámijs álos aj vuojni gielav gáhtomin ja diedon gatjálvis ilmmá majt dahkat. Muhte gáhttjali giellavidjurijt buoredit guhkás ájm-

mudi. Akta buojkulvis dasi le gávtse-lájkagák állosujtár, Rasá Juhán, guhti moadda jage le njálmálettat giehttum suv máhtov muohta- ja jieŋatermaj birra, mij dálla dal gávnnu girjen (Ryd 2001). Sjimugis barggo julevsáme gárvoj birra (bálldatáksta sámegiella) bádi 1995 tjállis Ájra Elsás, Duoljá Kárinis ja Sandberg Birtse Ánná-Lijsás. Vuona bielen li guhkes ájgev gáhttjalám gielav nannit ja viessudit állagasj mánáj hárráj (ge. bv. Kalstad Mikkelsen 1996).

Mujttet aj háhttu Svieriga julevsámegiela dálla álos aj nuorttasámegi-

elav ságasti. Buojkulvissan dasi dán láhkámjage (02-03) le Jáhkámáhke sámeskávlán nuorttasámegiela ja julevsámegiela oahppij láhko avta stuorre.

Giella almulasj birrasijn

Almulasj birrasijn álu ij julevsámegiela gulá. Sáme Radio rádja Svierigin sáddagijt 20 minuhta vahkkuj, Vuonan 40 minuhta vahkkuj. Muhtem prográmma Vuona bieles rájaduvvi Svierigij ja Svieriga bieles Vuodnaj. Muhttijn aj julevsámegiela gullá nuorttasámegiela prográmmajn dan diehti gá gev ságájdahtti julevsámegiela ságas. Nuorttasámegiela TV-sáddagijn ma álggin jagen 2001 gullá aj soames bále julevsámegiela datga oares gá radiosáddagijn.

Svieriga girkkon li muhttijn jubmel-dievno állásit jali muhtem márráj julevsámegiella, ienemusát Jáhkámáhken. Ájlekkievno Jáhkámáhke dálvvemárnánbievji le dajs oahppásamos. Duolloy dálloj gástadime, fiesstima ja hávddádindievno aj li julevsámegiella, jus sámegiela hárráv áttjut. Vuona girkkon julevsámegiela adno le gártjeduvvam muhtem tákstálhkusijda, sálmmalávllomij ja ráhkálvisájda, mij muhtem oassáj lisj sivvan manen julevsámijs soabmása li álggunam stáhta girkkos. Divtasvuona bájken li lestadiánaj tjáhkalisá ja ájlekkbiena maj oajvvegiella le julevsámegiella ja jus sárne li dárruj jali suomagiella de dálkkuji.

Sáddaga julevsámegiellaj li guokti vahkkuj.

GÁVVÁ: O. PAULSEN, ©ÁRRAN.

Divtasvuona hærrá Magne Kolvik gæhttjal muhtem mærráj julevsámegiela adnet girkkon. Ja muhttijn gá la skalloláhkkiht áhpadime. GÁVVÁ: O. PAULSEN, ©ÁRRAN.

Dakkir sámegiela tjáhkalisá ja biena li dálla vargga náhkâm Svieriga bieles ja de le aj máhttelisvuoha binnum almulasj birrasijn gielav gullat.

Vidjura lidjin iehtjáda vásse jahketjuode. Bietsisj-Risstín (Guoljok Risstín Biehtsesuollus, r. 1885) giehttu jiednabáttén dat ájges gá risttalasjvuoha (Laestadiusa oahppa) bádiij Stuurjulevgáddáj 1800-lágo manjegietjen (Angéus Kuoljok 1976). Ájn 1980-jahkelágon Jáhkámáhkén tjáhkálvahttin, valla dalloj juo de lidjin sámegiela sárnne, lávlloma ja dálkkuma sámegiellaj gáhtum (Guoljok Nils Ierik DAUM Ka 343).

Sirggá, Jáhkágaska ja Duorbuna jahketjáhkánimijn ienemusát dárogiela ságasti, Sirggán ja Duorbunin soabmása muhttijn juojdá julevsábmaáj javlasti. Unna Tjerutja tjáhkánimijn ságasti dáro- ja sámegiela, ienemusát sámegiela. Bievddegirjiht dajs tjáhkánimijis tjállí dárogiellaj. Vuordedahte danen gá ienemusábme ij buvte sámegiellaj tjállét ja iehtjáda gá sámegiela galggi aj bievddegirjiht láhkát.

Svieriga Sámedikke állestjáhkánimijn dálkkui muhtem mærráj ságastimijt julevsáme- ja oarjjelsámegiellaj jali -giela, valla galli ij gulá dikke sebrulattajht julevsáme- jali oarjjelsámegiela ságastime. Árvvedahte sámegiela ij le álkke ságastit dakkir sajijn ja dakkir ássij birra masi ij le hárrjánibme. Soabmása aj adni dakkir bálij hállamijda giela terma fájlui.

Vuoratjismáno 1. biejes 2000 Svierigin fábmuj bádiij giellaláhka sámegiela hárráj, mij javllá muhtem sised-

...biejvevegirjásj...

Sáme giela áhpadus

Stig Riembe
Gielak
Nordpress, Boke

Már májváv áin gá lidje julev sáme gá! Áhpaduhten ieruan Oulo, Odo Sámiš Searviin Ieđá. Jáhkáv, jus muđá riela, le jagen 1988.

Máju álin oahppamaavu. Harhtijis dahkat dag oahppamaavu, máj gággav ádet, leđa. Mášun muerraj dá muđj, valla muv mašun, uđáin, le j dárta lešá barggo. Ja itijj ga oahppa muđde hákk, gá harhtijis dahkat álin muđj áv.

Valla vuore ágea lijma muđja muđde muđta, ja dája vuogin dája aj muđj muoragi.

Návi l muđja personalaj ávudálla- ma muđja muđta muđta oahppa sarvej dája, gá gággav kánuv ádet julev sáme.

Ja de muđja aj gá ávudálla julev sáme giela áhpaduhten Hálmers

jáhkáv muđ gudi lijma vullim julev sáme hálmán, lijma da oahppis ávudá skávlán gudi lijma hággáduv muđdet iešemas kálo copy páhpporjás juohka stá kopiaš oahne gággav, ja dája máj máj áhpaduhten le j harhtijis dahkat le j jagen muđta ja dája.

Valla muoragi dá aj muđj. Oahppan lav gátt tjálet julev sáme giela. Ja ij lim dá dá máj le j sáme?

Muđde e dieđe dá birra muđj. Máj lijma vuostasj oahppa julev sáme 75 jagen álin Vuonan!

Ávudá muđta li 20 jage dáhtijis gá dá filáláka háttj Hálmers juohka- skávlán, ja mášun vuost skávlán aj Dávvašuoan. Valla ij dieđe jus muđta máj muđta dá, ja muđta muđta dája muđta ja muđta ávudálla muđta?

sámij?

Vuomas le dá máj dáhtjeduvva gá tjáttja muđta!

Jagen 1905 le j mášun hále ávudálla 1980. Vuonan le julev sáme giela áhpadus skávlán. Dáloj sirájja riika guovtes Svierik ja Vuoda, ja julev sáme giela áhpadus hiehteđuđ Vuonan Danen de tjálet muđtem ávudá, jáhkáv lidjin Máskas, ja luodjin Svieriga gággávuđ, sáma mášun ij lim dáta sáme áhpadus skávlán.

Váštáda Svieriga gággávuđ, le j sáme ij lim dáta vieđe Vuona háttj, ja ávudá ávudáttj álin vuodav váldet Vuona gággávuđ. Valla itijj dá ávudá, ja sáme giela áhpadus hiehteđuđ de jagen 1905, ja itijj vuodav

julevsáme gielak tevsta Samefolket ja Sáminuorra avijsajn. Dáj mašun ávudá julevsáme gielak tevsta li binnun. Vuona bieles nuorttasáme gielak avijsajn li aj binná tevsta julevsáme giellaj. Jagij 1998 – 2001 tjálin ávudá nammadum Gálok Riembe «biejvevegirjájav» vuonadárogelak Ságat avijssaj.

Árran - julevsáme guovdásj le ájnna ávudá gánná julevsáme giella le oajvvegiella, valla diedon dárogelav aj ávkkiji. Jáhkámáhe dávvvuorkán, Ájten, ja Árjepluove dávvvuorkán, Silbbadávvvuorkán, tjálin julevsáme giellaj muđtem tevstaj, iešemas vuostáduštevstaj.

Svierigin sámij báikkenamá dáde milta vuojnugáhtij bijlagájno jállán, vájku dá muđtem dárogelaga gudi ále hártjánam guovtegielak gájjnagalbajda muđttij dátt bájsstali. Julevsámij dáfo namá li juo moadda jage gávnum almulasj gáttaj, valla dálla li dátt namátt gáttajda lasedime ja muđtem ávde j namátt duollim (ge. Angéus Kuoljok 2002b). Vuona báikkenamáláha jages 1990 mierret báikkenamá j anov ja stávimav. Oasseájggásaj namakonsulántavirgge gávnu Vuona julevsáme báikkenamabargguj.

Tjállemgiella

Vuostasj girje ma báhtin 1600-jáhkela- gon lidjin jáhkudakgirje ájgodum bargguj ulmmen sámij ristagissan járggálit. Giella dátt girjij ij lim buorre. 1700-lágon ja gitta 1800-lágo guovdelij n.g. oarjelsámegirjegiella iešemas

Gálok Riembe Stigga tjála «biejvevegirjásj», Ságađin jagen 2000.

namkomuvnáj, Gierunin, Váhtjerin, Jáhkámáhe ja Árjepluoven, sáme gielav le njálmálatáj máttelis ávkkij fábmudagáj ja duobbmotávlin. Uđni le ájn ilá árrat tjuolldet giellalá- gas báhtusij, valla vuojnnet aktugasj sáme binnátt ávkkij máttelisvuodáj mátt láláha vaddá. Dággas diehtij ij máhte javllat giellaláha le ávkedime, dája gá dátt bátt vuost unnepláhkuj allasij ja stuorápláhkuj sáme gielav dáhkki sággastij ietj aktav- uodáj gá ietjás vieson, bierij ja rádnaj gaskan. Dát le oalle ájnas gá unneplá- gogiella galggá gullugoahet sájjin gánná stuoráplágo giellan aktu lij sadje. Giellalágan li aj márrádušá ávudá- kávládájma ja vuorrasijhuvvo birra, ma javlli mánnáj jali vuoras ulmutjij

máttelisvuohta galggá gávnum dá- mav ja huvsov oadttot sáme giellaj állásit jali muđtem muđduđ, jus aktu- gasj rávkká. Vuona bielen ij le aktak julevsáme gielak dáfo dátt riika sáme- giellalága vuolen.

Várálbtirástidde dáttorvärmádah- ka le uđni ájnas rájddon diededimij giela ja giellabargo birra oabllodittjaj, iešemas nuorap ulmutjijda. SameNet mav Sámi áhpadusguovdásj Jáhká- máhe le ássam, le dátt hárráj buorre buojkuvissan. Vuona bielen Nordlánda fylkka javllamáno 2001 ássá nuorájda webbabiellaj, *Infonuorra Nordlánda*, ma li iešemas julevsáme giellaj tjáleduvvam Gálok Riembe Stigga.

Svieriga bielen ále sáme gielak avij- sa, valla soames bále li gávnum

musát tjáleduváj. Dan vuodon lij ubb-
 memsámegiella. Jages 1839 Svierigin
 girje boahtegáhtin n.g. nuorttasáme-
 girjjeigiellaj Lars Levi Laestadiusa doar-
 jodimijn. Wiklunda (1915:29) milta dat
 tjállemgiella lij segadibme oarjjesáme-
 ja julevsámegiella ásijs ja iesj dagáj
 «rájnna julevsámegirjjeigiellav» (5. b.)
 mij de tjáleduváj suv oahppagirjen
 (duollim 1915). Wiklund lij Ádå Testa-
 menta (ÅT 1903) jårggålím bargon oaj-
 vemus álmáj. Wiklunda stávimvuohke
 iereduváj dan vuohkáj mij tjáleduváj
 Harald Grundströma báhkogirjen
 (1946-54) ja dan tjállemvuohkáj *Jáhttee
 saamee viessoom* bádijs (1937), mav
 Harald Grundström tjálij Birák Ándá
 giehttoma milta. Girje dárogiellak jårg-
 gálímbe bádijs niellja jage ávddåla.

Oanegis ájgev 1900-lågo guovddelis
 tjállemvuohke aneduváj mav álu gáhtt-
 ju Bergsland-Rångeá tjállemvuohken
 vájku dal binnát ietjájduvvam. Dan tjál-
 lemvuohkáj Olavi Korhonen báhkogirje
 (1979) ja soames ietjáj girje báhtin.
 Vuostasj julevsáme universitehtakursa
 manjel, gå O. Korhonen jagen 1970
 áhpadijs Bergsland-Rångeá tjállemvuoh-
 ke vuodon, de julevsáme ietjáj giellasa
 ávdedahtjin. Gå Spijka Nils Ieriga giell-
 laohppa (1977) bádijs, de julevsámegiellak
 girje boahtegáhtin, ihka dal binnep
 márráj. Dálásj tjállemvuohke mierredu-
 váj Sáme konferensas jagen 1983.

Girjålasjvuohhta

Jages 1976 udnátjij 150 girje bájkke li
 julevsámegiellaj boahám. Vuostatjå

Muhtem girje julevsámáj.

gudi tjálijga oahppamnåvojt nuorap
 skåvllåmánájda lijga Gidok Máriddja
 ja Gidok-Lindberg Susánná (1984).
 Dålla li ienemus skåvllågirje jårggålím-
 me. Jårggålímijis tjuolldasin Ájra Gun-
 na ja Vannara Ingegerda libá tjállám
 mánájgirjev *Jávva* (1997) ja Gålok
 Riembe Stijgga aj mánájgirjev *Biehtár ja
 Duommá jávren stulliba* (1999). Dajs gir-
 jijis li tjålle sáme guddnebålkáv oadt-
 jum. 1998 – 2001 gaskan li vargga
 gájkkå girje julevsámegiellaj boahám
 Vuona bielen tjuolldasin Ádå Testa-
 menta gáhttjalímjårggålímbe (2000).

Gudi románajt, novellajt ja poesid-
 jav tjålli ålle ålos. Dasi årijs akta lisj
 diedon ulmutjå ålle oadtjum oahppå-
 nit sámegiellaj tjålljet ja vájku lulun
 tjålljet, de låhkke ålle hárjånam sáme-
 giellav låhkåt. Juo nammadum Gålok

Riembe Stijgga le ienemusát divtajt
 tjállám, vuostasj diktagirje, *O, Oarje-
 vuodna*, bádijs 1983. Duoljå Lars Máht-
 tu-råvkke le tjállám åjnna románav
 mij le boahám Svieriga bielen, *Tjaktja-
 lasta* (1987). Sån le aj tjállám guokta
 novella. Oabbås Sandström Duoljå
 Siggå le tjállám moadda girje, oahppå-
 samos lisj *Ja jage gållin* (1989), man sis-
 anon li ienemusát nissunrådnajis
 giehto. Suv mánájgirje jages 1995,
Måno niejdda ja Biejeviejdda, libá dåbd-
 dusa. Urheim Mikåla le tjállám mánáj-
 girjev *Gålmåå giehto* (1988), man sisan-
 ov vuodnagåttij mánå årggáiellemis
 dåbdi. Såj Spijka Nils Ierik-råvkijn
 libá dåbdddusa sunnu bargos iednegie-
 laska ja kultuvraska ávdedimes rijka-
 rájå goappåk bielen. Dålásj oahpes
 giellabargge li i.s. Duoljå Kårin, Gintal

Ánndáris, Tjihkkom Kåre ja Angéus Guoljok Susánná, gudi li tjállám oahp-pagirijjt ja vil ietjá girijjt. Sij, ja iehtjá-da aj, li járggálam duov dáv tevstav julevsábmáj.

Åhpadus

Svieriga sámeskávlájn, vuodoskávlájn ja gymnásajn julevsámegiela láhki. Sámeskávláj ja vuodoskávláj åhpadusáv ij álkket máhte buohtastahitet daj-na gá åhpadus ij le avtagasj. Jáhká-máhke ja Váhtjera sámeskávlájn máht-tá tjadádit guovtegielakprográmmav valla muhtem vuodoskávlá- ja gym-násaåhpadusán le val akta åhpadustij-ma vahkkuj. Vuona bielen aj láhki vuodoskávlájn ja joarkkaskávlájn (gymnásajn) julevsámegiela, álos vuorrasap oahppijs Árrana málgguda-kåhpadusá baktu.

Svieriga bielen muhtema säbrii álles-jattukåhpadussaj juogu de Sámiij åhpa-dusguovdátja, åhpaduslihtoj kursajda jali álfá (behtiserim) kursajda. Álfákursaj oahppiida Sámedigge biednikviehkev vaddá. Ubbmema universitehtan ja Bodödjo åhpadiddjeallaskávlán máhtta gielav låhkát. Tråmsá ja Uppsala uni-versitehtaj åhpadusán oadtju vuododie-dojt julevsámegiela birra.

Giellaåtsádibme ja ietjá giellabarggo

Giellaåtsádimev álgadij K.B. Wiklund. Sån tjálij ietjá girijj siegen Laut- und

Gudi románajt, novellajt ja poesijav tjállli ælla álos.

Ádá Testamennta, Grundströma báhkogirije ja Julevsáme sálmmagirije.

Formenlehre der Lule-Lappischen Dialekte (1891). Åvddåla lev juo nammadam suv oahppagirjev (1915) ja tjállij aj báhkogirjev (1890). Suv ájggásasj, J. Qvigstad vuoset girjen Lappiske Eventyr och Sagn (1929a) dallusj julevsámegiela Vuona bielen ja le aj tjoahkkim bágojt ájmon Oslo universitehta girjjevuorkán. Tjállám le aj ávdusj «finnagiela» birra mij dálla le gáhtum (Qvigstad 1925:18, 1929b:27). Svieriga bieles arkijvajn gávnnuji ábbá állo fonogramma, oabmáabmusa ienemusát Giella- ja álmukmujtoássudagá arkijvajn Uppsalan ja ádá-sappo Ubbmema arkijvan.

Gájt muhtem márráj joarkkan Rångá Israela dáktárberggij (1943) máhtta javllat Angéus Guoljok Susánna dáktárberggo (1997) ja Gintal Ánndarisá oajvvefáhkaberggo (2000) libá. Gájikka gálmma girje vuosedi sámegiela mássjkeedis báhkodahkamvuogev suorgudisgiettij. Dat vuohke diedon le stuor ávkken udnásj giellaádstuhttemberggij man oajvveássijjs akta le jussta ádatármmadahko.

Lars-Gunnar Larssona tjállusin (1990) ja Lehtiranta dáktárbergon (1992) gávnna gáldojt árjepluovsámegiela birra. Udnásj bieje ájn fájllu báhkogirje gánná bágo dajs ja ietjá gáldojs li tjoahken.

Stuor fámo uddni biejaduvvi Ádá Testamenta járggálimberggij (ge. Angéus Kuoljok 2001 ja 2002a) sálmmagirjjeberggij (ge. JS 2002) ja Grundströma báhkogirje (1946-54) dálásj tjállemvuohkáj ádásis álgusvaddemij.

Susanna Angéus Kuoljok: «Det lulesamiske språket»

Forfatteren beskriver området for det lulesamiske språket, samt de forskjellige dialektene i lulesamisk område. I tidligere tider ble lulesamisk inndelt i fire dialekter, og pitesamisk i tre. Hun regner også opp i hvilke kommuner språket fremdeles er levende både i Norge og i Sve- rige. Hun konkluderer med at i randområdene sørover og nordover, sett med Tysfjord/Jokk- mork som sentrale områder, er språket på vei til å dø ut.

Om språket til barna sier Angéus Kuoljok at vilkårene er meget dårlige i visse grupper, og at familiene satser på at skolen skal videreføre det språket som er gått tapt hjemme.

Lulesamisk høres sjeldent i offentlige arenaer, som for eksempel i radio, TV, i religiøse kontekster, årsmøter, plenumsamlinger i Sametinget, med mere. Forfatteren konstaterer at til tross for den samiske språklovens tilkomst våren 2000 i Sverige, så har ikke den fått den virkningen som var forventet. Det verdensomfattende datanettverket er i dag en viktig for informasjonsutveksling om språket og språkarbeidet. Til tross for mange negative ting nevner forfatteren også om positive saker, som blant annet Árran, hvor hovedspråket er lulesamisk og at det begynner å komme opp veiskilter med stedsnavnene også på samisk.

Forfatteren skriver også om skriftspråket, og lister opp de forskjellige lulesamiske skrive- måtene fra begynnelsen av 1900-tallet og fram til dagens skriftspråk.

Om litteraturen sier forfatteren at det har siden 1976 kommet ut cirka 150 titler på lulesamisk. Hun nevner en del personer som har vært aktive forfattere, blant annet Stig Riemme Gælok og Sigga Tuolja Sandström.

Susanna Angéus Kuoljok kommer også inn på utdanningen i lulesamisk. Hun regner opp de skoleslagene hvor elevene har muligheter for å studere lulesamisk, og i hvor stor grad.

Forskning omkring lulesamisk språk tok til med K. B. Wiklund i 1891, med boka Laut- und Formenlehre der Lule-Lappischen Dialekte. Forskninga fortsatte med J. K. Qvigstads skrifter om lulesamisk i Norge, og Israel Ruongs doktoravhandling i 1943. Man kan betegne hennes egen doktoravhandling og Anders Kintels hovedfagsoppgave som en fortsettelse av Ruongs arbeider.

Til slutt sier forfatteren at det nedlegges mye ressurser i oversettelsen av Nytestamentet til lulesamisk, i arbeidet med en ny salmebok på lulesamisk, samt en nytutgivelse av H. Grundströms ordbok på det nåværende skriftspråket.

Tjálle

Angéus Kuoljok Susanna le riegádam 1939 ja badjánam Tjienalluovtan Stuor- julevgáttén. Sån le fil.dr. suoma-ugralasj gielajn ja barggá dálá sámegiellaátsá- diddjen Uppsala universitehta suoma-ugralasj ássudagán.
e-poassta: angeus@ebox.tninet.se

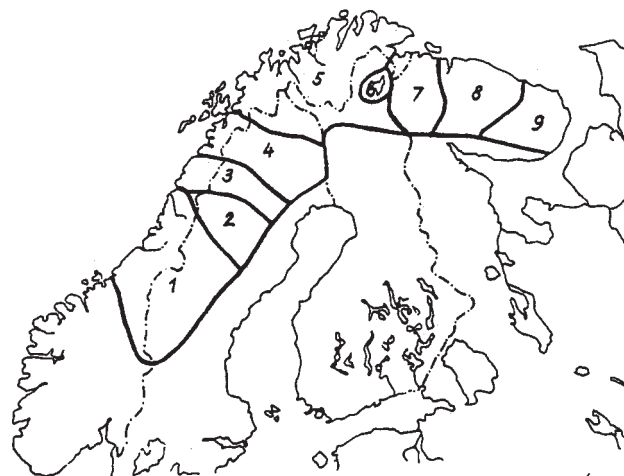
Referensa:

- Aira, Elsa & Tuolja, Karin & Pirtsi Sandberg, Anna-Lisa. 1995: *Julevsáme gárvo jáhkámáhkke suoknan. Lulesamiska dräkter i Jokkmokks socken.* (Skrifter från Äjtje 2.) Jáhkámáhkke.
- Aira, Gun & Vannar, Ingegerd. 1997. *Jávová. Jáhkámáhkke: Sámeskávllástivrra.*
- Angéus Kuoljok, Susanna. 1976. *ǰálos jiednabáddiis – Gák gal'gap mii ǰáallet?* Uppsala universitet: Suoma-ugralasj ássudahka. (Prienntik C-tjállos).
- 1997. *Nominalavledningar på ahka i lulesamiskan.* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 28.) Uppsala.
- 2001. Samiskan har ingen krubba åt Jesus – funderingar kring den lulesamiska bibelöversättningen. Tjállagin: *Språkets gränser och gränslöshet. Då tankar, tal och traditioner möts.* Humanistdagarna vid Uppsala universitet 2001 (dåjm. Saxena, Anju). Uppsala.
- 2002a. Giella Ádá Testamenta ádá járggálimen. Tjállagin: *Hástalusat. Sámegeiela ja sámii girjjála/vuola njealját dutkan- ja bagadansymposia raporta.* 2002 (Sámi dieǰalásj áigeǰála 1/2002.) Sámi allaskuvla, Sámi Instituhtta ja Romsa universitehta Sámi dutkamiid guovddáǰ (dåjm. Ijäs, Johanna).
- 2002b. Samiska ortnamn. Tjállagin: *Oknytt nr. 1-2 2002.* Johan Nordlander-sällskapets tidskrift. Ubbmem.
- Collinder, Björn, 1938. *Laulehre des waldlappischen Dialektes von Gällivare.* MSFOu 74. Helsinki.
- DAUM = Giella- ja álmukmujtoássudahka (Språk- och folkminnesinstitutet), Ubbmema dialákta-, bájkkenamma- ja álmukmujtoarkijvva (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå). Ubbmem.
- Grundström, Harald. 1946-54. *Lulelappsk ordbok. Lulelappisches Wörterbuch.* (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C 1.) Uppsala.
- JS 2002 = *Julevsáme sálmaginje.* 2002. Stokhoalmma: Verbum Förlag AB.
- Kalstad Mikkelsen, Anne. 1996. Vuotnagáttiid mánát. Sámegeiela nannen mánáidgárdi bokte. Barna fra fjordene. Styrking av samisk språk gjennom barnehagen. Tjállagin: *Duosta hupmat. Gulahallanvuohki sámegeielaohpahusas. Vág á snakke.* Kommunikativ metode i samiskopp-løringen. (dåjm. Todal, Jon & Martin Pope). Guovdageaidnu: Sáme áhpadusráde.
- Kintel, Anders. 2000. *Verba suorguduvvam verbajs: julevsámegeiela verbbasuorgudisáǰ semántalasj guoradallam.* (Sámegeiela oajvvefáhkabarggo. Tromssa universitehta. Humanisttalasj fakultehta.) Tråmssá.
- Kitok, Maria & Kitok-Lindberg, Susanna. 1984. *ABC-girjje. Jáhkámáhkke: Sámeskávllástivrra.*
- Korhonen, Olavi. 1979. *Bákkogir'je julevusámes dárrui, dáros julevusábmái, lulesamisk svensk, svensk lulesamisk ordbok.* Uppsala.
- Larsson, Lars-Gunnar. 1990. Glidvokalen i lulesamiskan. En dialektgeografisk studie på grundval av Harald Grundströms ordbok. Tjállagin: *Svenska Landsmål och svensk folkliv 1990.* Uppsala.
- Lehtiranta, Juhani. 1992. *Arjeploginsaaamen ääne-ja taivutusopin pääpiirteet* (MSFOu 212). Helsinki.
- MSFOu = Mémoires de la Société Finno-ougrienne. Suomalais-ugrilaisen seuran Toimituksia. Helsinki.
- Qvigstad, J. 1925. *Die lappischen Dialekte in Norwegen: Lappische Texte aus Kalfjord und Helgøy: Reste eines ausgestorbenes Seelappendialektes.* Oslo: Oslo Etnografiske Museum.
- 1929a. *Lappiske Eventyr og Sagn. IV.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- 1929b. Sjøfennene i Nordland. (Tromsø Museums årshæfter. Humanistisk avd. Nr 1. Vol. 51.) Tråmssá.
- Pirak, Anta. 1933. *En nomad och hans liv.* (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 28.3.) Uppsala.
- 1937. *Jáhtee saamee viessoom.* (Skrifter utg. av K Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 31:2.) Uppsala.
- Riemme Gælok, Stig. 1993. *O, Oarjjevuodna.* Fanasgieddi: Jár'galæddji Á.s.
- 1999. *Biehtár ja Duommá jávren stulliba.* Káráǰohka: Davi Girji OS.
- Ruog, Israel. 1943. *Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grundlage des Pitelappischen.* (Uppsala universitets årsskrift 1943:10.) Uppsala.
- Ryd, Yngve. 2001. *Snö – en renskötare berättar.* Stokhoalmma: Ordfront förlag.
- Sammallahti, Pekka. 1998. *The Saami Languages. An Introduction.* Káráǰohka: Davi Girji OS.
- Spiik, Nils Eric. 1977. *Lulesamisk grammatik.* [Jáhkámáhkke].
- Tuolja, Lars Matto. 1987. *Tjaktjalasta. Jáhkámáhkke: Sámi Girjjit.*
- Tuolja-Sandström, Sigga. 1989. *Ja jage gállin.* (Giera 2. Texter och läromedel utg. av Avdeln. för samiska, Umeå universitet.) Ubbmem.
- 1995. *Máno niejdda.* Jáhkámáhkke: Sámeskávllástivrra.
- 1995. *Soldottern. Biejueniejdda.* Jáhkámáhkke: Sámi Girjjit.
- Urheim, Mikal. 1988. *Gálmná giehto.* Kristiansund: Th. Blaasværs Forlag.
- Wiklund, K.B. 1890. *Lule-Lappisches Wörterbuch* (MSFOu 1). Helsinki.
- 1891. *Laut- und Formenlehre der Lule-Lappischen Dialekte.* Stokhoalmma.
- 1915. *Lärobok i lappiska språket. 2. duollim álgusvadden.* Uppsala: A.-B. Akademiska bokhandeln.
- Ádá Testamentnra. 2000. Uppsala: Svieriga Rámátsiebrre.
- ÅT 1903 = *Åtå Testamenta járkålum tan taro-kielak Åtå Testamenta milte, mi lä Kånågasast nanostum jaken 1883.* 1903. Stokhoalmma.

Lulesamisk språk - fra et privat hjemmespråk til et offisielt samisk språk?

Denne artikkelen handler om situasjonen for det lulesamiske språket. Lulesamisk defineres av noen som en egen hoveddialekt eller språkgruppe innen samisk språk (NOU 1985:14), men på grunn av store regionale forskjeller i det samiske språket poengterer flere forskere at det er vanskelig å avgjøre om man kan definere samisk som ett eller flere samiske språk (Kuoljok 2002:4). Nylig har staten definert lulesamisk som ett av flere samiske språk (Ot. prp. nr. 114 (2001-2002)). Denne artikkelen er en analyse av situasjonen for lulesamisk språk i Norge, med referanse til Tysfjord der hovedtyngden av lulesamene bor.

HARRIETH AIRA

1. Sørsamisk
2. Umesamisk
3. Pitesamisk
4. Lulesamisk
5. Nordsamisk
6. Enaresamisk
7. Skolesamisk
8. Akkala- og Kildinsamisk
9. Tersamisk

Kart over samiske dialektområder. Kilde: Ottar nr. 84. Tromsø Museum.

Lulesamisk språk er et minoritets-språk innenfor sitt tradisjonelle bosetningsområde, hvor den språklige dominansen er norsk og svensk. Spesielt i tiden etter andre verdenskrig har lulesamisk språk hatt stor tilbakegang som dagligspråk blant befolkningen, og må i dag kunne karakteriseres som et truet språk, dvs et språk som kan være i ferd med å forsvinne.

Dette er et forhold som lulesamene deler med mange andre språklige minoritetsgrupper i verden. Fra alle deler av verden rapporteres det om at tidligere livskraftige språk ikke lengre overføres til neste generasjon av språkbrukere, ved at språket ikke innlæres og brukes mellom generasjonene (Todal 2002a). Det lulesamiske språkets framtidige muligheter er der-

for avhengig av at språket er daglig-språket og er naturlig kommunikasjonsmiddel for befolkningen.

Faktorer som påvirker språkets stilling

Hvilke faktorer er det som påvirker et språks stilling, og hva er det som gjør at noen språk bevares og utvikles, mens andre språk dør? Språkforskere trekker fram en rekke faktorer som til sammen definerer språket status (Hyltenstam, Stroud & Svonni 1999, Hætta 2000, NOU 1985:14). Utgangspunktet er at språk og samfunn påvirker hverandre, og et språks utvikling er menneskers verk. Mennesker lever som individer, i samhandling i grupper, og samtidig i større samfunnsfellesskap, og ulike faktorer som påvirker språkets stilling kan således inndeles i tre ulike nivå, faktorer på samfunnsnivå, faktorer på gruppenivå og faktorer på individnivå (Hætta 2000:8 som henviser til Hyltenstam, Stroud & Svonni 1999). Hyltenstam, Stroud & Svonni legger til grunn en rekke faktorer på hvert nivå som påvirker språkets status og stilling, og noen av de mest sentrale faktorene som Hyltenstam, Stroud & Svonni lister opp, skal benyttes som utgangspunkt for denne analysen.

Faktorer på samfunnsnivå – offisiell status og offisielle bestemmelser

I svært mange sammenhenger, spesielt i de senere år knyttes språkets stilling til

hvilken offisiell status språket har på samfunnsnivået, og hvilke offisielle forordninger som er etablert for å verne og støtte opp om språket. Her trekkes politiske og lovgivningsmessige forhold, flertallsbefolkningens ideologi, økonomiske forhold, utdanning og grad av institusjonalisering av minoritetsspråket fram som viktige faktorer for språkbevaring (Hætta 2000). Tanken er at offisielle bestemmelser reflekterer rikssamfunnets syn på ulike språkgrupper, og manglende offisielle bestemmelser overfor minoritetsspråk reflekterer manglende status fra rikssamfunnets side (NOU 1985:14, s.153). Graden av institusjonalisering av samisk språk henviser til hvorvidt samisk språk har en offisiell plass i styringssystemet. Med institusjonalisering forstås at et område er erkjent som et offentlig ansvar, og der nedfelte formelle og uformelle rutiner, regler og normer gjelder for området (Selznick 1957). Institusjonalisering bygger på forestillingen om at offentlige institusjoner kan betraktes som meningsbærende institusjoner, som skaper orden, mening og utvikler samfunnet og de *«påvirker den enkeltes sentrale livsinteresser og tilhørigheter, og hans forventninger, innflytelsesmuligheter og aktivitetsnivå»* (Olsen 1988:21, March & Olsen 1989). De politiske institusjonene, hvor kommunene er den institusjonen som befolkningen mest identifiserer seg med, fremheves som særlig viktige samfunnsutviklende og meningsdannende institusjoner (Aira 1995).

Manglende offentlig vern og synliggjøring av samisk språk gjenspeiler

storsamfunnets syn overfor minoritetsspråket, og kan gi et negativt eller et likegyldig signal til både den samiske og den ikke-samiske befolkningen. Motsatt antas det at en klar synliggjøring av samisk språk i det offentlige liv, signaliserer en positiv holdning til samisk språk hvor samisk har en egenverdi som det er verdt å verne om. Det antas at dette vil ha positive effekter på gruppe- og individnivået i forhold til språkvalg og språksosialisering.

Det samiske språkets manglende status kan generelt knyttes til forhistorisk perioden hvor samisk språk ikke hadde noen offisiell status, og var et «usynlig» språk i offisiell sammenheng. Flertallsbefolkningens ideologi har i tillegg vært svært negativ til verdien av det samiske språket. Lite eller ingen økonomiske ressurser ble satt inn for bevaring og utvikling av samisk språk. Det fantes ikke utdanning i samisk språk, og få samer hadde høyere utdanning. Der var heller ikke institusjonaliserte forordninger som hadde som mål å bevare og utvikle samisk språk. Innholdet i denne forhistoriske politikken er grundig dokumentert i flere forskningsarbeid, og gjengis ikke nærmere her (Jensen 1991, Minde 2002).

Faktorer på gruppenivå - konsentrert bosettingsområde og særegne nærings- og livsformer

Det er en utbredt oppfatning at språklige basisområder synes å være viktig for språkbevaring. Det er ansett som viktig at språkbrukerne bor konsen-

terrt og relativt avgrenset fra andre språkgrupper, eller har områder der de utgjør flertallet av befolkningen. Slike basisområder utgjør naturlige, kulturelle sentra for språk-gruppene. Videre antas det å ha stor betydning for språkbevaring med særegne nærings- og livsformer. Dette ut fra at alle språk har sin opprinnelse i særegne og avgrensede livsformer. Endring i livsform kan virke truende på et språk, og det søkes ofte om særbeskyttelse for språket. I debatten om det samiske språkets framtid trekkes for eksempel reindriftskulturen fram som en viktig språkbevarende faktor (NOU 1985:14). Dette gjelder særlig i de nordsamiske områdene der reindrifta har en sterk posisjon, mens derimot i sørsamiske miljøer hvor reindriftskulturen fortsatt er viktig for sørsamisk identitet, har næringen ikke lenger den samme betydning i språk-bevaringssammenheng som tidligere (NOU 1985:14, 157).

Faktorer på individnivå - sosialisering og språkvalg

Språkforskere regner hjemmet som det aller viktigste området for bevaring av språk. Uten at et minoritetsspråk blir overført på uformelt vis mellom generasjonene hjemme, vil andre språklige tiltak (f eks språkopplæring i skolen) ha mindre effekt i arbeidet med å sikre språket ei framtid som naturlig kommunikasjonsmiddel (Todal 2002a:112). Todal viser til at det var en klar styrke for samisk språk at det i så stor grad ble overført i hjemmene i Norge i 1990-årene. Til tross for en langvarig offisiell

fornorskningspolitikk, og til tross for at hele bygder hadde skiftet dagligspråk fra samisk til norsk, fantes det likevel lokalsamfunn der samisk var det naturlige kommunikasjonsmiddelet både i hjemmene og i naboskapet (2002a:112).

I det følgende skal situasjonen for lulesamisk språk analyseres med utgangspunkt i nivåinndelingen til Hyltenstam, Stroud & Svonni. Etter min mening kan det lulesamiske språkets stilling beskrives gjennom tre ulike faser. Fase 1; tiden frem mot 1950/60-årene. Fase 2; perioden mellom 1950/60-årene fram mot 1980. Fase 3; Vende-

punktet – fra 1980-årene og ved overgangen til et nytt årtusen.

Det lulesamiske språket i tiden fram mot 1950/60-årene

Faktorer på samfunnsnivå – ingen offisiell status og ingen offisielle bestemmelser

I den første fasen, i tiden fram mot 1950/60-årene, var situasjonen for lulesamisk språk i den offisielle sfæ-

Tradisjonell lulesamisk bosetting i Tysfjord.

FOTO: SAMEMISJONENS ARKIV/ÅRRAN FOTOARKIV.

ren den samme som det var for de øvrige samiske språkene. Det vil si at lulesamisk språk ikke hadde noen offisiell status i samfunnet, og hadde ingen offisiell benevnning beskyttet i lovverk og lignende. Synet til lulesamisk språk var svært negativt, hvor en ikke så verdien av det lulesamiske språket. Det ble ikke satt inn midler for opplæring i lulesamisk språk i skolen, og svært få lulesamer hadde høyere utdanning. I offisiell sammenheng var lulesamisk et «usynlig» språk, det vil si et språk som levde og virket i de private hjem, i de små lokalsamfunn i fjordene og også på læstadianske samlinger. (NOU 2000:3, kap. 5.3).

Faktorer på gruppenivå - eget bosettingsområde og særegne nærings- og livsformer

Tysfjord har hatt samisk bosetting så lenge det har vært bosetting i fjorden. I perioden fram mot 1950/60-årene var den tradisjonelle samiske bosettingen stort sett i fjordene hvor samene levde i en utstrakt naturalhusholdning med kombinasjonsnæringer innen primærnæringene som basis. Flertallet av befolkningen bodde også markert isolert fra det norske samfunnet omkring og hadde sine egne territorier og ressursområder. Det er også hevdet at samene hadde sin egen måte å organisere og styre livet på (sijddasystemet), som preget samenes forståelse av egne livsformer og levevis. Økonomisk sett var befolkningen selvstendig og hadde en naturalhusholdnings-økonomi basert på sjølber-

Fra skoleinternat i Måsskje/Musken, Måske skavllå/Musken skole. ÁRRAN FOTOARKIV.

ging (NOU 2000:3, kap.5.3.1, Mikelsen 1999).

Språklig sett var lulesamisk det daglige hjemmespråket blant flestparten, og det var ganske vanlig at mange ikke behersket norsk når de begynte på skolen (NOU 2000:3, s.37). Mange har bitre minner fra møtet med det norske språket når de begynte på skolen. Undervisningen var kun på norsk med lærere som ikke forsto eller kunne lulesamisk (Evjen 2001:6-66). For nye generasjoner var morsmålet lulesamisk.

Et annet moment som synes å ha hatt stor betydning for bevaring av lulesamisk språk, og som kan knyttes til lulesamenes livsform, var læstadianismen som religiøs bevegelse blant lulesamene. Læstadianismen har alltid hatt stor religiøs betydning i det lulesamiske samfunnet, og lulesamisk ble tidligere aktivt brukt på læstadianske samlinger. Dermed ble språket rådende på et såpass prestisjefylt domene som formidling av Guds ord (Todal 2002b:10). Innenfor et læstadiansk miljø var ideologien eller teologi-

en om at en økende modernisering av samfunnet ikke var bra, og den tradisjonelle samiske livsformen ble holdt opp som et ideal mot det moderne som trengte seg på, og som i mange tilfeller ble omtalt som norsk. Et slikt syn omfattet også språket, og ble derigjennom språkbevarende (Todal 2002b:11).

Faktorer på individnivå - sosialisering og språkvalg til fordel for lulesamisk

Når det gjelder individnivået var lulesamisk språk i denne perioden tilnærmet det eneste naturlige kommunikasjonsmiddelet i hjemmene og i det nære lokalmiljøet. De fleste ble sosialisert inn i den samiske kulturen og de fleste lærte seg språket som sitt førstespråk. Dette skjedde i naturlige sammenhenger (Gæløk 1992).

Perioden mellom 1950/60-årene fram mot 1980

Faktorer på samfunnsnivå – fortsatt ikke offisiell status og offisielle bestemmelser

I andre fase, perioden mellom 1950/60-årene og fram mot 1980-årene, preges enda det lulesamiske språkets offisielle stilling av «usynlighet». Lulesamisk språk hadde fortsatt ikke noen offisiell beskyttelse i lovverk og lignende og det var ingen formelle opplæringsprogrammer i lulesamisk språk i skolen. Offentlige myndighe-

Landets eneste skole med undervisning i lulesamisk var på Hamarøy videregående skole skoleåret 80/81. FOTO: ©FREMOVER.

ter både sentralt og lokalt hadde ingen offisiell politikk overfor det lulesamiske språket. Men mot slutten av denne perioden kan vi ane en begynnende endring som etter hvert medførte at språket fikk en mer synlig plass i samfunnet.

Selv om språket ikke hadde noen offisiell status, hadde flere sentrale personer i det lulesamiske miljøet både på svensk og norsk side, lagt inn arbeid og ressurser i språkarbeid. Dette resulterte bl a i at lulesamisk fikk godkjent sitt eget skriftspråk i 1983

(NOU 1985:14, s.152). Dette arbeidet hadde pågått en tid. Det ble videre utgitt en lulesamisk grammatikk i 1977 og en lulesamisk/svensk ordbok i 1979. Godkjenningen av skriftspråket, ordboka og grammatikken var viktige virkemidler som gjorde det mulig å igangsette formell opplæring i lulesamisk språk i skolen.

Og det skjedde da også. Skoleåret 1980/81 ble det for første gang igangsatt undervisning i lulesamisk språk ved Hamarøy videregående. Året etter ble det igangsatt undervisning i lulesa-

Nord-Salten sameforening ble stiftet i 1979. Førstehjelp til lulesamisk som er i ferd med å dø ble definert som foreningens viktigste oppgave. Fra avisen Fremover 15. nov. 1979.

misk som c-språk og senere andre-språk v/Kjøpsvik skole i Tysfjord (Sametinget 1993). Disse undervisningstilbudene ble igangsatt etter krav fra elever og foreldre, og kunne realiseres når lulesamisk hadde et godkjent skriftspråk og en grammatikk som gjorde det mulig å undervise i språket. Dernest var det i 1969 kommet i en bestemmelse i skoleloven og i Mønsterplanen for grunnskolen av 1974 som gav hjemmel for å igangsette samiskundervisning (Todal 2002c:10).

I den samme perioden ble det også tatt initiativ for å få lulesamisk i pres-

se og kringkasting, og i 1975 ble de første lulesamiske radiosendingene etablert. Det var et fem minutters program en gang i måneden, og ble senere utvidet til sendinger hver fjortende dag, nå med ti-minutters sendetid (Heahтта 1987). Det kom også i denne perioden sporadiske artikler på lulesamisk i den samiske avisa Sámi Áigi og senere også i lokalavisa «Nord Salten Avis», men dette var kun sporadiske avisartikler som ikke kom inn i faste rammer (Sametinget 1993).

Det bør også nevnes at i 1983 ble den første lulesamiske lyrikkboka

utgitt av forfatter Stig Gælok (Gaski 1998:60), og Nuortta – Sálto Sámiij Sijdda (Nord-Salten sameforening) ble stiftet i 1979 (Evjen 2001:143).

Faktorer på gruppenivå – endring i bosettings- og næringsstruktur

Etter 1950 preges den generelle samfunnsutviklingen av framveksten av det moderne velferdssamfunnet hvor planøkonomi, sektorisering og sentralisering var viktige ingredienser i denne politikken. Denne politikken hadde stor innvirkning for det lulesamiske samfunnet i Tysfjord og medførte store endringer i bosettingsstruktur, økonomi og levevis. Dette hadde også stor innvirkning for det lulesamiske språkets stilling.

Fjordområdet der flesteparten av lulesamene bodde, ble erklært som fraflyttingsområde og det skjedde en storstilt sentralisering av fjordens innbyggere til sentrene i kommunen (Drag og Kjøpsvik). Bosettingsmønsteret ble radikalt endret ved at fjordene til dels ble avfolket (med unntak av Musken), mens tettstedene vokste. Utviklingen tok ikke hensyn til den tradisjonelle lulesamiske livsformen og dens økonomi (NOU 2000:3, 37), parallelt som statlig initiert fornuksprosessen mot den samiske befolkningen pågikk. Resultatet var en dramatisk endring i lulesamenes næringsstruktur og bosettingsstruktur. Tettstedene fikk nå en befolkning sammensatt både av samisk og ikke-samisk befolkning, men lulesamene

Norcems sementfabrikk i Kjøpsvik utviklet industrikommunen Tysfjord. FOTO: ©ASGEIR KVALVIK.

ble ikke en stor majoritetsbefolkning i de nye sentrene.

Også lulesamenes næringsgrunnlag og livsform ble vesentlig endret i denne perioden. Sentralisering til kommunens tettsteder gav ikke lengre grunnlag for å opprettholde det tradisjonelle næringsgrunnlaget. Næringsgrunnlaget ble endret fra naturalhus-holdning til pengehushold, fra kombinasjonsnæring til eneyrke/spesia-

lisering, fra primærnæringsøkonomi til handel, service, industri og offentlig tjenesteyting. Samene som flyttet ut av fjordene måtte gå i møte med en annen type samfunn og en annen type kultur (Evjen 2001:42), og dermed ble en vesentlig faktor for språkbevaring endret, nemlig særegen nærings- og livsform.

I de nye bosettingsområdene og i de nye yrkene/arbeidsplassene hadde

ikke lulesamisk språk en naturlig plass. Her var det norsk språk som var enerådende og dominant. Lulesamisk språk ble fortsatt kun et språk for den private sfæren, og blant de voksne i den lulesamiske befolkningen.

Faktorer på individnivå - sosialisering og språkvalg til fordel for norsk

På individplanet førte denne sentraliseringen til at språkvalget i det enkelte

samiske hjemmet endret seg. Svært mange foreldre valgte å lære norsk til sine barn og derigjennom å sosialisere barna bort fra det lulesamiske språket. Norsk ble ansett som viktig blant annet fordi man mente at barna var best rustet for framtiden ved å lære seg norsk, fordi man så at framtiden ville kreve en atskillig større integrasjon i det norske storsamfunnet for kommende generasjoner (dvs. barn som fødes i 1960-70- og begynnelsen av 1980-årene). Den generelle samfunnsutviklingen krevde et tettere fellesskap mellom storsamfunnet og de samiske fjordsamfunnene, som også innebar store endringer i folks forståelse og forvaltning av sin samiske identitet (NOU 2000:2, 37). Dette valget gjorde foreldrene selv om begge foreldrene var lulesamiskspråklige, eller at en av foreldrene var lulesamiskspråklig. Årsaken til at denne språklige endringsprosessen skjedde må kunne tilskrives den statlig initierte fornorskningsprosessen som hadde pågått over tid, og som ennå var svært virkningsfull på det lokale planet.

Det er imidlertid også viktig å trekke frem at selv om språkvalget gikk i favør av norsk for barn og unge, opprettholdt fortsatt foreldrene og de eldre generasjonene lulesamisk språk som det naturlig kommunikasjonsmiddelet seg i mellom, men det var i liten grad et naturlig kommunikasjonsmiddel mellom de yngste og de eldste. Todal karakteriserer dette som et begynnende språkskifte, ved at det vokste opp en generasjon samer som ikke hadde lulesamisk som aktivt

språk, selv om de forstod mye lulesamisk (2002b:11).

Mot slutten av denne perioden, det vil si fra slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-årene skjer det en begynnende endring, ved at flere foreldre og elever ønsker undervisning i lulesamisk språk i skolen, og ved at lulesamisk språk begynner å bli synlig i samfunnet. Språkvalget i hjemmene er ikke lengre et selvfølgelig språkvalg til fordel for norsk. Det oppstår diskusjon og drøftinger på det lokale planet bl a om språkvalg og «nytt» av å velge lulesamisk for sine barn. Blant samene var det ulikt syn på dette spørsmålet, men flere foreldre valgte likevel lulesamisk for sine barn. Det skulle likevel enda ta en god del år før dette ble allment akseptert. Opp mot 1990-årene var det fortsatt svært få av samene mellom 0-35 år som behersket lulesamisk (Gæløk 1992).

Vendepunktet – fra 1980-årene og ved overgangen til et nytt årtusen

Faktorer på samfunnsnivå - offisiell status og offisielle bestemmelser

Den tredje fasen, fra 1990-årene og ved overgangen til et nytt årtusen, endres rammevilkårene for samisk språk. Gamle samepolitiske krav ble innfridd, og det ble vedtatt nye lover som skulle fremme samisk språk. Det ble tilsvarende opprettet nye samiske

Samisk L97.

institusjoner som skulle gjøre det mulig å oppfylle intensjonene i lovgivningen, bl a ble Sametinget etablert i 1989, og det ble bevilget mere penger til samiske språk- og kulturtiltak (Todal 2002a:68).

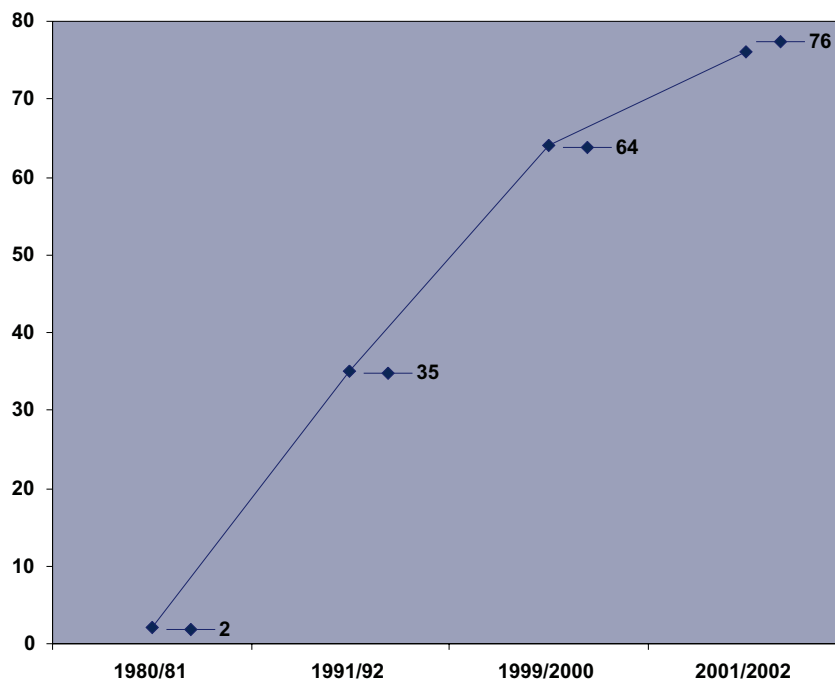
De tre norske lovene som særlig regulerte bruken av samisk språk var Sameloven, Stadnamnloven, og Grunnskoleloven (Grunnskoleloven ble i 1998 erstattet av Opplæringsloven). Sameloven fikk i 1990 egne språkbestemmelser der det ble slått fast at samisk og norsk er likeverdige språk. Grunnskoleloven fikk i 1995 en egen bestemmelse om rett til opplæring i og på samisk i grunnskolen, og i opplæringsloven ble denne retten utvidet ved at alle samer i grunnskole- og

videregående opplæring i Norge fikk en individuell rett til å få opplæring i samisk. I 1991 ble ny stadnamnlov vedtatt, og den slår fast at samiske stedsnavn skal være offisielle navn ved siden av norske og kvenske stedsnavn.

I tillegg ble det for grunnskolen og videregående opplæring vedtatt nye læreplaner (i videregående opplæring i forbindelse med Reform-94, og i grunnskolen i forbindelse med Reform-97). I grunnskolen fikk Norge for første gang et eget helhetlig samisk læreplanverk, L97 Samisk, mens man tidligere hadde hatt fagplaner for enkelte særskilte samiske fag. For samisk språk har L97 Samisk tre forskjellige læreplaner; Læreplan i samisk som førstespråk, Læreplan i samisk som andrespråk og Læreplan i samisk språk og kultur. Alle disse tre læreplanene foreligger også på lulesamisk.

Det ble i denne perioden også opprettet en rekke nye samiske institusjoner. Se for eksempel Todal (2002a) for en nærmere presentasjon av de nye samiske institusjonene. Har så alle disse offentlige bestemmelsene hatt betydning for vilkårene for lulesamisk språk og for forholdene i Tysfjord?

Når det gjelder språkbestemmelsene i Sameloven er de særskilte bestemmelsene om lovfestet rett til å bruke samisk i kontakt med offentlige myndigheter avgrenset til et eget geografisk forvaltningsområde hvor det lulesamiske språkområdet i Norge ikke inngår. Dette har som konsekvens at ingen i lulesamisk område har en ubegrenset lovfestet rett til å bruke samisk

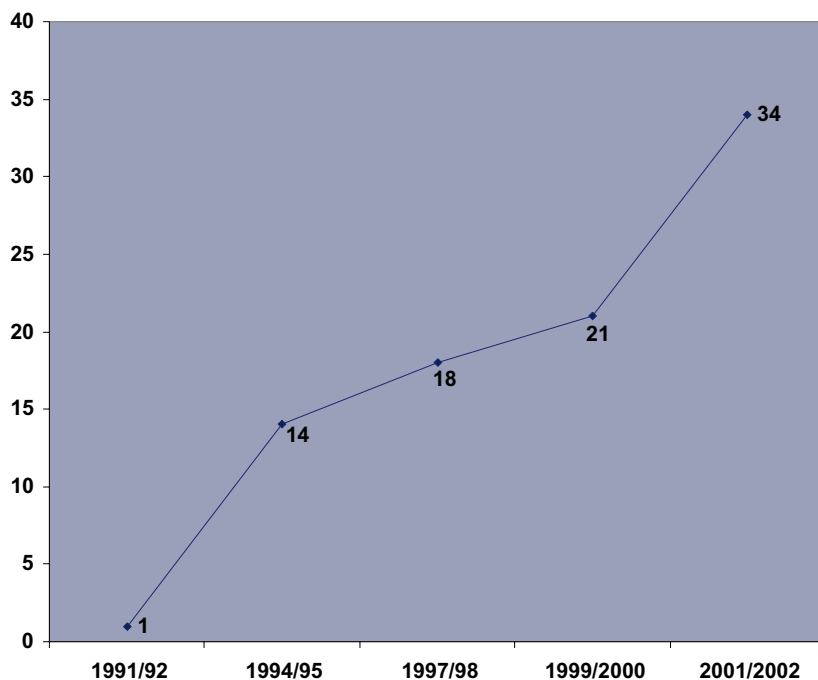

Antall elever med opplæring i lulesamisk i grunnskolen i perioden fra 1980 til 2001/2002. Kilder: Samisk utdanningsråd, skolestatistikk, Rapport: Undersøkelse om bruken av samisk språk (2000), og GSI'01.

i kontakt med offentlige myndigheter. I Tysfjord har dette spørsmålet nylig aktualisert seg da en folkevalgt kommunestyrerepresentant ikke fikk bruke lulesamisk på møtene i kommunestyret (Samelista i Tysfjord 2001). Dette med henvisning til at dette ikke er lovbestemte forhold for kommunen å innfri, og man har således ikke igangsatt offentlig tolketjeneste.

Sametinget har imidlertid tatt til orde for å få vurdert en utvidelse av det geografiske forvaltningsområdet der lovfestet rett til bruk av samisk

gjelder, og har bl a forespurt Tysfjord kommunens syn på om kommunen ønsker å bli innlemmet i dette geografiske forvaltningsområdet (Sametinget 2002). Kommunestyret i Tysfjord behandlet spørsmålet i møte 7. november 2002, og vedtok med et knappest mulig flertall å si ja til å bli innlemmet i forvaltningsområdet for samelovens språkbestemmelser. Det gjenstår å se om Sameloven endres slik at lulesamisk område innlemmes i det geografiske forvaltningsområdet hvor særlige lovbestemmelser gjelder.

Antall elever i grunnskolen med lulesamisk som førstespråk. Kilder: Samisk utdanningsråd, skolestatistikk, Rapport: Undersøkelse om bruken av samisk språk (2000), og GSI'01.

Regjeringen har også, som tidligere nevnt, tatt til orde for å gi lulesamisk språk en mer offisiell status i Norge gjennom forslag til endring av Sameloven. Dette ved å presisere at en i Norge har flere samiske språk, hvorav lulesamisk språk er ett av de samiske språkene (Ot.prp. nr. 114 (2001-2002), kap. 2.3.3).

Når det så gjelder lulesamisk som opplæringspråk har den individuelle retten for samisk-opplæring i grunn- og videregående skole betydning også for lulesamisk språk. Fra 1980 da det

for første gang ble etablert lulesamisk undervisning, og fram til høsten 2002 har elevtallet med lulesamisk i grunnskolen økt betydelig. I dag gis det opplæring både i lulesamisk som førstespråk, andrespråk og samisk språk og kultur. Antall elever i grunnskolen som har lulesamisk som førstespråk har økt betraktelig fra 1991 når opplæring i lulesamisk som førstespråk påbegynte. Opplæring i lulesamisk som førstespråk innebærer at all grunnskoleopplæring er på lulesamisk, og ikke kun i lulesamisk som et

eget språkfag. Diagrammene nedenfor illustrerer dette.

Det samiske læreplanverket, L97 Samisk er gjeldende i Tysfjord ved skolene på Drag og i Musken. Det gis også undervisning i lulesamisk innen videregående opplæring, og Høgskolen i Bodø gir studietilbud på grunnfagsnivå i lulesamisk språk. Det lulesamiske senteret, Árran, tilbyr i tillegg fjernundervisning i lulesamisk for elever i grunn- og videregående opplæring til ulike skoler/kommuner i landet. Skoleåret 2001/2002 fikk 22 elever et fjernundervisningstilbud i lulesamisk. I tillegg er det verdt å nevne at det ble etablert samiske barnehager i Tysfjord, på Drag i 1989 (NOU 2002:3, side 40) og senere også i Musken. De samiske barnehagenes betydning for språkbevaring og språkutvikling må sies å ha hatt en avgjørende betydning for vending av et påbegynt språkskifte (Todal 2002b).

I tillegg er det i de senere år utviklet læremidler på lulesamisk (fortrinnsvist for grunnskolen), og det er utgitt litteratur på lulesamisk for de yngste (Kuoljok 2002). Læremiddeldekningen er på langt nær tilfredsstillende, men har blitt atskillig bedre siden 1980.

Det må også nevnes at i 1990-årene ble det etablert en rekke nye samiske institusjoner lokalisert til Tysfjord. I 1976 etablerte Samisk utdanningsråd et lokalkontor til Tysfjord. Sametinget desentraliserte en del av sin administrasjon til Tysfjord i 1993. Árran – Lulesamisk senter ble etablert i 1994,

Aktivitetar ved Árran Mánnagárdde.
 FOTO: ÁRRAN MÁNNÁGÁRDDE, ©ÁRRAN

Noen lulesamiske læremidler som er utgitt de siste årene.

Læremidler for førskolebarn for bruk i språkopplæring.

Noen barnefilmer med lulesamisk tale.

Árran – julevsáame guovdásj/lulesamisk senter – ble etablert i 1994. FOTO: ©ASGEIR KVALVIK.

NRK – Sámi Radio opprettet distriktskontor i Tysfjord i 1996 og Høgskolen i Bodø etablerte en egen språkseksjon til Tysfjord, i tillegg til desentraliserte studier i lulesamisk språk på høyere nivå.

Alle disse samiske institusjonene bidro til etablering av mange arbeidsplasser relatert til samisk språk, kultur og samfunnsliv, og lulesamisk ble i

atskillig større grad synliggjort gjennom disse virksomhetene.

Faktorer på gruppenivå – økende samisk bosetting i sentrale strøk og nye samiske næringsformer

Det faktum at det ble etablert mange nye samiske institusjoner i lulesamisk område har ved overgangen til år 2000 medført økende samisk bosetting

i Tysfjord kommunes sentrale strøk, fortrinnsvis til Dragsområdet. Gjennom oppbyggingen av en samisk infrastruktur er det blitt etablert nye arbeidsplasser, som igjen har gjort det mulig for unge å bosette seg i kommunen. Mange av disse flyttet bort fra kommunen i utdanningsøyemed, og har flyttet tilbake de senere årene (Todal 2002b).

Dette har medført at den samiske befolkningen igjen har fått nye konsentrerte bosettingsområder, særlig Drag og fortsatt i Musken. Etableringen av de samiske institusjonene har medført at nye samiske næringsformer er etablert. På det lulesamiske senteret, Árran, er forsknings- og utviklingsarbeid, språkarbeid, læremiddelproduksjon og offentlig samisk tjenesteyting de nye næringsformene. I Musken skal det etableres oppdrett av laks, som klart må betraktes som en ny samisk næring som skal virke ved siden av tradisjonell fjordfiske.

Til sammen har alle disse faktorene brakt med seg endrede livsformer og samhandlingsmønstre mellom samisk og ikke-samisk befolkning i Tysfjord. Men ved overgangen til et nytt årtusen preges dette av at lulesamisk opptrer noe mer som en likeverdig part i dette bildet. Lulesamisk er ikke lengre totalt «usynlig», verken i offisiell sammenheng, eller i lokal sammenheng.

Faktorer på individnivå - sosialisering og språkvalg både/og – både samisk og norsk

På individnivået har faktorer på samfunns- og gruppenivået påvirket positivt for lulesamisk språk. Hvor det i 1970- og 80-årene var svært få mellom 0-30 år som hadde lulesamisk som sitt morsmål, er dette bildet noe annet i dag. Flere foreldre velger lulesamisk som hjemmespråk/førstespråk for barna, og flere velger lulesamisk opplæring for barna i skolen. Det eksakte antallet lulesamiskspråklige er van-

skelig å anslå, da det ikke foreligger offisielle tall for dette i dag. En undersøkelse om bruken av samisk språk som ble utført våren 2000, anslår statistisk sett at ca 1.720 personer forstår lulesamisk i det lulesamiske språkområdet i Norge (Samisk nærings- og utredningscenter 2000:15).

Et annet trekk i dette bildet er tospråklighet. Tidligere så vi at fram mot 1950/60-årene var det lulesamisk ettspråklighet som dominerte, og i perioden mellom 1950/60-årene fram mot 1980-årene var det norsk ettspråklighet som dominerte blant samiske barn- og unge. Ved overgangen til nytt årtusen tyder det på at både lulesamisk og norsk, dvs tospråklighet, blir mere vanlig. En del lulesamiske barn lærer både lulesamisk og norsk, og vokser opp med begge språkene i hjemmet. Samtidig er det verdt å nevne at norsk språk fortsatt dominerer både i lokalmiljøet, og i svært mange lulesamiske hjem. Lulesamiske morsmålsbrukere under 30-år er fortsatt i mindretall, men bildet er ikke så ensidig negativt som i mellomkrigstiden fram mot 1980-årene.

Et tredje trekk i dette bildet er en voksende generasjon av lulesamiske ungdommer som etablerer familie, og som selv ikke har lært seg språket hjemme. En god del av disse ønsker imidlertid «å ta språket tilbake», dvs et ønske om at deres barn skal bli lulesamiske morsmålsbrukere. Noe som de selv ikke ble. I og med at de selv ikke har det språklige verktøyet hjemme, men ønsker å velge språkvalg og

språksosialisering til fordel for lulesamisk, blir det et spørsmål hvordan offentlige myndigheter og institusjoner, lokalmiljø, nabolik, øvrig slekt og familie kan hjelpe dem med dette «prosjektet».

Har lulesamisk språk en framtid?

Som nevnt innledningsvis er språkets framtid avhengig av språkbrukere hvor språket er et naturlig kommunikasjonsmiddel i dagliglivet. Et pessimistisk syn for språkets framtid legger til grunn at om hundre år er samisk ikke lengre et levende språk i Norden.

Andre legger til grunn et mere optimistisk syn. Noen språkforskere mener at samisk språk vil overleve forutsatt at flere språkbevarende faktorer er oppfylt. For å «måle» situasjonen for et mindretallspråk som ikke er nasjonalspråk har noen forskere utviklet en åttetrinnsskala der språk på trinn 8 er mest truet og språk på trinn 1 er minst truet. Hætta (2000:17) klassifiserer nordsamisk for å befinne seg på trinn 4, mens Todal klassifiserer nordsamisk for å befinne seg på trinn 1 (Engen & Kulbranstad 1998:88). Tilsvarende klassifiserer Hætta lulesamisk antagelig for å befinne seg på trinn 6 (Hætta 2000:17), mens Todal plasserer lulesamisk på trinn 4 (Engen & Kulbranstad 1998:88).

Alle vet at det er umulig å spå om framtiden. I den sterke fornorsknings-

Moderne datateknologi kan brukes i språkopplæringen. FOTO: ©HARRY JOHANSEN.

perioden var det mange som trodde at samisk språk, også lulesamisk, skulle dø ut. I dag vet vi at lulesamisk ikke er et utdødd språk, men er et svært truet språk.

Legges antall barn og unge i barnehage, grunn- og videregående skole med lulesamisk som førstespråk til grunn for en vurdering av språkets framtid, vet vi at antallet ikke er mange. Samtidig skjer et revitaliseringsarbeid som en kan anta medfører at flere lærer seg lulesamisk, selv om lulesamisk ikke nødvendigvis er deres førstespråk/ morsmål. Ut fra dette

antar jeg at antall voksne språkbrukere vil øke.

Likevel er situasjonen i dag at det er færre lulesamiske språkbrukere enn for noen tiår siden, og dette har selvfølgelig betydning for framtidens språkbruk. Samisk brukes i mange andre, eller flere situasjoner enn før, men altså av færre personer (Gælok 2002).

Dersom lulesamisk skal ha ei framtid, må det derfor tilrettelegges for lulesamisk både på samfunnsnivå, på gruppenivå og på individnivå. Jeg mener det er en klar forutsetning at lulesamisk blir offisielt beskyttet i lov-

verk og offentlige forordninger, for eksempel i Sameloven ved at lulesamisk område innlemmes i Samelovens forvaltningsområde.

Derneft må ressurstilgangen for iverksetting av språklige tiltak forbedres atskillig. Dette særlig gjennom økonomiske virkemidler som kan gjøre det mulig å utvikle språklige hjelpetiltak, for eksempel opplæringsprogrammer, utvikling av læremidler og annen litteratur, tilrettelegging av faste medietilbud på lulesamisk (særlig for barn- og unge), terminologiutvikling for å utvikle et moderne lulesamisk språk, og tilrettelegging for bruk av lulesamisk i de fleste offentlige sammenhenger.

På gruppenivået er det en forutsetning at lulesamisk utvikles som en naturlig og synlig del av lokalsamfunnet. Det er derfor svært positivt når Tysfjord kommune, som den politiske institusjonen som lokalbefolkningen identifiserer seg mest med, nylig vedtok at lulesamisk skal være et offisielt språk i kommunen på lik linje med norsk. Dette betinget at kommunen tilrettelegger for bruk av samisk språk i kommunestyret og i andre kommunale sammenhenger både utad, og overfor brukere av kommunale tjenester. På denne måten gir kommunen et signal om at lulesamisk språk anses som likeverdig med norsk, og er et svært viktig signal å gi overfor barn og unge, som er framtidens språkbrukere.

På lokalsamfunnsnivå er det også viktig at lulesamisk får større aksept

Kommunestyret i Tysfjord vedtok nylig å søke kommunen inn under forvaltningsområdet for samisk språk.

FOTO: ©ANN-CHATRIN BRASETH.

blant lulesamene selv. Det er mitt inntrykk at mange vegrer seg for å prate samisk av ulike årsaker. Noen føler at språkkompetansen ikke er tilstrekkelig. Andre føler at det samiske språket som en kan, ikke holder mål fordi det er en blanding av norsk og samisk, et såkalt «kjøkkenspråk» som man mener ikke har en egenverdi (Gælok 2002), og den språklige selvfølelsen preges av det. Atter andre vegrer seg for å prate samisk, fordi man føler ubehaget med «språkpolitiet», det at

andre språkbrukere korrigerer deres språk. Språkarbeidere er blitt beskyldt for å opptre som «språkpoliti». Dette fordi språkarbeidere føler et spesielt stort ansvar for å drive språkrøkt. Dernest har mange også et uttrykksproblem, da lulesamisk i dag på langt nær er utviklet som et funksjonelt moderne språk. Nye begrep og termer som har fått innpass i samfunnet finnes ikke på lulesamisk, og et stort arbeid må gjøres for å utvikle språket i den retningen. Andre opplever at de

nye begrepene og de nye termene som fremmed, og språkarbeidere beskyldes for å innføre nordsamiske termer inn i språket, og på denne måten forringe lulesamisk.

På lokalsamfunnsnivået har alle disse elementene betydning for språkutviklingen. Åpenhet og toleranse både mellom den samiske og den ikke-samiske befolkningen, samt internt blant samene, innebærer at befolkningen i lokalsamfunnet selv må ta innover seg at alle disse elemen-

tene eksisterer, og finne konstruktive løsninger som kan fremme språkbruken. Jeg mener det er behov for både interne og eksterne drøftinger om disse forhold, med sikte på en større aksept for språklig mangfold.

På individnivået er det å håpe at de siste årenes positive utvikling fortsetter. Det vil si at flere foretar språkvalg til fordel for lulesamisk. Det er av overmåte stor betydning at atskillig flere velger lulesamisk som opplæringspråk for sine barn. Antallet språkbrukere må øke.

Dernest er det en forutsetning at språket brukes som et naturlig kommunikasjonspråk i hjemmene, og i lokalsamfunnet for øvrig. Her er det imidlertid også signaler som tyder på at norsk vinner i konkurransen om oppmerksomhet. Dette gav blant annet ungdomsskoleelever med lulesamisk som førstespråk uttrykk for på en konferanse som ble arrangert i Tysfjord 14-15. mai 2002. Elevene fortalte som språklig dominans ikke bare ute gjennom kameratskap med norsk-språklige, men også hjemme, og gjennom media (TV, radio, data, aviser m.m), og ved at også foreldre/familie påvirket av et dominant norsk-språklig omkringliggende miljø. Elevene savnet andre språklige arenaer utenom klasserommet.

Konkluderende kan man derfor være forsiktig optimist med hensyn til det lulesamiske språkets framtidige stilling, men forutsetningen er at flere faktorer på ulike nivå virker sammen i en positiv retning.

Harrieth Aira: «Julevsámegiella – sijddagielas dáhkkiiduvvam sámegiellaj?»

Ávdádál 1950/60 jagij ij lim julevsámegiellan makkirik dáhkkiidum árvvo sebrudagán. Sámegiella ittji manenik aneduvá. Ienemus oasse sámijis Divtasvuonon ietjasa guovlojn árrun, sieradum látte sebrudagás, ietjasa duobddágijn ja ietjasa ressursadafojn. Julevsámegiella lij bæjvólásj sijddagiellan ienemus oassáj, ja stuor oasse mánujs ettjin dárogielav máhte gá skávolláj álggjin.

Vuodnasákke gánná ienemus oasse sámijis árrun sirddemguovllon tjielggiduvvin. Gá dát sirddemguovlo-politiikka tjielggiduváj de julevsámij æláduháme ja árudakháme ietjádjuvvin. Sáme guovdásj guovlojda jáhttádin ja láttij sáhkáj árrujin. Valla dajn ádá guovdátjijn sjaddin unnepláhkcon. Manjela gá sáme lidjin dajda ádá sajjida jáhtám de rievodaj giellaadno muhthem sijdajn. Moaddása æjgádijs dárustahttjajin ietjasa mánájda.

Julevsámegiella dáhkkiiduváj tjállemgiellan jagen 1983. Tjállemgiella dáhkkiidibme aktan grammatihkajn ja báhkogirijjn lidjin ájmasamos vájkkudagá ma váddin máhttelisvuodav álget formálalasj álmulasj áhpadimijn skávollán. Jagen 1980/81 ásaduváj sámegiellaáhpa-dibme Hábmra joarkkaskávollán.

1980 jagij gietjen le dille rievoddam. Sáme poltiikkasaj rávkalvisá álliduvvin ja ádá lága ma galggjin ávdedit ja nannit sámegiela mierreduvvin. Sáme giela oahppij láhko le lassánam. Julevsámijguovlon li ádá sáme institusjávonná vuododuvvam. Daj ádá institusjávonnáj infrastruktuoraj baktu li ádá bárggosaje vuododuvvam. Dan ádá ájggégávdan vuojnusi boahhtá julevsáme li vargga jæbddsáttja láttij sebrudagán. Moattes æjgádijs sámegiela sijdan mánájda sáhkadi, ja rávokki sámegielaáhpadimev skávollán.

Sámegiella dille le rievoddam. Dalla ælla nav állo giellaadne gá soames lægev jage das ávdádál, ja dat diedon vájkkut boahhte ájggásasj giellaanov. Sámegiella mij ávdádál lij dássju sijddagiellan aneduvá dalla ietjá ja moattelágásj aktijvuodan, valla giellaadne li binnum. Tjálle mielas la dárbbo julevsámegiela almmulasj lágaj baktu suoddjit. Jus dat buorre dille galggá ávdádnit de hæhttuji ienep oasse sámijis sámegiela árvvon adnet. Ienep oasse æjgádijs hæhttuji sámegiela oahppangiellan ietjasa mánájda válljit. Giellaadne vierttiji lassánit.

Forfatteren

Harrieth Aira er født i 1962 på Ness i Tysfjord. Hovedfag i statsvitenskap fra Universitetet i Tromsø i 1994. Arbeider nå som rådgiver ved Sametingets opplæringsavdeling, Distriktskontor for lulesamisk område med kontorsted på Drag i Tysfjord.

Adresse: Sametinget, 8270 Ájluokta/Drag.
e-post: harrieth.aira@samediggi.no

Litteratur:

- Aira, Harrieth (1995): *Samisk distriktpolitikk i kommunalpolitiske kontekster*. LOS i Nord-Norge. Notatserie, notat nr. 38. NORUT Samfunnsforskning.
- Engen, Thor Ola og Kulbranstad, Lars Anders (1998): *Tospråklighet og minoritetsundervisning*. AD Notam Gyldendal.
- Ejven, Bjørg (2001): *Velferd og mangfold. Tysfjord kommune 1950-2000*. Tysfjord kommune 2001.
- Gaski, Harald (1998): *Skriftbilder. Samisk litteraturhistorie*. Davvi Girjo OS.
- Gælok, Samuel (1992): *Institusjonalisering av samisk kultur – planlegging av Árran – Lulesamisk senter*. Hovedfagsoppgave i samfunnsvitenskap. Samfunnsplanlegging og lokal-samfunnsforskningsgruppa, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Gælok, Samuel (2002): *Samisk i oppsving i Tysfjord*. Avisartikkel. Avisa Nordland, 4. september 2002.
- Heahtta, N.J. (1987): «NRK-Same Radio – bare for nordsamer eller også for et tilbud for lule- og sørsamer?» i *Rapport fra Samisk kulturkonferanse i Nordland, 23. – 25. september 1987*, Nordland fylkeskommune 1987.
- <http://www.wis.no/gsi>: Grunnskolen info-system
- Hyltenstam, K., Stroud, C., och Svonni, M. (1999): Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi, i Hyltenstam, Kenneth (red.) (1999): *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Studentlitteratur, Lund, Sverige.
- Hætta, Ole Henrik (2000): Hva bestemmer om et språk blomstrer eller dør? Det samiske språket som eksempel, i konferanse-rapport *Samisk språks stilling i skolen og lokalsamfunnet*, Konferanse i Lakselv 28.-29.11.2000. Sámediggi/Sametinget.
- Jensen Bråstad, Eivind (1991): *Fra fornorskningpolitikk mot kulturelt mangfold*. Nordkalott-Forlaget
- Kuoljok, Susanna Angéus (2002): *Lulesamiska Ett minoritetsspråk i Skandinavien*. Uppsala universitet, Finsk-ugriska institutionen, Sverige.
- Lov om grunnskolen
Lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringen
- Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold
Lov om Stadnamn
- March, J.O. og Olsen, J.P. (1989): *Rediscovering Institutions*. New York. The Free Press.
- Mikkelsen, Filip (1999): Sáme institusjavná badjámibme. *Bårjås 1999*. Populærvitenskapelig tidsskrift utgitt av Árran – lulesamisk senter. Báhko.
- Minde, Henry (2002): *Fornorskinga av samene – hvorfor, hvordan og hvilke følger?* Utredning for Sametinget
- NOU 1985:14 *Samisk kultur og utdanning*
NOU 2000:3 *Samisk lærerutdanning – mellom ulike kunnskapstradisjoner*
- Olsen, J.P. (1988): *Statsstyre og institusjonsutforming*. Universitetsforlaget AS. Det blå bibliotek.
- Ot.prp. nr. 114 (2001-2002) *Om lov om endring i Lov 12. juni 1987 nr. 56 om Sametinget og andre samiske rettsforhold (ny organisering av arbeidet for samisk språk)*.
- Samelista i Tysfjord (2001): *Bruk av samisk i offentlig sammenheng*. Brev til Kommunal- og regionaldepartementet av 19.12.01.
- Sametinget (1993): *Utredning om styrking av samisk språk fra Sametingets utredningsgruppe for samisk språk i lulesamisk språkområde*, september 1993.
- Sametinget (2002): *Brev av 23.05.02 fra Sametinget til Tysfjord kommune*
- Samisk Nærings- og Utredningssenter (2000): *Rapport: Undersøkelse om bruken av samisk språk*. Tana.
- Samisk utdanningsråd: *Skolestatistikk*
- Selznick, P. (1957): *Leadership in Administration*. University of California press. Berkely and Los Angeles, California.
- Todal, Jon (2002a): «...jos fal gáhttet gollegielat» Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1900-tallet. Avhandling til dr.art.-graden. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Todal, Jon (2002b): *Historia som faktor i vending av språkskifte. Ein komparativ studie av gælisk på East Sutherland og samisk i Tysfjord*. Prøveforelesing til dr.art.-graden ved Universitetet i Tromsø, 7. juni 2002.
- Todal, Jon (2002c): *Undervisninga i samisk som førstespråk i Norge. Eit kort tilbakeblikk*. Prøveforelesing til dr.art.-graden ved Universitetet i Tromsø, 7. juni 2002.

Samiskundervisning ved Ájluovta skávllá/Drag skole

Ájluovta skávllá/Drag skole er den skolen i Norge som har lengst erfaring i lulesamisk grunnskoleutdanning. Vi er inne i vårt 11. år med undervisning på lulesamisk. Vi har den samiske læreplanen som teorigrunnlag, og har derfra utviklet vår praksis for en god undervisning på samisk. Skolen vår har ca. 20 lærerårsverk, i tillegg har vi assistent, merkantilt personale, renholdspersonale og vaktmestertjeneste. Av skolens 114 elever får 28 elever undervisning etter L97S. Over 50 elever har samisk i fagkretsen. I tillegg til første-språkopplæringa har vi undervisning i samisk som andrespråk og samisk språk og kultur. Skolen har inneværende år sju norskspråklige klasser. Skolen har 20 lærerårsverk og av disse underviser seks lærere i og på samisk. Alle som underviser på samisk har samisk i fagkretsen.

AV REKTORER OG LÆRERE VED ÁJLUOVTA SKÁVLLÁ/DRAG SKOLE: KURT TORE ANDERSEN, BJØRG FAGERNES, SIV KINTEL, WENCHE NERGÅRD, SYLVIA NYSTØ, ADELE NYSTØ RÁHKA, SOLVEIG SKJELNES OG BRITT KARIN STORVIK

mellomtrinnet og i noen av fagene på ungdomstrinnet. Dette gjør vi fordi vi i all vår virksomhet vil legge forholdene til rette for at den enkelte elev skal føle at skolen tar vare på han/henne og dennes kulturbakgrunn.

Skolen og alle elever må ha en positiv holdning til tospråklighet. De må ha arenaer der de utvikler en aksept for hverandre. Vi har tatt konsekvensen av dette og har derfor felles aktiviteter på tvers av språkgrensene. Erfaringene er gode. Vi tror det er med på å forsterke skolen som samiskspråklig arena. Samisk blir vanlig, den blir alminneliggjort.

Fjellturer, overnattingsturer, overnatting på skolen – stor suksess. Vi har aktivitetstucker/prosjektstucker av ulike slag, bla. innhøsting, avis, musikkuke, solidaritetsarbeid, ute-dag, datakurs og kanokurs.

Glimt fra opplæringa på samisk

Den norske skolen har over 200 års praksis i å drive skole. Mange bøker er skrevet og tusenvis av læremidler er produsert. Dersom vi som lærere ikke synes at lærestoffet eller metoden for opplæringa for et emne er god nok, kan vi gå på lærerbiblioteket og

Organisering av samiskundervisninga

«Drag skole er en tokulturell skole, med norsk og samisk som to likeverdige opplæringsspråk og ligger i kjerneområdet for lulesamisk bosetning i Norge. Skolen tar i all sin virksomhet hensyn til dette.»

(sitat fra virksomhetsplanen vår)

Heimen får velge mellom de to språkalternativene ved innskrivingen av elever, våren før de begynner i 1. klasse. Elever med samisk som opplæringspråk er delt i 3 klasser, småskole, mellomtrinn og ungdomstrinn. I småskolen har vi hele tiden hatt som mål å ha kun samiskspråklige lærere.

I enkelte fag har vi vært nødt til å slå samiskklassene sammen med norskklassene, f.eks. i engelsk på

Fra årets fjelltur.

FOTO: ©MAGNE NILSEN.

finne noe som vi mener er mer spennende for eleven. Slik er det dessverre ikke i den samiske skolen og slett ikke for den lulesamiske skolen. Vi må lage mesteparten av lærestoffet selv og legge det til rette metodisk. Vi har imidlertid fått dekket det grunnleggende behovet i samisk som fag fra mellomtrinnet og opp.

Når det gjelder lese- og skriveopplæringa finnes ulike metoder. Vi valgte å satse på den metoden vi har hatt gode erfaringer med i de norskspråklige klassene. Siden vi har sammenlåtte klasser i samisk, måtte vi legge om undervisninga i språkfagene. Grunntanken her er at elevene først skal lære seg å lese på morsmålet. Når de er trygge på det samiske alfabetet og leseprosessen går de gradvis over

til også å ha norsk som fag. I begynnelsen har vi bare norsk muntlig. Faget «Giella» (Språk) fungerer utmerket.

Det som er vanskelig for oss er at det ikke finnes spesialpedagogisk testmateriale på samisk, blant annet lese- og skriveoppgaver. Det blir ikke riktig å teste elevene på norsk, det blir ikke samsvar mellom det elevene kan og resultatet av testen. Dersom det skulle være en test for lese- og skrivevansker, kan faktisk eleven i verste fall feildiagnostiseres. I inneværende år har vi fått midler til å utarbeide lesetest for 4. årstrinn. Arbeidet er kommet i gang og skal være ferdig i løpet av dette skoleåret. Det er svært gledelig at vi på sikt kan tilby våre samiskspråklige elever lesetester på opplæringspråket.

Læremidler

Samisklærerne har mye å arbeide med i tillegg til det en lærer i den norske skolen har. Utfordringene er store og arbeidsmengden enorm. Når en i tillegg har kuttet ned på et godt hjelpemiddel som konverteringa, er situasjonen verre enn den noen gang tidligere har vært. I tillegg til det som forventes av oss som lærere, skal vi tilrettelegge undervisninga til samisk i de fleste fag. Det går mange timer med til å oversette og tilpasse.

For å få flere språklige input, trenger elevene å lese litteratur på sitt eget språk. Det hadde vært fint med for eksempel en lulesamisk oversettelse av Harry Potter. I hylla på biblioteket skulle Ronja Røverdatter og kanskje Markens grøde også ha stått.

For å forbedre læremiddeltilgangen har vi de siste to årene hatt et fellesprosjekt med Måske skåvllå/Musken skole og Árran – julevsáme guovdásj/Lulesamisk senter om et læremiddelverksted. Her har vi blant annet produsert tekstheter i samisk som fag, vitnemål og meldingsbok på lulesamisk.

Behov for framtidige prosjekter

Vi har, og har hatt, eksternt finansierte prosjekter i forbindelse med termarbeid i naturfag. Det begynte med ett av fellesprosjektene på mellomtrinnet.

Innhøstingsdag. FOTO: ©ÁJLUOVTA SKÁVLLÁ/DRAG SKOLE

Elevene skulle kartlegge fjæra som biotop. Vi skulle ha samiske navn på blant annet skjell. Elevene undersøkte med folk de antok kunne dette. Det viste seg at ordene ikke fantes. Vi søk-

te da om prosjektmidler fra språkrådet og fikk penger til å gå igang. Dette prosjektet er nok det man kan kalle «elevinitiert».

Vi ser at det er viktig å fortsette

Vi har et fantastisk fint nærområde omkring skolen.

FOTO: ©ÁJLUOVTA SKÁVLLÁ/DRAG SKOLE

med slike prosjekter, også i andre fag. Disse prosjektene må vi utforme selv, fordi vi ser hva vi behøver og hvordan det må gjøres.

Blant annet er det viktig å igangsette arbeidet med emnehefter på mellomtrinnet, både i fagene natur- og miljøfag og samfunnsfag, spesielt emner som ikke er dekket av de lærebøker vi bruker i disse fagene, disse bøkene er skrevet etter L97. På småskoletrinnet er det nødvendig med flere lærebøker i faget samisk, blant annet leseverk med store bokstaver. Når det gjelder fagene Samisk som andrespråk og Samisk språk og kultur er interessen stigende. Her mangler vi bøker og undervisningsmateriell.

Å være samisk-språklig på Ájluovta skávllá/Drag skole

For dagens unge mennesker i vårt område er det slik at det å være samisk-språklig er å være tospråklig. Dette er en språklig nødvendighet som den samiske befolkning har til felles med andre minoriteter i forhold til sine aktuelle majoritetsspråk. Skolens mål om å styrke det samiske språket må da sees i et tospråklig perspektiv.

Alle våre samisk-språklige elever er tospråklige. De fleste lærte samisk først, noen parallelt med norsk. Enkelte lærte norsk først, og samisk senere. Det er ulikt for elevene hvilket språk som er det dominante.

Elevene har et dominerende norsk-

Prosjekt «Vinteraktivitetsuke 2002». FOTO: ©ÅJLUOVTA SKÅVLLÅ/DRAG SKOLE

språklig miljø rundt seg, alt fra kame-
rater, media og øvrige samfunn. Det
norske språkets påvirkning kommer

Utedag for små- og mellomtrinnet.

FOTO: ©ÅJLUOVTA SKÅVLLÅ/
DRAG SKOLE

til syne. Det samiske språket er utsatt
for et press. Skolen er en viktig del av
et revitaliseringsarbeid for det samiske
språket, da den er den viktigste
samiskspråklige arenaen for elevene i
alderen 6-15 år. Våre elever er fremt-
dige språkbærere. Det er derfor knyt-
tet mange forventninger til elevenes
språkutvikling. Og dersom man får
indikasjoner, eller bare en diffus
følelse av at språket ikke utvikles godt
nok, blir man tilsvarende bekymret.
Spørsmålet er om skolens undervis-
ning kan demme opp for fornorsk-
ningen, slik at det lulesamiske språ-
kets mulighet til å overleve ivaretas.

For å oppnå en tilfredsstillende
tospråklig utvikling, regner man tre
betingelser som må oppfylles. Det før-
ste er en sosiologisk betingelse. Lokal-
miljø og storsamfunn gir positiv støtte

til tospråklig oppvekst. Det andre er en
språkpedagogisk begrunnelse. Barnet
må gis samordnet språkundervisning
både i sitt førstespråk og sitt andre-
språk med tospråklighet som målset-
ting. Det tredje er en pedagogisk
betingelse. Elever gis mulighet til fag-
lig/kunnskapsmessig utvikling på lik
linje med jevnaldrende mens de utvik-
ler sine ferdigheter i andrespråket.

For elevene er det av stor betyd-
ning at deres jevnaldrende har en
positiv holdning til deres tospråklig-
het. Språk er nært knyttet til identitet.
Det er viktig at de føler seg inkludert,
både språklig, sosialt og identitets-
messig. Samiskspråklige klasser må
også ha en inkluderende og akseptere-
nde holdning til de andre klassene.
Det er et gjensidig forhold. Sosialt sett
får elevene felles opplevelser og får

Tidligere sametingspresident Ole Henrik Magga på besøk.

FOTO: ©ÅJLUOVTA SKÅVLLÅ/DRAG SKOLE

dermed et fellesskap på tvers av klasser, språk og kulturer.

I samiskspråklige klasser bruker lærerne bare samisk. Formålet er at elevene og de samiskspråklige lærerne skal opprette samisk språkkontakt. Det blir unaturlig for lærer og elev å snakke norsk sammen. Vi forsøker å synliggjøre det samiske språket så godt vi kan (eller så langt vi rekker) med tospråklige beskjeder o.s.v. til heimen ved felles prosjekter. Ved felles arrangementer på skolen, bl.a. ved juleavslutningen, synger alle elevene (og lærere og foreldre med) både på samisk og norsk, lesing av juleevangeliet og lignende skjer på begge språk. Skolen fremstår som en enhetlig felles arena.

Vi har et sterkt ønske om å styrke den arenaen vi har fått til. Vi arbeider med at det skal bli mulig for de elever som ønsker det, å få en forsøksordning der samisk språk og kultur erstatter sidemålet. Vi mener dette vil føre til en økning i antall elever med samisk i fagkretsen, og en større aksept for bruk av språket både i lokalsamfunnet og skolen.

Utfordringer framover

Det gjelder å redde et språk. Vi har klart å snu en trend. Nå er det opp til politikerne å gi oss rammevilkår for

videreutvikling. Vi ønsker fortsatt å tilby ei god undervisning på lulesamisk, men da må også det økonomiske være på plass. Det er blant annet snakk om timeressursene som tilføres fra Statens Utdanningskontor. Skolen får ikke dekket sitt reelle behov for timer i samisk.

Tysfjord kommune må arbeide videre med å få tilført midler fra staten for de merutgifter kommunen har for å undervise på to språk og etter to læreplaner.

Når man driver ei samisk undervisning innenfor den norske skolen er det snakk om to læreplaner med ulikt innhold. Det tilsier også ulikt behov for læremidler. Det må da kjøpes inn andre, egnede læremidler. Det har det i liten grad vært rom for.

Vi ønsker oss økonomisk handlefrihet slik at vi kan få tilført midler utover det ordinære budsjettet til skolen, slik at man kan får kjøpt det som finnes på markedet til bruk i ei lulesamisk undervisning. Dessuten håper vi sterkt at Kristin Clemet gir oss de pengene vi har søkt om penger til.

De ti årene som snart er gått har vært brukt til å få undervisningen til å fungere. Hvert nytt klassetrin har gitt store utfordringer. Vi har måttet lære oss å tenke annerledes. Noen feilskjær er gjort, men vi har lært av dette. Vi skulle tilpasse en samisk skole inn i en organisasjon som har vært «bestandig». Det fører til store endringer også for den organisasjonen som engang bare var Drag skole. Det å også skulle bli Ájluovta skåvllå har tatt tid og prosessen er på langt nær over.

Da vi først startet førstespråksundervisningen forutså vi ikke at vi etter ti år hadde tre klasser med samisk som førstespråk, og mellom 20-30 elever i samisk som andrespråk og samisk språk og kultur. Det har ført til en trangbodd tilværelse for en skole som opprinnelig var bygd for en firedelt folkeskole, og 15 år etter supplert med to klasserom og alle nødvendige spesialrom for en moderne ungdomsskole. Vi har revet vegger, satt opp nye, alltid med stå-på-vilje og med troen på at alt kunne bli bedre.

Stadig flere foreldre ønsker undervisning i eller på samisk for deres barn. Foreldre som av ulike årsaker ikke har lært seg samisk, melder opp sine barn til undervisning i samisk. En av skolens største utfordringer vil være å tilrettelegge opplæringssituasjonen for disse elevene.

Vi har en plikt til å gi alle en tilpasset undervisning i språket. Vi må ha mulighet til å gi elevene en starthjelp, slik at de etter en forholdsvis kort periode kan kommunisere godt på det som kommer til å bli deres opplæringsspråk.

I tillegg til å oppfylle læreplanens mål og intensjoner, skal de samiske lærerne i stor grad produsere sitt lærestoff. Du ser dem stadig sittende med saks og limstift. De har nok mer å bekymre seg over enn den som underviser på norsk. Hva med elevens språkutvikling, hva med skoleferdigheter, og hva med deres sosiale liv i skolen. Og når alle bøkene er lest og grundig studert, hva gjør vi da?

Friluftsliv i nærområdet er viktig for oss. FOTO: ©ÅJLUOVTA SKÁVLLÁ/DRAG SKOLE.

Fremtidsskolen

Utfordringene for skolen vår framover i tid blir mange. Vi lever i et samfunn som i større og større grad blir internasjonalsert. De store språkene, verdensspråkene, ikke minst engelsk, dominerer de språklige arenaer i takt med at verden blir mindre og mindre via internett og andre tekniske landevinninger. Dette er noe vi tydelig merker også her i Tysfjord. Midt opp i dette skal små språkgrupper bestå, deriblant samisk. Og i en slik større sammenheng blir også norsk et lite språk, nærmest som et språk for særlig interesserte.

Hva så? Vi kan ikke reversere utviklingen om vi måtte ønske det. Vi har sett hvordan det norske språket blir påvirket av engelsk. Ordet *tape* er ett eksempel. *Trailer* et annet. Her har svenskene på en måte vært mer ærlig enn oss. I mangel av noe bedre fant de ut at ordet *tape* må skrives slik det uttales: *tejp*. Situasjonen for det samiske språket er naturlig nok enda vanskeligere. Vi må nøye oss med *tæjppa* kanskje, påvirket av engelsk med svensk skrivemåte. Og da blir en trailersjåfør til *trailervuoddje*. Eller kanskje enda bedre: *trájlarvuoddje*. Og fremtidens lulesame vil kanskje si noe sånt som *Yes, dán la nav cool!*

Juleavslutning 1999. FOTO: ©ÁJLUOVTA SKÁVLLÁ/DRAG SKOLE.

Fra årets fjelltur. FOTO: ©ÁJLUOVTA SKÁVLLÁ/DRAG SKOLE.

Men vi gir oss ikke. Vel nok kan internasjonaliseringen virke som en trussel, men den gir oss også muligheter. Fjernundervisning og virtuelle klasserom er to av stikkordene. Og bare Sámásta-kurset oversettes til engelsk, så får vi kanskje samiskspråklige ungdommer både i Polen og Tanzania og i andre strøk av vår klode. Dette gir oss nye muligheter, kanskje mest fordi vi får følelsen av at samisk er et internasjonalt språk nesten på størrelse med hva det måtte være. Samtidig skal vi ikke glemme at samisk alltid har vært et internasjonalt språk i den forstand at det har blitt brukt innenfor grensene til 4 nasjonalstater.

Ved Ájluovta skávvllá/Drag skole er vi stolte over at vi er den eneste skolen som har utdannet elever med samisk som førstespråk. Når dette skrives har vi uteksaminert to kull tiendeklassinger med lulesamisk som førstespråk, og flere kull kommer. Det er derfor vi med god grunn kaller oss for *Julevsáme vuodoskávlá áhpádimguovdásj* som på norsk blir *Lulesamisk senter for grunnskoleutdanning*.

Forfatterne

Forfatterne er rektorer og samisklærere ved Ájluovta skávvllá/Drag skole i Divtasvuodna/Tysfjord.
e-post: drasko@online.no

A. Nystø Ráhka, S. Skjelnes og B. K. Storvik:

«Sámegiela áhpadibme Ájluovta skåvlån»

Ájluovta skåvolla le 11 jage fállam julevsáme giellaáhpadusáv vuodoskåvlån ja le dat skåvolla rijkan gænna li guhkemus átsádallama áhpadit julevsámegiellaj. Sámegiela oahppaplánna le vuodon sámegiela áhpadimen, ja dan vuodo nanna vaddá skåvolla buorre sámegiela áhpadimfálaldagáv sámegiela oahppijda. Skåvlå 114 oahppijs tjuovu 28 oahppe sámegiela oahppaplánav L 97 S. Badjelasj 50 oahppe lårhi sámegielaov fágalattjat. Duodden vuostasjgielakáhpadussaj fállá skåvolla áhpadimev sámegiellaj nubbengeiellan, ja aj fágav Sámegiella ja kultuvra. Darogielak skåvlå Rijkan ma lij juo jádon læhkám badjel 200 jage, adni buorre átsádallamijt skåvlåjt jádedit. Sámegiellaáhpadibme le esski álggodásen máttijn stuorra hástalusájn. Sámegiela oahppamnævojs le stuorra dárbbu, ja prosjevtaj baktu gættjal skåvolla gættjåt dárbojt oahppamnævojs. Skåvolla le tjadadam prosjevtav fierová birra ja tjoahkkim moallánagájt ja bágojt sámegiellaj, duodden la aj skåvlån jádon oahppamnævoov-ássudahka aktan Måske skåvlåjn ja Árranijn.

Divna sámegiela oahppe li guovtegielaga. Ienemusájn le sámegiella læhkám vuostasjgiellan, valla muhtema li oahppam goahppátjijt gielajt åvtå bále, ja muhtemijn le dárogiella læhkám vuostasjgiellan. Oahppij gaskan li sieradusá makkir giella le oajvegiellan. Sámegiela åvddånhttema hárráj, le skåvolla sierralåhkáj ájnas, gå skåvolla ham le 6 - 15 jahkásaj sámegiela oahppijda buoremus arena gielaov åvededit. Dá sámegiela oahppe le boahtteájggáj ájnas giellaguodde, ja vuorddemusá oahppijda, giela hárráj, li stuore. Gatjålvís le jus skåvlå áhpadusfálaldahka ganugahttå dárojuhttemav, váj julevsámegiella åvddålij guovlluj bissu viesogiellan.

Áhpadiddje dæssju sámásti sámegiela klåssaj, gå oahppij ja giellaáhpadiddij aktisaj ulme le aktisattjat sámástit. Guovtegiela diedádusájt sijdajda, dagu dal prosjevta birra, gæhttjal skåvolla sámegiellaj almmudít. Gå skåvlån li aktisaj ásadusá ietjå klåssaj dagu dal jaovlaásadusá, de lårvllu oahppe, áhpadiddje ja æjgáda sámegiellaj ja dárogiellaj. Javllaevangelium ja ietjå tevsta lægådovvi guovte giellaj. Skåvolla le aktisaj arena goappåsjielagijda. Æjgátlåhko mij sihtå sámegiela oahppadusáv mánájdiså lassån jages jahkáj. Mánáj æjgáda gudi ietjå ælla sámegiela oahppam, duon dán sivå diehti, diededi skåvolla sij sihti mánå galggi sámegiela oahppat. Skåvlå stuoråmus hástalus le dájda mánájda sámegiellaáhpadusáv fállat.

Ájluovta skåvolla le mihå gå la ájnna skåvolla mij sámegiela vuostasjgiellan fállå sámegiela oahppijda. Náv guhkås li guokta slåhtå oahppijs tjadadam vuodoskåvlåv sámegiela vuostasjgiellan, ja ienebu manjenagi gárvoáni. Dan sivå diehti nabddám lip ietjama Julevsáme vuodoskåvlå áhpadimguovdåsj.

Gálmå oahppe ájádusá sámegeiela ja sámegeiellaåhpadusá birra

Vuodon dán ávdedibmáj le gálmå skávlå ságastallama konferánsan «Kompetanse og opplæring i samisk sammenheng», mij ásaduváj Árranin moarmesmáno 14. ja 15. biejuvjt 2002

INGRID KINTEL, SANDRA NYSTØ
RÁHKA JA MARIA SUNNÁ MIKKELSEN

Ingrid Kintel

Buoris! Muv namma I Ingrid Kintel, ja 8. klássan, sámeklássan váttásáv. Mån galgav ságastit ietjam átsádallamijs gáktu dárogiella sámegeielav bájnna. Mån hæhttuv dal ájn didjij subtsastit juojddáv majt moaddi lav ájádallam. Ja dájtt muv ájádusájt la jáhkáv ájnas subtsastit didjij. Árvvedav muhtema dijás e rat mijá vidjurijt dáppe dábdá.

Dárogiella gullu ja vuojnna juohkka sajen. Dárogiella aj mijáv sámeklássan bájnna. Gássjel sjaddá sámástit gá divna mijá oahppamgirje lij dárogielav tjáledum. Gássjel sjaddá aj sámástit gá miján li nav moadda dároåhpadid-dje.

Ja gáktu de? Gáktu dáv tjoavddet...

Mujna li muhtem ájádusá:

Iv la mån nav smidá sijdan sámástit, valla sámástav muv unnemus viel-ljaj. Muv mielas le sunji ájnas sámástit. Iehtjam æjgáda munji sámástibá, valla munji I gássjel sunnuj sámástit. Hárjjánam lav nav dárustit! Ávddála gá lidjiv unnep, de ienebut sámástiv sijdan. Mujtáv gá dárustahtjiv sijdan. Mujna lij ráddna gut javlav «mamma» ja «pappa» ietjas ædnáj ja áhtjtáj. Munji gulluj nav tjábben gá dárustij, ja nav mån aj dárustahtjiv. Suohtas lij muhttijn dárustit.

Valla ávon lav gá ieddne ja áhttje munji åhpajga sámegeielav. Ávon lav gá oadtjuv sáme mánájgádden vádtset. Ávon lav gá oadtjuv sámeklássan vádtset. Ávon lav gá ávvånis oadtjuv oahppat sámegeielav!!!

Gá mån gasskadásen vádtsiv, de lij stuor gássjelisvuolta mijáv oadtjot sámástittjat. Åhpádiddje ittjij diede majt galgaj dahkat. Klássan de guorrasijma gilppusav dahkat. Dat oahppe gut binnemusát dárustij, oattjov gáhpá dievav hálmugijs. Munji dát sjattaj gássjel. Muv njálmme manná ávtát rajes, ja iv juohkka bále mujte sámástit. Diedon de sán gut binnemusát sáhkadij gilppusav vuojtij. Sán oattjov STUOR gáhpádievav hálmugijs majt iehtjádij juogadij. Gá dat gilpos lij gærggam de vas ájn ávtáv gilppusav

sidájma... Diedon hálmugij diehtij, valla ejma huoman oattjo.

Sandra Nystø Ráhka

Muv namma I Sandra Nystø Ráhka ja 9. klássan, sámeklássan váttásáv. Mån galgav nágin minuhtav hállat. Ássje man birra mån galgav sáhkadij la oabme ássje ja sihkarit ij værállda ienemus geldulasj ássje, valla sidáv huoman dav nammadit. Juska dát le oabme ássje, de sidáv dij galggabit diehtet jur gákk lij sámegeielav vuostasjgiellan oahppat. Ja ihkap soabmásij sjaddá ávkken.

Ávddála lijdjin sámegeielak oahppijn guhkep skávlåbiejve danen gá sámegeielav åhpajma. Nav lij juohkka bierjedagá. De lidjin giehttjit klássa-gijn guokta tijma ienep gá duoijn iehtjádijn, Fáhka lij Luondo ja Birás, sebrudakfáhka jali ietjá. Diedijma nav lij oahppamplánan tjáledum valla mij dav gávnajma rievtagahttasin danen gá dá iehtjada, dároklássaaga ettjin dájtt duoddetijmajt dárba. Ihkap dal ájádallabihtit at mij ejma galga nav ájádallat. Ájádallabihtit diedon at galgajma liehket ávon gá oadtjov sámegeielav oahppat. Diedon lijma ávon, valla ejma le ávon gá hæhttuvma liehket skávlån guokta duoddetijma dássju

Sandra Nystø Ráhka lågádallá giellakonferánsan Árranin.

GÁVVÁ: A. K. MIKKELSEN, ©ÁRRAN.

danen gå sámeielav áhpajma. Die-
dáv at da gudi adni sámeielav nup-
pát giellan adni sámeiellatijmajt gå
da iehtjáda sijá klásson adni ietjá
fágav, duola dagu sebrudakfágav. Ja
dat miejnni at da gudi sámeielav
nuppátgiellan adni oadtju ienep
sebrudakfáhka læksojt dahkat danen
gå sij adnin sámeiellatijmajt gå sij má
galggin dahkat sebrudakfágav..

Gå mån vádtsiv giehttjit klásson de
lij munnun Marian Luondo ja biràs

guokta manemus tjima bierjjedagá.
Ejma dasi lijkku, ja soames bierjjedagá
de skulkkiijma. Skulkkiijma manemus
tijmav. Gå friddjabáddá sjattaj de
manájma skávlás viega! Manáj gájt de
buoragit, ejma oattjo nav állo bælkov,
jus állu riehta mujtáv de ejma ávvánis
bælkku. Nágina tjabu javllin buorre lij
dat at lijma skulkkim. Ja manep jage
de hejtij dat árník at giehttjit klássaga
hættujin liehket skávlán guokta tij-
ma ienebuv gå duo iehtjáda.

Ja divna dal árvvedihpit manen
nav sjattaj...

Maria Sunná Mikkelsen

Muv mielas lav mån smidáp dárogiel-
laj gå sámeigiellaj. Ij dássju smidáp gå

fágajt usjudalá, valla dárogiella l soa-
mesláhkáj ienep luondulasj munji.
Mån lav smidáp ságastittjat, gárgadi-
sájt dagátjit, dádjadittjat. Mån usjuda-
láv dárruj, niegadav dárruj. Iv de mån
sidá náv galggá liehket, valla nav la
dat sjaddam. Iv diede riehta manen,
valla muhtem rádjáj gájt máhtáv
vuojnnet. Duola dagu muv æjgáda e
sámásta munji, dárustip mijá gasskan.
Ietjam oarbberij aj dárustav, ja die-
don dat muvva bájnna. Sámemanáj-
gárden lav galla vádtsám, ja mujna l aj
sámeigiella vuostasgiellan skávlán.

Sivva le aj dat, at juohkka sajen
gánná vuojnnep, de la dárogiella. Jus
álgus klássalanjás vuolgá, de la dáro-
giella. Gå ávijsajt lågá, gå radiov gull-
dala, gå TVav gehtja. Sæmmei gå fil-
majt vuojná, gå internehtan surffi ja
gå girjijit lågá. Juohkka sajen. Diedon

Anne Stenhammer lij akta lågádallijs. GÁVVÁ: E. O. SKÁLLTJE, ©ÁRRAN.

Állusin lij miella konferánsav tjuovudit.
GÁVVÅ: E. O. SKÁLLTJE, ©ÁRRAN.

la sámegeiella aj boahtám muhtem dájs sajijda. Valla duola dagu mánáj TV'a ja sáme ádåsa ælla munji miellagiddisa. E ga filma dagu «Bánne», girje dagu «Gihttse, Gájttsa ja Båhttje». Ájnna nuorajmagasijnna sámegeiellaj la blåde «Š». Valla danna lij dåssju 2-3 biele julevsábmáj. Ietján le nuorttasámegeiellaj jali ietján tjáledum. Sæmmi Sami Radio nuorajsáddagij aj. Iv mån dádjada ålov dajs. Gå dáv usjudaláv, de vuojnnu dagu hæhttuv lynkursav nuorttasábmáj válldet, jus galgav buorev dájs oadtjot. Juogu dav jali de divna dáv majt

nammadam lav aj viertti julevsábmáj boahdet, ja dat ij sjatta.

Mujna l dábddo dát julevsámij seb-

rudak la ilá unne. Ilá unne daj stuorra álmájda berustittjat. Ilá unne vaj ietjam ávijsav galgajma oadtjot, ietjam prosjevtajt dahkat. Mij lip ilá galle-gattja, ilá gallegattja gudi julevsáme-gielav adnep. Soames láhkáj le má dat aj duolla. Gåsstá ulmutjiit rákkástit divna dájda prosjevtajda? Valla gå usjudaláv gåk lij 10-20 jage dás ávd-dåla, de lav mihá dan ávdås majt julevsámij sebrudak la nahkam. Lip oadtjum duola dagu Árranav, ja oadtjum oahppat sámegeiellav vuostasjgiellan skåvlån. Diedáv iv la agev návte læhkám. Moattes lij dási vuosstáj mannam. Ja nágina e ane siváv dasi ga, sij dåssju e sidá sáme sebrudagav viesodit. Dat la huj vájvve. Suddo l aj gå muhtem julevsáme e ietja sidá dábddat ietjasa sábmen. Iv mån dád-jada manen, liehket sábme ij la majdik man birra galga skámádit. Muhtema ietjá sámijt vasjulahtji, ihkap dåssju dan diehti gå ep galga jáhkket sån la iesj sábme. Suhtav gåjt, gå náv sjaddá. Sáme galggi farra mihá liehket ietjasa duogátjis ja kultuvra ja giela ávdås. Iesj lav gåjt.

I. Kintel, S. Nystø Rahka og M. S. Mikkelsen: «Tre skoleelevers synspunkter på samisk språk og språkopplæring»

Denne presentasjonen er basert på tre skoleelevers innlegg på konferansen «Kompetanse og opplæring i samisk sammenheng», som ble arrangert på Árran 14.-15. mai 2002. De presenteres her uavkortet, og slik de ble framført muntlig på konferansen. Elevene framfører sine synspunkter på språksituasjonen og språkopplæring. Disse ungdommene har noe på hjertet, de har noe å fare med, og de må lyttes til. Det er de som er språkets framtid.

«...ja gå tjalmme ij das vuojne, ij ga biellje gulá, de sjevnjut dát ilmme ja hávdde de rahpus...»

– oversikt over Lars Levi Læstadius' samiskspråklige skrifter med språklige kommentarer

Lars Levi Læstadius ble født i Jäckvik i Pite Lappmark året 1800. Det samiske innslaget var relativt stort både i mors- og farsslekt. Olof Stefansson Gran som var kyrkoherde i Lycksele 1673-1690 var en av hans forfedre, født i sognet «av Lappska föräldrar» slik det står i Grapes herdaminne fra 1835, og på morssiden var Sjul Mårtensson Granberg, en annen av hans forfedre, «lapp født i Sorsele och Granbyn» (Grape 1835). Læstadius hadde samisk innslag også gjennom sin morfars mor Anna Mårtensdotter, som var skogssame fra Umbyn i Lycksele (se også Boreman 1942).

Brødrene Lars Levi (1800-1861) og Petrus (1802-1839) bodde i Arjeplog i de første barneår, og senere i Kvikkjokk (fra år 1808). Gjennom sin oppvekst ble de allerede fra barndommen tospråklige. Petrus skriver i sin journal, at de fra barndommen av var fullstendig samisktalende, og at de var fjellsamer fra Tuorpun og Sirkas samebyer i Lule lappmark (Læstadius P. 1977). Deres barndomsdialekt ble da lulesamisk, dialekten som på svensk side har sin dialektgrense fra søndre Gällivare til Pite-elven (nord for Arjeplog), og i Nord-Saltenområdet på norsk side.

ANDERS KINTEL

Senere, da Læstadius i 1825 ble forordnet til pastor i Enontekis og Kare-suando, kom han til en forsamling som også var tospråklig. Samene i området snakket nordsamisk (tornesamisk) og nybyggerne finsk (tornedals-

finsk). Samene var i majoriteten, men finsk var det offisielle kirkespråket. Det å tilegne seg det tornesamiske dialekten var uproblematisk for ham, men med det finske språket sleit han med, i alle fall i begynnelsen, «finskan är icke så lätt att lära seg, som jag gerne önskade» skriver han i et brev i

1826, og ber adressaten om en ordbok og en grammatikk.

Siden kirkespråket i Torne lappmark på denne tiden var finsk, prekte han for det meste på finsk. Men iblant holdt han også sine prekener på samisk. Anders Bær forteller i boka *Muitalusat* at Læstadius en påske prek-

Petter Sitsi (*Gáldes-Biehtár*) var utsendingspredikant fra Sverige til Tysfjord.
FOTO: KURT-TORE ANDERSENS FOTOSAMLING/ÁRRAN FOTOARKIV.

te to ganger hver dag, på finsk og samisk (Jernsletten 2000).

Læstadius som forkynner og hans språklige stil

Læstadius prekte strengt og alvorlig, men også mildt og trøstefullt der han så at menigheten behøvde trøst. Det er interessant å lese hva et samtidig vitne forteller om den opplevelsen han hadde av Læstadius' prekener, og

hvordan dette virket inn på tilhørerne, og her gjengir jeg Nils Jernslettens (2000) norske oversettelse av Anders Bærs beskrivelse:

«Vi var hver dag de fire påskedagene to ganger i kirka før og etter middag, da Læstadius preket før og etter middag på finsk og samisk. Dette underlige så jeg hele påsken hver gang Læstadius preket i kirka. I blant brukte hele menigheten å begynne å puste tungt og gråte i kirka. Men etter hvert som menigheten pustet og gråt, så hevet Læstadius og endret sin prekestemme. Og igjen når pusting og gråten stilnet av, så brukte også Læstadius tale saktere og mildere og trøste at nu trengte de ikke å frykte så mye som før fordi Gud er nådig mot alle botferdige syndere for Kristi skyld. Også hos Læstadius selv brukte ofte tårer renne når han preket i kirka. Læstadius visste (rein-)flokkenes vis og hvordan man skal behandle den og rå med ulven når flokken ble redd om natta.»

Læstadius var kjent både for sitt temperament og til dels stahet i debatter med både vitenskapelige og geistlige kolleger. Han ble til og med klaget inn for den geistlige øvrigheten for grovt språkbruk i sine prekener. Det var neppe de samiske menighetsleddene som leverte inn klager til øvrigheten. Boreman skriver at motstanden kom fra tre hold. Mest og bitrest fra brennevinshandlerne som mistet sine inntekter da folket ble forvandlet til edrue, ærlige og fredsommelige mennesker. Dernest kom fiendskapen fra

de sorgløse som ikke ville overgi sitt liv i synd og vantro, og til slutt kom motstanden fra «herrefolket» som var blitt såret av hans grove, utfordrende ord og opptreden mot deres «stand og stilling». Her vil jeg legge til at til «herrefolket» tilhørte også hans åndelige kolleger. «Men prästerna i Åsele kände inte Marias hjärta, och Maria kände även, att de inte var av detta fårahuset» skriver Læstadius (1979) i tidsskriftet «Ens Ropandes Röst i Öknen» om sitt møte med samepiken Maria i Åsele nyttårshelgen 1844. Og Læstadius kjente vel også «att de inte var av detta fårahuset». Derfor brukte han ofte sterke og fordømmende ord om presteskabet, slik Havdal (1977) skriver om dette:

«Også over sin egen stand feller han en hard dom. De fleste trår etter verdslig ære, lyst og rikdom. De er redde for å støte folk: derfor taler de i runde alminnelige vendinger, uten å nevne tingene ved deres rette navn. Her trenges Døperens ord om ormeyngelen og Frelserens tale om den onde og utro slekt.» (Havdal 1977, s. 25)

Og med årene ble han og mer og mer kritisk til forholdene i den lutherske kirke. I en pinsedagspreken i 1859 konstaterer han at det er nesten dødt i den lutherske kirke. Bare i Gosens land, altså i vekkelsens og den levende kristendommens land, bare der lyser solen, «der i Gosens land, hvor Israels barn bor» (Læstadius 1993A, s. 131).

Om Læstadius kan man si at få levde så nær naturen som ham. Hele sitt liv grublet han hvordan man skulle forstå Gud og hvordan man skulle forstå naturen, og kanskje hvordan man skulle forene naturens rike og nådens rike. Det er derfor han vender seg til naturen, til botanikken, til psykologien og til antropologien når han skal finne ord og uttrykk for forsoningens hemmelighet, slik som i «Dårhushjonet» (Læstadius 1949). Og Læstadius hentet ofte bilder fra naturen for å tydeliggjøre sine utsagn, her et utdrag av en preken i svensk oversettelse:

«Betrakta de små fåglarna, mesarna, hur vaksamma de är och ständigt i arbete! ... Vi vet ju också att myrorna är flitigare än alla andra skapade varelser. De går och bär på stora bördor och blir ändå inte trötta. ... Denna korta nådetid tar snart slut, och ni får flytta till det varma klimatet där solen står rätt över huvudet. Der finns inte ormar, paddor och grodor, inte heller kattuglor som flyger i mörkret, skogstroll som skrattar bakom knutarna och skogsdemoner som grinar otäckt så snart en levande människa kommer mot dem.» (Læstadius 1985, s. 609)

Og hvordan naturens rike gir farge til nådens rike, er Læstadius' avskjedspreken i Karesuando det beste eksemplet på. Her noen av avskjedsordene:

«Lev da vel i Faderns beskyttelse, alle nådevalper! Farvel, alle meiser og sva-

leunger! Måtte den nådige Herren Jesus bevare dere fra haukens klør og fø dere med mygg! Farvel, dere Jesu lam som Overhyrden har rykket ut av den glupende ulvens tenner! Måtte Herren Jesus føre dere til de beste gressganger og fø dere med beste enghøy når vinteren kommer! Lev vel, dere små melkekorn som ennå holder på å vokse i Herrens aker! Måtte sædens Herre gi godt og tjenlig vær så dere kunne bli fylt med føde før frosten kommer, at dere måtte bli til den vakreste grøde og hvetekorn som høstmennene samler i sin lade. Måtte sædens Herre bevare denne lille akerlekk fra snøvær, hagl og uvær slik at ikke kulden skulle få bite disse svake melkekorn før høsttiden kommer!» (Læstadius 1988, s. 81).

Læstadius' samiske skrifter

Læstadius gav ut fire skrifter på samisk. Først to skrifter som han hadde tenkt som «lärobok för nybegynnare» i lapska språket, *Hålaittem Ristagisa ja Satte almatja kaskan* (en diskusjon mellom en kristen og en vanlig menneske) (Læstadius 1839), og *Nobbe Hålaittem Ristagisa ja Satte almatja kaskan* (andre diskusjon mellom en kristen og en vanlig menneske) (Læstadius 1847). De øvrige skrifter var en preken på andre juledag *Prediko nobbe Jaula peirven Naln* (Læstadius 1842). Deretter en bibelhistorie *Täluts Suptsah, Jubmela pirra ja Almatji pirra* (Gamla

Anders Nilsen Kintel (Steffjord Ánndá) var blant dem som var godt kjent med Læstadius skrifter.

FOTO: SAMEMISJONENS ARKIV/ÁRRAN FOTOARKIV.

berättelser om Gud og om menneskene) (Læstadius 1844). Oversettelse til svensk og finsk av disse fire skrifter har tidligere kyrkoherde i Karesuando Georg Gripenstad gjort og finnes publisert i boka *Saamenkieliset saarnat ja kirjoitukset – samiska predikningar och skrifter* (Gripenstad 1927). I tillegg til disse ovennevnte skrifter som ble publisert finnes det i dag oppbevart to prekener på samisk av Læstadius, en

Samlingene var viktige språklige arenaer. FOTO: A. KALSTAD MIKKELSEN, ©ÁRRAN

visitasjonspreken holdt i Arjeplog i 1856 og en visitasjonspreken holdt i Gällivare (ikke datert). Disse er publisert i det lille prekenheftet *Sárne* utgitt av Th. Blaasværs Forlag i 1993 (Læstadius 1993B). Språket i disse skrifter av Læstadius ble kalt «nordlapska bokspråket», men var lulesamisk med noe innslag av dialektene i norra og södra Gällivare.

Om utgivelsen «Hållaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan»

De to skrifterne om *Hållaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan* omhandler som tittelen viser om en samtale mellom en kris-

ten og et vanlig menneske. Samtalen handler i hovedsak om kirkegang, om prestens preken og om misbruk av alkohol. Til de to skrifterne kom der ulike kommentarer fra prester som domkapitlet hadde gitt i oppdrag å kommentere skrifterne. Prestene Olof Lindahl i Åsele og Nils Johan Sundelin i Lycksele var meget kritiske bl.a. fordi språket avvok fra den dialekten som var i sydligere

Lappmark. Gustav Engelmark og Henrik Læstadius i Gällivare bemerket at språket avveik fra det samiske «bokspråket» men stemte overens med den samiskens som ble snakket i Arjeplog, Jokkmokk og Gällivare. Mest positiv var kyrkoherden i Jokkmokk Johan Ullenius, som skreiv at samiskens var «den renaste och mäst eleganta och wackraste lapska, som han för sin del någonsin hade läst». (Wikmark 1980)

I forbindelse med utgivelse av det første skriftet hadde også den finske presten Jacob Fellmann i Utsjoki fått oversendt manuskriptet. Fellmann behersket Utsjoki-dialekten og hadde gitt ut noen skrifter i denne språkform. «Till författarens beröm länder icke allenast att han berikat Lappska skriftspråket med nya ord och former, utan och att han, så som sagd, skrifvit det nästan utan all tillhjälp af ifrån främmande språk lånade ord och äfven efter språkets egen natur», skrev Fellmann bl.a., og ønsket at flere lignende skrifter skulle bli utgitt og spredd i hele Lappmarken (Nissen 1956-58). Denne oppfordring fra en så kyndig og ansett kollega som Fellmann har utvilsomt virket oppmuntrende på Læstadius i hans videre arbeid med å formidle skrifter på det samiske språket.

«Prediko Nobbe Jáulå peiwen Naln»

Det andre skriftet er *Prediko Nobbe Jáulå peiwen Naln*, dvs. Preken på andre juledag (Læstadius 1842). I Qvigstad og

Wiklunds «Bibliographie der lappischen Litteratur» er den ganske kort registrert som «Original (originalarbeid) in der nord-lappischen Schriftsprache von Lars Levi Læstadius» (Nissen 1956-58). Men Qvigstad og Wiklund har også gjengitt hva tittelsiden meddeler om forfatteren. Til de her ovenfor gjengitte fem samiske ordene «Prediko Nobbe Jáulå Peiwen naln» (Preken på andre juledagen) står nemlig tilføyd følgende: «Maw lä tjaallam L. L. Læstadius, Prosta ja Kyrkoherra Karesuandosne, Riddar Franskalats Kudnen Legionest», dvs. «som er skrevet av L. L. L., prost og kyrkoherde i Karesuando, ridder av den franske æreslegion» (Nissen 1956-58). Gjennom disse tilføyelser til forfatternavnet minner vi om at Læstadius i 1842 var blitt titulær prost, og at han i 1841 var blitt utnevnt til ridder av «Den franske æreslegion» som følge av sin deltakelse i og arbeid for den store franske «Recherche-ekspedisjonen». Om noen skulle finne det malplasert at Læstadius tok dette ridderskapet med på tittelbladet på sin julepreken, så må man ikke glemme at han i så måte bare fulgte den vanlige skikken i datiden.

Denne preken av Læstadius er nok noe preget av hans egen sjeletilstand. På den tiden går han selv i en tung vekkelse, og lovens dom er da det sentrale element i hans liv. Denne preken er lovens preken fra begynnelse til slutt. Man fornemmer dundret fra Sinai berg når man leser prekenen. Og Læstadius går voldsomt ut mot druk-

kenskapen som lå som en svøpe over hans eget folk i kirkesognet. Uttrykket «det hjerte er fullt av taler munnen over» er velegnet utsagn om denne preken. Jeg gjengir noen sitater av prekenen, skrevet etter dagens lulesamiske ortografi:

«Ij vijnnajuhkke másja vijna báldan hekkas diehti. Ij sán nagá tjuodtjot oattjes hálijdimij vuosstij. Sán juhká dasik gahttjá ja de sán álggá buolvaj nanna biehkhet, njáhkát ja guokkardit, dádjot ja vuokset. Ja dakkár svijnij, mieladimij ja nieljejuolgáigij vierttiji áhpádiddje ja rievtes ristagisá vuojnnet girikko báldan, vierttiji áhká ja máná gesadallat degu jábma gárodij sijddaj.» (Læstadius 1993B, s. 14)

Norsk oversettelse: «Den som er en drunker klarer ikke å holde seg i ro når han ser brennevinet. Han kan ikke motstå sin egen kjøds begjærrelser. Han drikker til han faller, og da begynner han å kravle på sine knær, smyge og krype på alle fire, oppføre seg som en galning og spy. Og slike svin, vettløse og firfotede må lærerne og de rettsindige kristne se ved kirken, og hustruene og barna må slepe dem hjem som døde slakt.»

Og lengre ute i prekenen:

«De buoredit ietjada ja allit bája Jubme-la jienav dássje diehti tjuodjat dijá bælljáj, allit bája Lánestiddjev tjierrot ja gujttit dijá badjel, nav gák sán dálen tjieroj Jerusalemá viesádij badjel. Juhte dát ájgge le oanegis ájgge ja dát hægga

Lars Levi Læstadius.

le rassje degu hárrppo mij vargga boarkkan. Ja bærggal manná degu urudis ja áhtså gev sán galggá vuostak njiellat. Ja jábmen vuornjet dijáv juohkka lávken majna dij duolmastihpit dáv vuorrádis ednamav.» (Læstadius 1993B, s. 16)

(Norsk oversettelse) «Så gjør nå forbedring og la ikke Guds røst forgyves lyde i deres ører, la ikke Frelseren gråte og klage over dere, som han fordum gråt over Jerusalems innbyggere. For denne tid er en kort tid, og dette liv er skjørt som en tråd som snart brister. Og djevelen går rundt som et rovdyr og søker etter hvem han først skal oppsluke. Og

døden lurer på dere ved hvert steg som dere tramper på denne elendige jord.»

«Tåluts Suptasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra»

Det mest omfattende skriftet på samisk fra hans hånd skulle bli en bibelhistorie som han kalte *Tåluts Suptasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra*. En bok på hele 259 sider, trykket i 1844. Det er en bibelhistorie over Det gamle testamente, delt i 80 kapitler el. stykker fra «Vuostas Pekke. Sjiudnjeteme pirra» (Første stykke. Om skapelsen) til «Kautsad låkad pekke. Aike låko pirra ja påres Testamenta tjaalloga pirra» (Åttiende stykke. Om tidsregningen og om det gamle testamentes skrifter). Kristian Nissen (1956-58) betegner denne som et mesterverk av Læstadius som samisk forfatter. Qvigstad og Wiklund karaktiserer boka slik i bibliografien, og her oversatt til norsk: «Orginalarbeid i det nordlappiske skriftspråk. Er skrevet helt i samenes ånd og med uttrykk og vendinger fra dagligspråket. Et orginalt arbeid, som er meget yndet av samene» (Nissen 1956-58).

Læstadius hadde et puristisk språksyn, og kritiserte språket i tidligere utgivelser for å være altfor mye farget av det svenske språket. De arbeider han kritiserte, var tidligere oversettelser på svensk side, hovedsakelig til umesamisk, en nordlig variant av sørsamisk. I og med bibeloversettelsen av

1811 var det skapt et «sydlappsk bokspråk». I denne oversettertradisjonen fra midten av 1600-tallet hadde det festnet seg en god del «svedismer», særlig i form av svenske «förlappskade» ordformer, men også i setningsbruken. Læstadius er kritisk til disse «språklige barbarismer» som han kaller det, som har fått innpass i språket pga. ukyndighet og skjodesløshet (Læstadius 1844). I denne sammenheng nevner han at bl.a. ordene «värld, slägta, riktesfärdogwuot, nagen og salog äro lånta af swenskan och förlappskade.» Dette kommer klart fram i fortalen til bibelhistorien. Og så opplysende som det svenske forordet er for Læstadius' valg av språkform og siden at denne bok er så lite tilgjengelig, vil jeg av hensyn til interesserte lesere gjengi forordet i sin helhet:

«Erinran till wördiga Presteskabet i Lappmarken!»

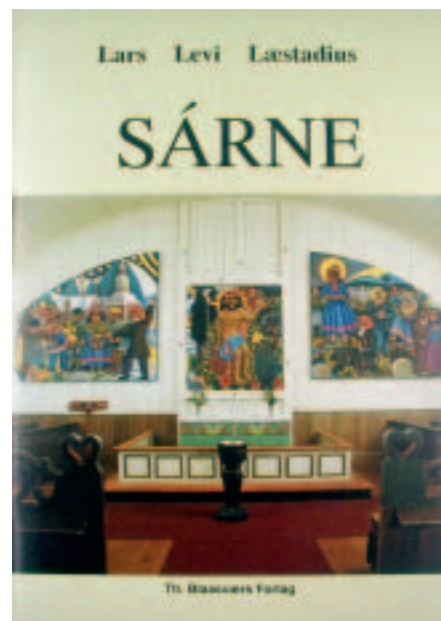
Att en biblisk historia på lappska språket warit länge af behofwet påkallad, erkännes af alla, som kænna, huru swårt det är för lapparna, att föra med sig den stora Quartupplagan af Bibeln, och bewara den för wäta under sina flyttningar till Norrige. Att författaren till detta lilla arbete wägat första försöket, torde säledes icke ogillas; men att han uti stafningssättet något afwikit från den wänliga boklappskan, gillas icke, såsom jag förnummit af de anmarkningar, hwilka wid granskningen af manuscriptet, under sist hållna prestemöte i Piteå, blifwit gjorde. Det är dock icke här rättastället att anföra de grunder, som förf.

följt i afseende på stafningssättet, hvilka på sitt ställe skola redowisas, om herren förläner tid och krafter; det är nog, om förf. nämner, att de som känna både finska och lappska språken måste godkänna den stafnings och rättskrifnings method, som förf. följt. Några bland södra lappmarkens presteskap torde äfwen wilja göra den anmärkningen, att den dialect, som förf. följt (nemligen Jockmocks och Gellivare), icke är fullt förståelig eller begriplig för lapparna i den södra lappmarken. Men förf. har gjort sig den föreställningen, att lapparnas både språk och nation går ut i södra lappmarken, hwadan alla lappska böcker, som hädanefter tryckas, böra hafwa mera afseende på den norra dialecten, hvilken i alla fall är den renaste och kommer att bibehålla sig längst. Att förf. uteslutit en hel hop barbarismer, som insmugit sig i den wanliga boklappskan, torde icke läggas honom till last. Hwem finner icke, att wärald, slägta, riektesfärdogwuot, nagen, salog m.fl. äro lånta af svenskan och förlappskade. Dessa barbarismer hafwa blifwit språket påtrugade af okunnighet och wårdslöshet; ty då man i äldre tider icke wiste, huru ett ord borde öfwersättas, så drog man till med svenska, och gaf det svenska ordet en lappsk ändelse. Att sådane barbarismer wunnit häfd, är icke något skäl, hwarföre de böra bibehållas, då det finnes rent lappska ord att sätta i stället. Förf. hoppas, att hwar och en, som arbetat sig in språkets anda, skall hålla honom räkning för sådane barbarismers uteslutande. Författarens önskan är, att detta lilla arbete måtte medföra den wälsignelse, som

dermed åsyftas. *Hernösand, den 15. december 1843.* (Læstadius 1844)

När det gjelder disse barbarismer som Læstadius nevner er noen av disse for lengst gått inn i det samiske språket, mens andre som f.eks. «slægta» og «nagen» ikke har fått samme innpass, i alle fall ikke i det skriftlige språket, jf. den nye oversettelsen av Det Nye Testamentet til lulesamisk. Nedenfor følger et eksempel på Læstadius som oversetter. Dette er «lågát biehhke» (tiende stykke) av bibelfortellingene gjengitt etter dagens ortografi:

Gálmma guosse báhti Abrahamá lusá
 Ja Hærrá vuojnnu Abrahamaj Mámre
 njoasken, gå sán lij tjáhkáhime goade
 uwsa báldan biejwoe guovddelin. Ja gå
 sán gehtjastij bajás, de sán ájtsaj gálm-
 má guosseálmma tjuodtjomin vuojnnu-
 sin. De Abraham viegaj dáhku ja gáb-
 merdij ietjas ednamij ja jáhtij: «Hærrá!
 Jus mán lev gávnnam ármov duv tjal-
 mij ávdán, de ale maná mieddel muv.
 Mán galgav viedtjat tjátjev, vaj dij
 oadtjobihtit juolgijt bassat. Ja mán sidáv
 buktet biebmov, vaj dij nælggádihpit,
 ávddál gå ájn guhkebuju vuolggebihtit.»
 De jáhttin dá guosseálmma: «Dagá nav
 gák dán le jáhttám.» De manáj Abra-
 ham jáhtelijt goahtáj Sara lusá ja jáhtij:
 «Dagá dalága (vargga) gáhkkojt.» Iesj gis
 doahppij gálbev ælos, vattij svájnnašij ja
 sán rájaj dav jáhtelij. Ja Abraham buvtij
 vuojav, mielkev ja gálbebiervov, mav
 sán lij gárvedam, ja biejjaj guossijda, ja
 da bárrin. De jáhttin dá guosseálmma:
 «Gánnás le duv áhkká Sara?» De vás-

Læstadius' prekener i ny utgivelse.

stedij Abraham: «Goaden dat le.» De
 jáhtij akta dájs guosseálmmajs: «Gá
 mán nuppádis boadáv duv lusá, guhti
 dalloj ællá, de le Saran bármne.» Dáv
 guláj aj Sara, gå sán lij tjuodtjomin uwsa
 duogen. De mádjusij Sara aktu allasis ja
 jáhtij: «Mán lev iesj boares ja muv iset
 le boares. Vilá gus mán galgav dievdov
 hálidit?» De jáhtij hærrá Abrahamaj:
 «Mannas Sara mádjusij, ij gus doajvo
 ietjas mánájt oadtjot gå sán le nav bo-
 ares? Le gus mige máhtodibme Jubmela
 ávdán?» De suorgganij Sara (gå guláj
 juhte dát lij dakkár guosse mij diedij
 majt ulmusj suolet dahká), ja nádoj: Ij
 sán le gal mádjusam. Valla guosse jáht-
 tin: «Ij dat littja nav, gal dán le mádju-
 sam. Valla gal dat lisj duohta, majt mán

Omslagside av Lars Levi Læstadius' bibelhistorie.

lev jáhtttám. Gá mán boadáw nuppádis duw lusá, guhti dalloj állá, de le Saran bárnne. (Læstadius 1844, s. 16)

Noen språklige kommentarer

Etter å ha gjennomgått Læstadius' samiske skrifter blir man fort klar over at forfatteren er genuint samisk-språklig, og at disse hans skrifter er skrevet «efter språkets egen natur» slik Jacob Fellmann uttrykker det (Nissen 1956-58). Der tidligere skrifter har et mer omstendelig og kronglete språk har Læstadius et lettere og ledi-

Ådde Testament – Det Nye Testamentet fra 1755.

gere språk med utstrakt bruk av verbavledninger, som er et karakterisk og smidig uttrykksmiddel i samisk, og som på en måte er kjernen i språket. Språket ligger nær opp til det muntlige dagligdagsspråket blant samene i lappmarken, og det er nok derfor at det også ble kalt «káta-lappska» (dvs. telt-samisk). Hans utstrakte bruk verbavledninger og infinitte verbformer er også et klart tegn på gode kunnskaper i samisk, her noen setningseksempler (fra Læstadius 1844) med dagens ortografi:

«Manjel dulve, gá almatja lassánaddin, ja Noa aktan barnijnis lij jábmám, de

dahkagáhtin allasisá dakkár gájsev mij galgaj állet gitta alme rádjáj ...».

«Váldup dan diehti ja sægodup gielajt, vaj e das guládalá gaskanisá».

«De ajtu vuolgijga dáhku ja árrujga dasi ijá badjel. Valla ávoddál gá ulmutja oad-dáádin, tjáhkanin Sodoma baháadahkke huodnaha birra, gájadin ja tjuorvoun Láttav álgus ...».

«... gá sán lij tjáhkkáhime goade uwsa báldan biejuve guovddelin ..., de sán ájt-saj gálmná guosseálmná tjuodtjomin vuojnmusin».

Språket er som tidligere nevnt lulesamisk, med noe innslag av de nordligere dialektene. Jeg skal her kort vise

noen forskjeller i ordvalg mellom Læstadius' tekster og Tat Ailes Tjalog (TAT 1811), bibelen av 1811, Åtå Testamenta 1903 (ÅT 1903) og Ådå Testamenten 2000 (ÅT 2000). For enkelhets skyld har jeg valgt å skrive eksemplene etter dagens ortografi (med unntak av TAT 1811). I de tilfeller TAT 1811, ÅT 1903 og ÅT 2000 bruker *sáluk* etter svenske *salig* bruker Læstadius den nordligere formen *ávdugas*. Der TAT 1811 bruker *gårde*, ÅT 1903 bruker *urtasgårdde* 'urtegård' og ÅT 2000 nykonstruksjonen *sjattadahka* bruker Læstadius *dálkasgårdá*. Alle de ovennevnte oversettelsene bruker *rievtesferduk* 'rettferdig' mens Læstadius bruker *ládje* med den betydningen at ingen kan være åndelig *ládje* utenom de rettferdige i troen. Der alle tre bibeloversettelsene bruker ordet *iesselissan* 'fruktsommelig, gravid' bruker Læstadius både *iesselissan* og *nuollen*. Læstadius bruker videre konsekvent *boares* om *gammel* og *boarrásamos* om *eldst*. TAT 1811 bruker ulike former av *vuoras*, og ÅT 1903 og ÅT 2000 bruker *boares* og *boarrása* om *de eldste* (medlemmer i rådet), mens de ellers bruker ulike former av *vuoras* om *gammel*. Der ÅT 2000 bruker både *iellet* og *viessot* om værket å *leve* bruker Læstadius konsekvent *iellet*. Læstadius bruker den gamle komitativendelse *-kum/-gum*, *giergjikkum jámas báلكkun*, og han bruker også den eldre kondisjonalisformen, f. eks. *jus dán diedálulu*. Om korset bruker han mest *ristamuorra* men iblant også *kruossamuorra* og *kruossa*, videre *kruossinávllit* 'korsfeste'. Ved noen tilfeller

bruker han sydsamiske reminisenser fra tidligere skriftspråk, f. eks. *mien* og *tien*. Dette forekommer i prekener, men ikke i bibelhistorien. Ordene *straff* og *straffe* bød som kjent på problemer for oversettelsensgruppen for ÅT 2000. Hos Læstadius har jeg så langt ikke funnet samiske termer for de ordene. Der en skulle forvente å finne de bruker Læstadius omskrivninger.

Når det gjelder innslag av nordligere dialekter, fant jeg bl.a. *mátke*, *dállo*, og ved et tilfelle *ihcalis* 'nyttesløst, forgjeves', men for øvrig bruker han det lulesamiske *dássjedis* 'forgjeves, nyttesløst'. Som tidligere påpekt bruker han ordene *ávdugas* og *ávdugasvuohtha* om *salig* og *salighet*, men ved noen tilfeller setter han *sáluvuohtha* i parentes. Konsekvent bruker han *jáhhtet* istedenfor *jaollat*.

En interessant observasjon er at mens han i fortalen til *Táluts Suptasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra* (Læstadius 1844) nevner bruken av ordet *værált* som språklig barbarisme, så dukker dette ordet opp flere ganger i en senere skrift, nemlig i *visitasjonsprekenen* som han holdt i Gällivare (Læstadius 1993B). Muligens er han blitt mindre språklig puristisk med årene.

Når det gjelder syntaktiske forhold synes Læstadius å ha en ganske fri setningsoppbygning. Verbets plassering i en setning varierer, noe som er i tråd med det muntlige språket. Her vil jeg bare nevne at tendensen i ÅT 2000 er at verbet som regel kommer ganske langt bak i setningen. Samtidig

må en også kunne si at Læstadius er ganske fri i sine oversettelser, mindre ord for ord oversettelse enn det vi kanskje er vant med fra tidligere og senere oversettelser.

Avslutning

Læstadius' samiske skrifter har vært og er dessverre fremdeles lite tilgjengelig for folk flest idag. Læstadius har et folkelig språk som er lett å lese, samtidig som han har et rikt ordforråd å øse av. Disse skrifter er skrevet i «språkets anda» slik han selv uttrykker det i fortalen til bibelhistorien. Når en leser hans skrifter oppdager man hvilke språklige skatter disse er for de som ønsker å fordype seg i det samiske språket. Og ikke minst er disse skrifter - som også forfatterens hensikt var - en åndelig skatt til velsignelse for alle som leser Guds ord, skrevet og forkynt på samenes eget «hjertespråk». Og at disse var «yndet av samene» slik Qvigstad og Wiklund skriver, er det ikke det minste tvil om.

Forfatteren

Anders Kintel er født i 1950 i Tysfjord. Han har hovedfag i samisk språk fra Universitetet i Tromsø, og er nå høgskolelektor ved Høgskolen i Bodø, avdeling for lærerutdanning.

E-post: anders.kintel@hibo.no

Litteratur:

- Boreman, Per 1942: Luleå stifts julbok. Herdaminne över släkten Læstadius. Luleå
- Boreman, Per 1953: Læstadiianismen. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm.
- Grape, Isak 1835: Svenska Lapmarkens herdaminne. Luleå
- Gripenstad, Georg 1927: Saamenkieliset saarnat ja kirjoitukset – Samiska predikningar och skrifter. Akateeminen kustannusliike, Helsinki.
- Havdal, Olaf 1977: Læstadianerne. Fra Nordkalottens kirkehistorie. Trondheim.
- Jernsletten, Nils 2000: Vekelse og vitenskap Lars Levi Læstadius 200 år. Litt om språket hos Lars Levi Læstadius. Ravnetrykk, Tromsø.
- Laestadius, Lars Lewi 1839: Hålaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan. Hernösand.
- Laestadius, Lars Lewi 1842: Prediko Nobbe Jáulá Piewen Nahn. Hernösand.
- Laestadius, Lars Lewi 1844: Tåluts Suptsasah Jubmela pirra ja Almatji pirra. Hernösand.
- Laestadius, Lars Lewi 1847: Nobbe Hålaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan. Stockholm.
- Læstadius, Lars Levi 1949: Dårhusjonet – en blick i nådens ordning. Helsingfors.
- Læstadius, Lars Levi 1979: Ens Ropandes Röst i Öknén. Norrtälje.
- Læstadius, Lars Levi 1985: Postilla. Norrtälje.
- Læstadius, Lars Levi 1988: Prekensamling II. Læstadius Forlaget. Narvik.
- Læstadius, Lars Levi 1993A: Prekensamling III. Læstadius Forlaget. Narvik
- Læstadius, Lars Levi 1993B: Sárne. Th. Blaasværs Forlag.
- Læstadius, Petrus 1977: Journaler öfver missionsresor i Lapmarken (1831, 1833).
- Nissen, Kristian: Lars Levi Læstadius og hans samiske forfatterskap. Sameliv 1956-58, Oslo.
- TAT 1811 = Tat Ailes Tjalog. 1811. Hernösand.
- Wikmark, Gunnar 1980: Lars Levi Læstadius' väg till nya födelsen. Skeab Verbum. Lund.
- Wikström, Lester 2000: Laestadius och samerna. Foredrag ved seminar i Tysfjord prestegjeld, 27.10.2000
- ÅT 1903 = Åtå Testamenta. 1903. Stockholm.
- ÅT 2000 = Ådå Testamennta. 2000. Uppsala

Anders Kintel: «...ja gå tjalmme ij das vuojne, ij ga biellje gulá, de sjevnjut dát ilmme ja hávdde de rahpus...» - Lars Levi Læstadiusa sámegiellak tjállaga gielalásj kommentáraj.

Lars Levi Læstadiusa birra l viehka állu tjáledum, valla binnebut suv sámegiellak tjállagij birra. Artihkaltjálle gæhttjal dánna gávvoit suv sámé berajvuodav ja sámegiellak tjállagijit majt ájgenis tjállij. Vieljatja Lars Levi ja Petrus lijga sámegiellaga juo mármávuoda rájes. Gå Læstadius oattjoj ámmádav girkkohærrán Gárrásavounin de oahpásmuvájj sán aj Duornnusa sámegiellaj ja áhpaj aj suomagiellav. Gå suomagiella lij girkkogiellan Duornnusa sáméednamin daj ájgij, de sárnnedij ienemusát suomagiellaj, valla duolloy dálloj sárnnedij aj sámegiellaj.

Læstadius sárnnedij rábmásit, állagattjat gájt de juhkalisvuoda vuosstáj, valla aj ietjá suddotjerdaj vuosstáj ma tjoaggulvisán bihkusin. Valla sán aj jaskadij liekkos vájmos gánná jaskadussaj dárbov vuojnij.

Læstadius almmudij niellja tjállaga sámegiellaj: «Hålaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan» ja «Nobbe Hålaittem Ristagasa ja Satte almatja kaskan.» Duodden javllasárnev «Prediko nobbe Jaula peiven Nahn,» ja dan manjela rámmátsubttasav «Tåluts Suptsasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra» mij lij álles girje. Duodden dájda tjállagijda gávnnuui ájn guokta sárne sámegiellaj sujsta, almmuduovam sárnnetjoahkken «Sárne.»

Dájt tjállagijit la sán julevsámegiellaj tjállám, valla giella l sægodum muhtem bágoj ja moallánahkkoj nuortap ja oarjep Váhtjera gielas. Læstadiusin la vuogas giella mij la állke láhkát. Suv giella lij viehka lahka dan giela majt sámé dalloj bæjvállattjat hállin, danen gáhtjudin suv gielav «goahtesámegiellan». Læstadius gæhttjalij aj sámegiellav suodjalit bájnnumis dárogielas.

Artihkaltjálle vuoset gáktu muhtema sáméednama hærrájs buorren duosstun dájt suv tjállagijit ja sjabmum dav vuogas sámegiellav suv tjállagijn. Tjálle aj ávdđánbuktá muhtem buojkuvísájt Læstadiusa tjállagijis, ja manjemusát buktá muhtem kommentáraj Læstadiusa giellaadnuj.

Samiska ornamn ur kommunikativ aspekt

Ornamenten i ett område utgör ett viktigt språk- och kulturhistoriskt material, som man inte kan förbigå när man studerar ett folks historia. I beskrivningen av samernas samhälle i äldre tid kompletterar ornamnet andra källor som forskaren har tillgång till. Ofta ger de kunskap om perioder som ligger långt före andra språkliga minnesmärken. Namnen har brukats för att beskriva de topografiskt mest iögonfallande platserna i naturen, större sjöar, berg, vattendrag etc., men de har även ofta kulturell, mytologisk, näringsmässig, kommunikativ eller annan bakgrund, som det gäller för oss att kunna tolka, om vi vill öka vår historiska kunskap. Sådana lokaliteter kan vara mindre framträdande men nog så betydelsefulla för informationen om människornas föreställningsvärld, kulturkontakter eller dagliga sysslor.

OLAVI KORHONEN

När man utmärkte platser i naturen med namn innebar det också att kunskapen om dem på muntlig väg kunde spridas till människor i ett större område. De kunde av samma orsak traderas från generation till generation som en del av det immateriella kulturarvet. Det är svårt att föreställa sig hur omfattande en jägares eller renskötarens 'mentala karta' var i äldre tid. Han

hade inte bara kunskap om alla platser i sitt eget område utan han behärskade även stora delar av kringliggande trakter. Man kan hos äldre personer ännu få prov på den färdigheten (Korhonen 1997:53). När en plats fick ett namn utgick det från namngivarnas erfarenheter och språkliga referensram. När vi nu studerar namnen och försöker tolka dem innebär det att vi återskapar litet av den begreppsvärld som de tidigare namnbrukarna hade.

Ornamn och samfärdsel

I det samiska ornamnsförrådet finner vi topografiska termer som har med samfärdsel att göra. De tillhörde den del av namnförrådet som förmedlade kunskap till var och en som hade anledning att färdas i ett väglöst land. Jag börjar med exempel på namnelement med kommunikativ bakgrund som syftar på större områden i naturen. Naturnamn av denna typ kan ha en varnande innebörd, dvs. de beskriver terrängen eller vattenvägar, där det förekommer hinder av något slag. De kan innehålla upplysningen att dalgången längre fram slutar mot ett brant fjäll eller att sjöarna längre bort inte ger möjlighet att komma vidare. Namn som innehåller lulesamiska *måsske* (eller avledningar av den ordstammen) 'dalbotten, inbuktning i fjällbrant' är tydliga exempel på denna ornamnstyp (jfr. terrängen kring *Måsske* 'Musken' i *Divtasvuodna* 'Tysfjord'). Andra naturnamn åter kan genom sin betydelse visa var det finns lämpliga färdvägar. Den som t.ex. skulle färdas från en fjälldal till en annan behövde känna till pass eller dalgångar i de mellanliggande fjällen. Två exempel på sådana namnelement är (i Tysfjord respektive Gällivare) *gievttse* alternativt *gävttsse*

Vy över Måsske/Musken. Måsske betyder «dalbotten, inbuktning i fjällbrant». FOTO: ERLING URHEIM, ©JULEVSÁME GÁVVÁ

'(längre) sänka, dal (i fjällrygg)' (Grundström 1946-54:206, Collinder 1964:84, Qvigstad 1944:28) och (i Jokkmokk etc.) *boarkka* 'djup sänka i berg eller fjällrygg' (Grundström 1946-54:781; jfr. nordsamiska *boatka*, arjeplogssamiska *bátkka/bátkka/báarkka*, ume-samiska *bátkka/ báarkka*, sydsamiska *báarhke/ báarhke*).

Ibland har den kommunikativa

betydelsen fördunklats, så att den inte längre kan knytas till ett känt ord i det dagliga språket (dvs. till så kallade appellativer). Exempel på det är ord för lämpliga ställen i fjällområdet, där man kan förflytta sig från de övre delarna av ett vattensystem till ett annat. Sådana platser har ibland namn som innehåller de dialektalt varierande appellativet *tjahtsa*, *tjahtja* eller

tsahtsa (Grundström 1946-54:1228, Collinder 1964:21, Qvigstad 1944:16, 17). Termen är nu för de flesta okänd, men kan enklast översättas 'pasströskel, vattendelare högst uppe i en dalgång'. De namngivna platserna finns främst i högfjällsterräng. I dalgångar i östligare skogbevuxna områden, där vattendrag och sjöar sträcker sig mot varandra från olika håll och där det bildas lämp-

liga ställen för överfart, finner man en annan term. Inom Jokkmokk och sydöstra Gällivare finns det flera sjöar och bäckar mm. med förleden *Suobbat*-. Ett enstaka belägg för appellativet *suobbat* med möjlig skogssamisk bakgrund har upptecknats, nämligen (Södra Gällivare) 'snöbro över älv eller över klyfta' (Grundström 1946-54:1001). Den betydelsen måste betraktas som en svag återspeglning av en ursprungligare områdesbeteckning. Man kan på kartan lätt se att det är fråga om sjöar på vattendelare. Det är oklart om det finns ett samband med ordet (lule- och nordsamiska) *suohpa* (gen. sg. *suohppaga*) med betydelsen 'övergångsställe, snöbro över bäck/älv eller klyfta/jökelspricka' (Grundström 1946-54:1011, Collinder 1964:211, Qvigstad 1944:66). Kanske kan ordens konsonantism, som verkar oförenliga, förklaras av förhållanden i en numera försvunnen skogssamisk varietet. I varje fall representerar *tjahtsa* (etc.) och *suobbat* rent geografiskt en fjällsamisk respektive en skogssamisk term för ett område, där man av namnet kan veta att det är lämpligt att passera från ett vattensystem till ett annat.

Ortnamn i kulturella och etniska kontaktområden

Det samiska bosättningsområdet har under årtusenden varit ett kontaktområde för olika etniska grupper från öster och väster. Både ortnamn och

De omkring tvåhundra lånnorden i samiska från urnordisk berör bland annat båtar och båtdelar FOTO: SAMEMISJONENS ARKIV/ÁRRAN FOTOARKIV.

enstaka skriftliga källor ger oss upplysningar om det. I den västliga delen av Sábmme har kontakten med nordbor förekommit mycket länge. De nordiska lånnorden i samiskan visar att samerna inte bara var en jagande och fiskande inlandsbefolkning, utan även mycket tidigt ägnade sig åt andra näringar vid kusten. Det finns därför ett antal inlånade termer som härrör från urnordisk tid. Begreppet urnordisk har med nordisk språkhistoria att göra och omfattar perioden från och med århundradena efter vår tideräkningens början fram till omkring 700

e.Kr. (åsikterna om var man skall sätta periodens slutgräns varierar mellan 600-800 e.Kr., Dahlstedt 1975:320). De omkring tvåhundra lånnorden (Sköld 1961:197) berör fångst av villebråd vid kusten och i havet, båtar och båtdelar, gårdsbruk och boskapsskötsel. Många termer berättar om vardagliga eller hantverksmässiga sysslor (Nesheim 1982:4-5, Collinder 1982:318-319, Wiklund 1947:58 ff). Man anser att det var i kustområdena i nuvarande Nordlands och Troms fylke, som kontakterna främst uppstod (Nesheim 1982:4).

Olaus Magnus' illustration år 1555 av hur de fientliga 'moskoviterna' passerar landsträckor på sina plundringsfärder.

Till de tidigaste språkliga tecknen på sådana kontakter hör ortnamn på norsk sida så långt söderut som i höjd med norra Jämtland. Ett sådant namn är Namsen, sydsamiska *Laakese*, som återger ett urnordiskt **laguR*, eller tidigare **laguz*, jfr. fornnorskt *logr* 'låg', som visar att det har funnits en samisk befolkning i Namdal i södra Haalogaland sedan omkring 800 e.Kr. eller tidigare (Bergsland 1964:138; 1995:27, Bergsland 1994:201). Vi skall komma ihåg att de tidsuppgifter om samisk bosättning som man får genom daterade ortnamn av detta

slag bara är ett av flera sätt att klarlägga samernas äldre historia. Med arkeologins hjälp kan man komma mycket längre tillbaka i tiden. Namnet på norska Vefsn eller Vefsna, sydsamiska *Vaapste* och *Vaapstejeano*, Vapstälven på svensk sida, anses tillhöra vikingatid eller tidig medeltid (Dahlstedt 1967:89, Bergsland 1994:196). Det ord som ingår här är med tidigt ljudskick det norska ordet *vefs* 'geting' och namnet är ett exempel på ljudhärmande vattendragsnamn. Det svenska namnet *Vojmán*, en biälv till Ångermanälven i Sverige, sydsamiska *Vääjmoe*, kan

i samiskan ha fått sin uttalsform senast under vikingatid (Dahlstedt 1967:95, Bergsland 1994:192). Det gamla namnbelägget för sjön där vattendraget börjar, nämligen *Veimosior* enligt ett äldre belägg, leder tillbaka till ordstammen i norska *veima* 'gjøre unyttige svingende bevægelser, vimse om' (Torp 1963:854). Älven gör flera kraftiga svängar och rinner i närheten av Vilhelmina i en riktning som är helt motsatt till alla andra vattendrag (Dahlstedt 1967:93). Fler namn kunde nämnas, som förutsätter mycket tidiga kontakter med nordbor över Kölen. Sådana färder i öst-västlig riktning under det första årtusendet efter vår tideräknings början stöds också av den nordiska sagalitteratur.

De äldsta skriftliga källorna kompletterar det vi kan utläsa av ortnamnen. Där finns värdefulla uppgifter om hur man färdades i områden med vattenvägar avbrutna av landsträckor. En mycket gammal text talar om hur man med båt tog sig från *Cvenland*, dvs. Kvänland, över fjällkedjan ned till norska kusten i väster. Kvänland var området runt dagens Bottenviken, som benämns *Cwensæ* (Julku 1986:53-54). Texten ingår i den välkända berättelsen av Ottar från slutet av 800-talet, där nordbors och kväners härjningar i varandras områden omtalas. Ottar var en storbonde eller snarast en hövding med betydande inflytande i sitt område i mellersta delen av nuvarande Troms fylke. Hans uppgifter ingår i ett fornengelskt historieverk. 'Dessa kväner anfaller ibland nordmännen över

bergen; ibland [anfaller] nordmännen dem; där finns mycket stora sötvattenssjöar mellan bergen; kvänerna bär sina båtar över land till sjöarna (*berað þa Cwenas hyra scyphu ofer land on ða meras*) och anfaller nordborna.' Därefter följer en förklaring till hur det är möjligt. 'De har mycket små båtar; mycket lätta (*hy habbað swyðe lytle scypha, swyðe leohte*)' (Lund 1983:23). Det finns många uppgifter om samernas och nordbornas lätta båtar, som i många fall dessutom var gjorda av bord som var hopfogade med söm av sentråd eller rottågor. Senare fynd av sådana båtar har gjorts i Norrland (Westerdal 1987:86-108). Tekniken att foga samman båtboarden med främst rottågor har till sen tid bevarats bland samerna på Kolahalvön.

De kloka 'moskovitiska' handelsmännens sätt att färdas med båt och varor över landsträckor (Olaus Magnus 1555).

De långa båtferdernas tid

Ett annat sätt att transportera båtar eller mindre fartyg över landsträckor får vi i Orkneyinga saga, som i vissa delar ingår i samlingsverket Heimkringla författat omkring 1230. Där omtalas hur en av huvudpersonerna i berättelsen från en nordlig del av Trondheimsfjorden lät dra skeppen från Beitstoð (dagens Beitstad) norrut förbi en dragsträcka som bör ha legat vid vattendraget nära dagens Namdalseid (*þar lét hann draga skip ór Beitstoð innanverðri ok norðr yfir Eldueið*) (Julku 1986:63). Hur mycket som var landsträckor på de ca två milen mellan

fjordarna är obekant. Norr därom ligger dagens Namsfjorden och Namsen (textens *Naumsi* 'till Namsen'), som jag redan har berört. Jag återkommer senare till ett namnelement som kommer fram i ett av textens ortnamn, nämligen *eið* 'ed, landsträcka (mellan sjöar eller förbi en fors)'. I Orkneyinga saga omtalas också kontakter med samer, som kanske kan förläggas just till Namsen.

Men mest känd för beskrivningar av färder över Kölen (i texten skrivet *Kilir*) är emellertid Egils saga med många uppgifter om kontakter eller

konfrontationer mellan nordbor, samer, kväner och kareler. Där omtalas de färder som företogs över fjällkedjan i båda riktningarna under ledning av kungens skatteuppbördsman Thóroolf Kveldulfsson. Texten är troligen nedtecknad före 1230 men den återger händelser som delvis inträffade flera århundraden tidigare (Sigfússon 1982:522-523). Den geografiska beskrivningen är utförlig och innehåller detaljer av hur man färdades österut ända till Karelen där man fick rikt byte. Det framgår att Thóroolf Kveldulfsson efter en färd 'kom ned från

fjällen till gården i Sandnes' i Vefsnfjorden (kom af fjallinu ofan í Vefsn, för þá fyrst til búis síns á Sandnes; Julku 1986:75). Även namnet Vefsn respektive samiska Vaapste, berörde jag tidigare.

Vikingatiden var en expansiv tid, då färder inte bara företogs norrut och västerut, utan även i österled. Nordborna omtalas under namnet ruser i den grekiska handskriften De administrando imperio 'Om rikets styrelse', författad omkring år 950 e.Kr. av den bysantinske kejsaren Konstantin Porfyrogennetos. Där beskrivs de nordiska vikingarnas båt färder utefter floden Dnjepr. Av texten framgår inte bara de långa, farofyllda färderna och de båttypen man brukade, utan författaren nämner även ett ortnamn, som intresserar oss här. I Dnjepr fanns det nämligen flera forsar med namn av nordiskt ursprung (Sahlgren 1930:141-147). Den fjärde av de sju forsar man skulle passera beskrivs som *ton megan* 'den stora (mäktiga)', som på rusiska (egentligen dåtidens 'svenska') kallas *Ajfor* och på slaviska *Neasit* (DAI 1967:58-59). Den var helt ofarbar med båt och ruserna var därför tvungna att bära båtarna och alla förnödenheter förbi forsens och låta de kedjade slavarerna gå till fots. Här förekom anfall från fientliga inbyggare, så man var på sin vakt. Den senare delen av namnet *Ajfor* anses återge nordiskt *-fors*. Men vad är då den inledande delen *Ai-*? Med tanke på att forsens var ofarbar anser Sahlgren att det är fråga om ordet *ed*, som på '900-talssvenska'

hette *aið* (1930:146). Den rekonstruerade namnformen är därmed **Aiðfors*, som kan jämföras med namnen *Edefors* och *Edforsen* som finns i Sverige. Betydelsen är då 'ofarbar fors som måste passeras på land' (Sahlgren 1950:141) Falk har velat bestrida den tolkningen (1951:144) men har på ett övertygande sätt blivit motsagd av Sahlgren.

När man utan olyckor tagit sig förbi forsarna och nådde ön Heliga Gregorios offrade man levande tuppar, bröd, kött eller något annat som man hade med sig. Man stack även ned pilar i en ring i marken, en offersed som har paralleller i fynd från Gotland. Även svärd som man funnit i Dnjepr, som antingen är tappade eller offrade nära denna ö, verkar ha västliga motsvarigheter. Men ännu intressantare för oss i detta sammanhang är en runsten, den sk. Pilgårdsstenen daterad till slutet av 900-talet i Boge socken på Gotland, på vilken det står att vänner reste stenen till minne av en viss Ravn och hans sällskap, som *'kommo långt i Ajfur'* (Androshchuk 2002:12). Det är en lockande tanke att kombinera det med kejsar Konstantins uppgift om den farofyllda passagen på landsträckan vid den fjärde Dnjepr-forsen. Ravn blev kanske offer för de fientliga stammarna vid landsträckan, dvs. edet, eller kanske han alltför våghalsigt försökte ränna utför den med båt. De många runstenarna i Norden med syftning på färder i österled syns ge stöd för att namnet på stenen faktiskt kan vara det *Ajfor*, som den grekiska texten omtalar. Tex-

tens och runstenens dateringar stämmer i varje fall bra överens.

Båtleder och landsträckor i norr

Vi får mot bakgrund av de vikingatida berättelserna en ny syn på de betydligt senare skriftliga källorna om färder i norr, där vatten- och landsträckor växlade med varandra. Olaus Graan skriver i slutet av 1600-talet att samerna hade sydda båtar som 'ähro mächta lätte, at þe dem många mijler öfwer höga fiäll och backar ifrån den ena siöen till den andra föra, bära och draga kunna' (Graan 1899:52). Nicolaus Lundius skriver vid ungefär samma tid att samerna i Ume lappmark har 'båtar så lätta att en person kan honom på sin axlar bära' (Lundius 1905:9). Det var en sådan färd över en landsträcka som Linné har berättat om och illustrerat med en teckning, när han 1732 befann sig på en plats inte långt från Lycksele. Man ser på teckningen hur en same bär båten välv över sig och att båtens bord är sammanfogade med sömningsteknik. En sådan båt kallade befolkningen för *håp* (Linné 1913:41). Ehrenmalm berättar från sin resa år 1741 i Åsele lappmark om de lätta båtarna, som var sömmade med rottågor. Han skriver att samerna 'som flyttande af och an uti sit widlyftige skatteland, kunna altid med ringa möda bära sin båt med sig emellan siöarne' (Ehrenmalm 1743:97-99). Högström har från sam-

ma period uppgiften att en *håp* är så lätt, att när en same kommer till en alltför stor fors 'så tar han sit skepp på ryggen och wandrar landvägen, tils han får åter någorlunda fogligt och stilla watn' (Högström 1980:111-112). Uppgiften om denna ändamålsenliga båttyp har han från de sydliga lappmarkerna. Beteckningen *håp* (pl. *håpar*) är ett svensk lån från finska *haapio* 'aspbåt' (jfr. finska *haapa* 'asp'; Korhonen 1982:43-57). Det är en term som varit mycket vanlig i främst Västerbottens inland, men redan Olaus Magnus nämnde den i mitten av 1500-talet från de nordliga kustområdena (Magnus 1982:190).

Här bör jag tillägga att det faktiskt var båtar gjorda av aspstammar, som ruserna köpte av sina underlydande norr om Kiev inför färderna nedför floden. De utrustades med åror, extra bordgång och annan utrustning. Båttypen var mycket lätt genom att den till större delen bestod av en enda urholkad aspstam. Man hade med värme från en eld utvidgat sidorna så att båten fick rymd. Den grekiska beteckningen var *monoxylon* 'enstam (båt)' (ADI 1967:56-58). I sydvästhöland område, där jag till och med kunnat finna sådana båtar i bruk, kallas de alltså *haapio* (Korhonen 1982:17-18). De nådde Finland framför allt via Finska viken. Ingen urholkad aspbåt har återfunnits i Norrland, trots att ordet *håp* i främst Västerbotten har vid spridning som beteckning för en lätt roddbåt. Bristen på tillräckligt grova aspstammar i norr har i varje fall hindrat en

inhemsk tillverkning. Man gjorde däremot lätta båtar av tunt täljda bord av gran och de var särskilt smidiga när borden fogades samman med rotågor! Från 1800-talet finns det många skriftliga belägg för båtar som kan bäras eller släpas över landsträckor. De omtalas av J.A. Nensén hos Drake (1918:73), av Kristoffer Sjulsson hos Pettersson (1979:149-159) och av Zetterstedt som själv hade sett dem (Zetterstedt 1980:114). Denne ger oss dessutom en folklig benämning för landsträcka, nämligen *mårka*, som inlandsbefolkningen brukade. Denna term och dess språkliga samband är det nu lämpligt att analysera.

Muorkke, muotka och mårka

Det allmänna ordet för 'ed, landsträcka mellan (farbara) vatten' är nordsamiska *muotki* (även *muotki*), lulesamiska *muorkke*, umesamiska *muörkkie*, sydsamiska *muerhkie* (i delar av arjeplogs- och arvidsjaurssamiskan har ursprungligt tonlöst 'läspljud', tonlös dentalspirant, bevarats fram till sen tid, dvs. *muotkke* respektive *muotkkie*). Motsvarande ord finns även i östsamiskan. Denna topografiska term tillhör det ordförråd som är gemensamt för samiskan och finskan från äldsta tid. I

Landskap i Rávdá i Sverige. Här er flera landsträckor mellan farbara vatten, eller «muorkke», som det heter på lulesamiska FOTO: ERLING URHEIM, ©JULEVSÁME GÁVVÅ.

detta sammanhang är det intressant att se skillnaden mellan sk. arvord och lånord. Arvorden tillhör den del av ordförrådet som härstammar från det gemensamma finsk-ugriska urspråk, från vilket dagens samiska varieteter (dialekter) och de östersjöfinska språken har sitt ursprung. Finskan är det största östersjöfinska språket. Den samiska termen ovan motsvarar det finska substantivet *matka* 'resa' (SKES II:337). I arvord av denna höga ålder motsvarar diftongen *-uo-* i det samiska ordets första stavelsen ett finskt *-a-*, jfr. lulesamiska *guolle*, finska *kala* 'fisk'. Betydelserna 'landsträcka (etc)' och 'resa' i respektive språk verkar däremot svåra att förena, om man bara betraktar det samiska ordet som en topografisk term. Men bakom ordets syftning på en viss sorts terräng finns också anknytningen till den aktivitet som förekom där, dvs. att man efter en båtfärd var tvungen att börja *gå till fots*, att företa en *färd*. Man fick bära sin packning och utrustning - kanske i flera omgångar - och dra eller bära båten till nästa farbara vatten. Det som i finskan nu är 'färd' eller 'resa' (*matka*) är i samiskan platsen för färden (*muorkke*).

Det äldre förhållandet mellan substantiv och verb kommer tydligt fram i nordsamiskans *muotki* 'ed, landsträcka' och *muotkut* 'transportera (en båt) över en landsträcka (från en sjö till en annan eller förbi en fors)'. Verbet har efterhand blivit mindre brukat men det finns i beskrivningar från äldre tid. Petrus Læstadius skriver att den väg

man måste tillryggalägga på land kallas 'muorke'. 'Man plägar nämligen draga båten med sig öfver land, när det icke är långt ifrån den ena sjön till den andra. Detta kallas Muorkat' (Læstadius 1977:154). Grundformen av verbet är uppenbarligen ett arjeplogssamiskt *muorkkat*. En avledning till finska *matka* 'resa' är *matkata* 'resa, färdas (till fots, ofta en lång sträcka)'. Verbet har ingen speciell anknytning till färd över en landsträcka mellan sjöar el.dyl. En sådan betydelse finns däremot bakom det finska verbet *taivaltaa* 'färdas, vandra'. Det substantiv som verbet hör samman med är nämligen *taipale* eller *taival*, '(väg)sträcka; ed mellan två vatten'. Med syftning på äldre förhållanden kan verbet även betyda 'dra en båt över en landsträcka (mellan sjöar eller förbi en fors)' (SKES IV:1199). I modern finska har substantivet övergått till att få den allmänna innebörden '(mödosam) vägsträcka (vanligen mellan två viloplats, ofta i ödemarken)'.

Men det samiska ordförrådet består förutom av arvord även av lånord av olika ålder. De kan identifieras genom ljudskick, betydelse och utbredning i det låntagande språket. Ett exempel på ett lånord i detta sammanhang är nordsamiska *mátki*, lulesamiska (Gällivare) *mátkke* 'väg; resa' av finska *matka* med samma betydelser. Ordet finns från östsamiskt område i Finland och ned till södra Gällivare (SKES II:337), dvs. i ett område där finska talas idag. Från norra delen av Jokkmokk och söderut är det okänt (Grundström 1946-1954:506), vilket pekar på att

ordet inte tillhör det äldsta lånords-skiktet. Men vi kan även konstatera, att i ungefär samma område där det finska ordet kom in i samiskan, finns det ett lån som har gått i motsatt riktning. Jag tänker på det finska substantivet *muotka* 'ed, landsträcka (över vilken man drar en båt)', som skall kombineras med verbet *muotkata* eller *muotkia* 'dra en båt över en landsträcka (mellan sjöar eller förbi en fors)' (SKES II:337). Vad kan vi säga om de orden? De förekommer i de nordfinska dialekterna i Finland och angränsande områden i Norge och Sverige. Om vi tillämpar det vi nyligen konstaterade om ljudskick, spridning och betydelser, kan bara samiskans *muotki* och *muotkut* vara deras original. Lånet kan tidfästas till den tid då den finsktalande befolkning började färdas i samiska områden i norr och efterhand slog sig ned som nybyggare. Det faktum att ett lån har skett i den riktningen säger oss dessutom, att man på olika sätt var beroende av samerna under sina färder. Samerna visste var båtlederna och landsträckorna fanns och medverkade säkert som vägvisare, roddare och bärare. Det finns ett stort antal samiska lånord i de finska dialekterna, som rör livet i nordligt klimat och nordlig natur, inte minst transporter och färder (Korhonen 1989:65-67). De talar sitt tydliga språk om de första bofasta inbyggarnas beroende av samerna för sin överlevnad.

Nu återstår det att förklara ordet *márka* i de nordsvenska dialekterna. Termen hör intimt samman med det

som har sagts tidigare. Svenska akademins ordbok känner ordet med stavningen *morka* 1833-1937 och *muorka* 1928. Den vanligaste stavningen är dock *mårka* som är belagt från och med 1732 (även pl. *måtkor* 1746 med *-tk-* som har sin grund i ume- eller arjeplogssamisk konsonantism). Det över-sätts 'sträcka utmed en fors eller ett fall eller mellan ett par sjöar eller älvar där man vid båtfärd måste färdas till fots (och draga l. bära båten)' (SAOB 1878). Ordet *mårka* förekommer ofta i reseskildringar från 1800-talet och framåt men har även en folklig förankring i dialekterna, som Dahlstedt har visat (Dahlstedt 1950:201-207, med karta 13; 1983:21-25, med karta 1). Det når i dialekterna ned till södra Västerbottens inland. Söder därom uppträder med samma betydelse ordet *mökk* ~ *mökke*, som når in i norra Ångermanland. Ordet *mökk* ~ *mökke* och belägg för lulesamiska *måhkke* (med varianter) som topografisk term synonymt med *muorkke* behandlar jag i en uppsats som är under tryckning (Onomastica Uralica). Læstadius kombinerar helt riktigt svenska *mårka* med samiska *muorkke* och nämner sedan en intressant sak om hur man 'brukade dra båten öfver land, när det icke är långt ifrån den ena sjön till den andra'. Man lägger 'ved-trän, stakar och dylikt tvärs öfver den väg, som man ämnar fara fram, på det att båten må gå lättare, ty i den mjuka mossan går det mycket tungt. Mellan hvart och ett träd, som sålunda lägges tvärs öfver vägen, är ej stör-

Vy över *Ájluokta/Drag*. *Ájluokta* (*Ájddeluokta*) betyder «edviken».

FOTO: ©ASGEIR KVALVIK.

re afstånd än ungefärligen halva båtens längd, så att han alltid går på dem' (Læstadius 1977:154-155).

Ájdde, eid och ed

I standardverken om samiska ortnamnelement upptas ordet *ájdde* med betydelserna 'ed, näs, pass' (Collinder 1964:47) och 'eid, övergang fra en fjord till en annen' (Qvigstad 1944:7). Det nämns av respektive källa som lån från fornnorska *eīð* eller nutida norska *eid*. I Nordische Lehnwörter ger Qvigstad båda alternativen som möjliga ursprungsformer (Qvigstad 1893:83). Tryckta samiska ordsamlingar och

ordböcker känner inte *ájdde* som ett levande ord i samiskan. Det fanns däremot enligt äldre uppteckningar i kustbygder på norsk sida (Ibestad, Ofoten, Gullesfjord, Vesterålen, Hamarøy, Tysfjord, Folden (Fold) och i Trøndelag; Qvigstad 1893:83). I standardverken för nord-, lule- och sydsamiska är ordet okänt (dvs. även i Hasselbrink 1981-1985), men det finns i ljudskicket *aejrie* 'eid' i en senare sydsamisk ordbok (Bergsland & Mattsson Magga 1993:21). Dahlstedt upptecknade med en sydsame från Ed i Ådalen ovanför Sollefteå uttalet *eire* (andra stavelsen med slapp uttal av *-e*; Dahlstedt 1983:24). Ordet har belagts som *ajr* i det ålderdomliga överkalixmålet

(Källskog 1990:125). I de sista exemplen har *-r-* uppkommit av *-ð-*.

Med tanke på den dialektgeografiska bilden som vi får av lulesamiska *ájdde* i Norge, bör ordet ha tillhört ordförrådet hos den sjösamiska befolkningen. Därmed kan man även räkna med en vidare ordspridning utefter kusten, troligen i både sydlig och nordlig riktning, på grund av den långsträckta karaktären som de sjösamiska varieteterna har. Sjösamisk befolkning har funnits från Helgeland i söder (Bergsland 1967:33), till Varangerfjorden i öster (Qvigstad 1925:9). Genom att vissa typiska språkdrag har sina motsvarigheter i östsamiskan blir en geografisk gränsdragning i den riktningen delvis flytande. De sjösamiska varieteterna undanträngdes allt mer i samband med att fjällsamerna sökte sig mot kusten vid nöddår. I början av 1900-talet hade de försvunnit söder om Malangen. Dessförinnan hade de senast återfunnits av Qvigstad i Gullsfjord, Westerålen, Hamarøy och Tysfjord och även längre tillbaka i Salten och Helgeland (Qvigstad 1925:8). I Tysfjord och Hamarøy kallades de kvardröjande resterna av deras språk för *finnagiella* av samer med fjällsamisk bakgrund. Tydliga skillnader fanns bl.a. i kasussystem och ljudskick (Qvigstad 1925:18). Ordet *finne* har sedan gammalt varit en norsk beteckning på samer.

Förutom den redan nämnda inskriften på Gotland från slutet av 900-talet med namnet *Ajfur*, som kan ha med en av Dnjepr-forsarna att

göra, finns det en runsten i Uppland från början av 1000-talet på vilken äldre fornsvenskt *ed* uppträder. I detta fall är det fråga om en viss Ragnvald som hade varit 'krigarskarans hövding' (*vas liðs forungi*) i den bysantinske kejsarens livgarde. Han missar inte tillfället att efter hemkomsten till hemorten Ed berömma sig av det höga uppdraget. Han nämner även det, när han reser en sten till minne av sin mor Fastvi som '*do i Æiði*' dog i Ed' (Jansson 1963:45-46, 1982:486). Vi vet att ett väringagarde, som skapades i slutet av 900-talet och bestod in på 1100-talet, var beryktat på grund av de respekterade nordiska vikingarna (Benediktsson 1982:537-538). Med tanke på vikingarnas vida färder är det därför inte förvånande att finna ett betydande antal naturnamn vid Norges nordliga kust innehållande samiska *ájdde*, som har sitt ursprung i det nordiska ordet (jfr. nedan).

Från syd- och lulesamiskt område i Norge där *ájdde* enligt Qvigstads uppteckningar betyder 'ed' ingår det i ortnamn i Folda (*Ájdde* 'Eidet') och i Tysfjordsområdet (i delar av Mannfjord och Grunnfjord, bl.a. *Ájdde* 'Eidet', *Ájddenjárgga* 'Eidneset', *Ájddetjárro*, 'Eidryggen', *Ájddeluokta* 'Eidbukta', *Ruddnavuonájdde* 'Grunnfjordeidet'), (Qvigstad 1938: 211, 212, Storjord 1998:84, 94). Särskilt belysande är *Ájdde* 'edet mellan Grunnfjord och Mannfjord', som bildar ett namnknippe med *Ájddetjárro* och *Ájddevárre* på ett smalt ställe, där terrängen är lämplig för färd från den ena fjorden till den

andra. Från detta område fanns det även möjlighet till färder längre mot öster. Härifrån utgick nämligen den viktigaste vägen 'over til Särkkå og Sverige' (Storjord 1998:84). Grunnfjord hör till de få områden där man med säkerhet återfinner marknadsaktiviteter mellan kustbor och fjällsamer före 1600 (Hansen 1984:56).

Sedan återkommer namnelementet i de välkända ortnamnen *Ájluokta* 'Drag' (belagt redan 1665), som egentligen är bukten vid Drag, och sjön *Ájluoktjávrrre* 'Dragsvatnet' (Qvigstad 1938:217, 220, Storjord 1998:139,142). Här har de samiska namnen, som vi får anta fanns tidigare, överlagrats av det nordiska *drag* med betydelsen 'dragställe (för båt)', som återkommer i flera namnlokaler (se karta 1). Det område som uppenbarligen var lämpligast att dra båtarna på indikeras nu av namn som *Båtstømyran* och *Båtstøbergan*, som ligger i lägre och våtare terräng. Storjord har inte sett sambandet mellan norskans *Drag* och det förkortade samiska *Áj-*, utan tolkar den samiska förleden ur lulesamiska *ájles* (eg. *áljis*) 'helig'. Detta är troligen en gammal folklig etymologi. Landområdet *Ájládde* sydost om Drag heter nämligen på norska Helmland. Mycket belysande för en tolkning ur kommunikativ aspekt är uppgiften i en skriftlig källa från 1720, där det sägs att det var lätt att från Tysfjord ta sig vidare söderut över 'Drageydet', ty 'de reysande drager deres baad med sig over Eydet' (Storjord 1998:136, 139).

De ortnamn jag nu har nämnt kan kompletteras med fler exempel norrut,

Karta 1: Ájluokta 'Drag' i Tysfjord, med sjöar och landsträckor som förkortade båtferderna i gammal tid.

t.ex. i Kvæfjord, Lenvik och Salangen (Qvigstad 1935), men beläggen kan räcka för att visa den ställning namnelementet hade i äldre tiders samfärdsel. Det nordiska ordet har med svenska *ed* och norska *eid* att göra, som återgår på fornvästnordiska *eið*, n. 'Land som man benytter til derover at fortsætte sin Reise, naar Reisen til Vands i Fartøi eller paa Is afbrydes ved en Naturhin-

dring...' (Fritzner 1886:294). Den rekonstruerade urnordiska formen är **aiða-* (Vries 1977:95), som mycket väl kan komma i fråga som utgångsform för samiska *ájdde*. Lånet kan emellertid även ha skett något senare, när den urnordiska ändelsen -a regelrätt hade fallit och givit ett vikingatida **aið*. I det senare fallet måste dock lånet hänföras till tidig vikingatid, eftersom ett urnor-

diskt *ai* i fornvästnordiskan har övergått till *ei* (muntliga upplysningar av Tryggve Sköld). Den språkhistoriska bakgrunden till termen *ed/eid* belyses av att det sammanhänger med stammen i det latinska verbet *ire* 'gå'. Grundbetydelsen är således 'gång, gångställe' (Widmark 1958:84, Sahlgren 1930:139, Modéer 1936:90-91). Det var med andra ord fråga om den plats där båtleden slutade och man var tvungen att *gå* en sträcka på land till nästa vatten. Namnelementet är därmed till betydelsen primärare än *drag* 'dragställe (för båtar)'.

Av Ottars berättelse vet vi att nordbor redan under tidig vikingatid med fartyg färdades så långt norrut och österut som till Kolahalvön och runt dess östra del. Det nordiska namnelementet och lånet till samiskan har därför en naturlig kommunikativ bakgrund. Det är till och med möjligt att återfinna mycket östliga namn av detta slag på platser med tidig handelsverksamhet. En sådan är den medeltida marknadsplatsen på Fiskarhalvön, ryska *Rybačij poluostrov*, på nordvästra delen av Kolahalvöns kust, dit handelsmän från olika håll samlades (Hansen 1984:55, 59, 60). Halvön är förbunden med fastlandet genom en smal landremsa som i sin tur har två smalare partier. På halvön återfinnar man namnet *Áidevuotna* (*Aide'vuonne* enligt Itkonen 1958:965) åsyftande en havsbukt. Den gamla marknadsplatsen hette *Áidegohppi* (*Aiddegoppe* enligt Hansen 1984:59-60). Det var en plats där handel bedrevs mellan samer och

Karta 2: Bieskehávrre i norra Arjeplog med flera namntyper som syftar på landsträckor mellan vatten.

handelsmän från ryskt, dansk-norskt och svensk-finskt håll. Samerna vistades sommartid vid sina fiskevarp vid kusten och bodde vintertid nära inlandets älvar och sjöar. Flera beskrivningar av fiskhandeln återfinns hos Charuzin (1890). Namnen *Áidesuolo* (*Aidd'suelo*) och *Áidenjárga* (*Aide-njarga* enligt Itkonen 1958:965) finns också i området, vilket förstärker namnens kommunikativa innebörd.

De alternativa namnen på marknadspplatsen var ryska *Vajdaguba*, finska *Vaitolahti* och nordiska *Kjørvåg*. De två första namnen visar en ljudmässig återgivning av den samiska förleden, medan namnets senare del är översatt (ryska *guba* resp. finska *lahti* av samiska *gohppi* '(havs)vik, bukt'). Detta visar i sin tur att det samiska - och därmed det bakomliggande nordiska namnelementet - är primärt i förhållande till de

andra. Namnet *Kjørvåg* (*våg* 'havsvik, bukt') är däremot troligen resultatet av en andra norsk namngivning i samband med ökad handelsaktivitet under medeltiden. Men även före *Áidevuotna* etc. fanns det helt samiska namn som utmärkte områdets speciella karaktär, nämligen *Davvenmuotka* 'det yttre edet' och *Maddemuotka* 'det inre edet' åsyftande de två landsträckorna (här med stavningen enligt Suomen Suuriruhtinaanmaan kartta, 1863-1919, del A5). Den stora fjorden öster om landförbindelsen hetter *Muotkavuotna* och den skoltsameby som sträcker sig härifrån i sydlig riktning heter *Muotka!* Man kan av medeltida kartor se att man hade mycket god kännedom om Ishavskustens landformationer. Norrlands inland är betydligt sämre redovisat än de avlägsna kusterna vid Kolahalvön! Namnet på en udde med en brant höjdförändring på Fiskarhalvön, *Gikker-njarga* (Suomen... 1863-1919, *Kikker'njarg* enligt Itkonen 1958:979), återfinns på en karta från 1595 som *Kegor* och 1570 som *Kegore* (Mingroot & Ermen 1988: 17,11). Namnen *Vedagoba* och *Motkagoba* på kartan av Gerard Mercator från 1595 återger *Vajdaguba/Áidegohppi* respektive den stora fjorden *Muotkavuonna*.

Fjällområdenas ájdde, biesske och muorkke

Sagalitteraturen berättar även om nordbornas färder österut mot fjällkedjan från det som idag är syd- och lulesamiska områden. Där finns två sjöar

som intresserar oss i detta sammanhang. Den ena är *Bieskehávrre* (gen.sg. i förleden) i norra delen av Arjeplogs kommun (karta 2). Den stora udden med en smal landförbindelse som finns i sjön liknar den nyss beskrivna Fiskarhalvön (som dock har ett bredare landfäste). Här finns även naturlokalteter med förleden *ájdde*, nämligen sjön *Ájdejávrre* och berget *Ájdevárátj* (gen.sg. i förleden). Syftningen på 'edet' på uddens landfäste är uppenbar. På andra sidan av riksgränsen i väster finner man på olika kartutgåvor namnen *Muotkkejávrre* (med arjeplogssamisk stavning) 'edsjön' och den norska namnformen *Eidvatnet*. Ansamlingen av olika topografiska termer med likvärdiga betydelser kompletteras här av namnet *Bieskehávrre*, där *biesske* betyder (utpräglat) 'smal landremsa (mellan sjöar eller vattendrag)'. Namnet förekommer inte som appellativ, utan betydelsen framgår av naturförhållandena. Vi får tänka oss en tydning av namnelementet ur stammen i verbet *biesskedít* 'klippa'. Utan tvekan är det uddens smala landfäste som är grunden till namngivningen, och därmed har vi en genuin samisk term som tidsmässigt föregår *Ájde-*, som finns i de två namnen på platsen. Eftersom *ájdde* 'ed' har homonymen *ájdde* 'stängsel, gärdesgård' av finska *aita*, gjorde fälttupptecknaren en kontroll och kom till slutsatsen att 'där har veterligen aldrig något viste legat' (Collinder 1964:47).

En förtydligande parallell till den topografiska termerna *biesske* finns i bynamnet *Biesske* i södra delen av

Karta 3: Gårdarna i Biesske, södra Jokkmokk, där en smal landremsa även utgör vattendelaren mellan två älvodalar.

Jokkmokks kommun (karta 3). En smal landremsa av detta slag kan förekomma på många platser, men för att termen skall bli brukad vid namngivning, krävs det speciella förhållandena. En kan vara av kommunikativ karaktär, dvs. övergången från ett farbart vatten till ett annat kan ske utan ansträngning. Den sträcka man behöver färdas är kort. Platser med detta namn är ibland även vattendelare. I fallet med byn *Biesske* utgör landremsan en gräns mellan de vattendrag, som till slut rinner ut i Lule älv i norr och Pite älv i söder!

Kontrasten till platser med ett betydande avståndet mellan båtlederna framgår av nästa område i södra Arjeplog (karta 4). Lajsälven, *Lájssuo* (umesamisk stavning), flyter på ett visst avstånd från det stora sjösystem, där bl.a. Uddjaur, *Ujják*, finns. En kommunikationsled behövdes mellan vattnen och den fann lämplig terräng i ett område som på kartan utmärks av namnet *Nasaleden* (färdled brukad för senmedeltida gruvaktiviteter). Berget *Muörkienájvvie* avslöjar att det finns en *márka* här (umesamiska *ájvvie* = lulesamiska *oajvve* 'mera runt berg

Karta 4: Sjön Ájsjávrre, södra Arjeplog, som tillsammans med andra namn visar områdets betydelse för samfärdsel i gammal tid.

eller fjäll'). Den sträcker sig i dalgången med två *Nulij*-namn (myr och tjärn). Förleden är gen.pl. ur umesamiska *nállie* '(väg)röse, vägmarkering' (jfr. Collinder 1964:143, där med extra starkt stadium).

Ytterligare en förstärkning av de kommunikativa aspekterna hos namnen i området får vi av *Ájsjávrre* och

Ájsjátje, namn på en sjö och ett berg. Vi kan med goda skäl tolka den förkortade förleden *Áj-* på samma sätt som i *Ájluokta* 'Drag' i Tysfjord, dvs. ur *ájdde* 'ed'. En komplikation brukar uppstå i övergången mellan en förkortad förled och en efterled, när den senare delen av namnet utgörs av *-jávrre* (varvid bl.a. *-hávrre*, *-ávrre* uppstår, i ume-

samiskan även *-hure*, och *-ure*). I detta fall slutar även förleden på *j* och man väntar sig namnformer som **Ájjávrre* eller **Ájávrrre*, (som i namn som finns i Tärnaby och Malå). I södra Arjeplog har det emellertid även under lång tid bott en svensk befolkning, som har påverkat det samiska namnskicket. Beträffande *Ájsjátje* bör man observera

att den äldsta topografiska kartan, dvs. generalstabskartan, har namnformen *Aistjakk*, där man kan identifiera efterleden *-tjáhkká* (möjligen *tjahke*) 'topp'. Skillnaden i förhållande till fältuppteckningar under 1900-talet är stort, men kan förklaras av den osäkerhet som den korta förleden *Áj* medförde.

Forfatteren

Olavi Korhonen er professor ved Samiska studier, Umeå universitet. Hans forskning er rettet mot samiske dialekter, samt historiske forhold som kan klarlegges ved hjelp av språklig og kulturelt kildemateriale. Dokumentasjon og leksikonarbeide er andre arbeidsområder.

e-post:

olavi.korhonen@samiska.umu.se

Olavi Korhonen: «Sáme bájkkenamá mannulagáj vuojnnoguoovlos»

Guovlo bájkkenamá li ájnas giella- ja kultuurrahistávrrálasj ábnasa majt ij máhte bálddala mannat gá la álmnuga histávráw guoradime. Ávdep ájgij sáme sebrudagáv tjelggidijn li bájkkenamá duodden gáldojda majt guoradalle máhtta ávokkit.

Sámegiela bájkkenamájn gávonmap luonndobágojt ma adni dahkamuhájt mannulagáj. Dakkir luonndonamájn máhtta árrrot sisadno mij várrot, sihtá javllat da tjelggiji duobddágijt jali ænojt ja jávrijt gánná le juoga mij duosstu. Máhtti diededit vágge náhká tsækko báktáj (buojkuvissan Másske Divotasvuonan), jali jávrijs dábbelattjan ij desti guhkebuj besa. Ietjá luonndonamá vas máhtti vuosedit gággu dáhkki mannat.

Sámij árrombájke li jahketuvsánij alluj árrum guovlo gánná duo ja dá álmnuga lullet ja allet li æjvoalam. Sámeednama allebielen la aktijuohta láttij árrum juo viehka guhkev. Danen gávonnuji luojkadum bágo maj álgo le állgodárogiea ájges (bájken 200 – 700 Kr m.). Da guoktatuvssán luojkasbágoj bájken guoski judosbivdov nuorregáttan ja nuoren, vantsajt ja vanntsaásij, ednam bargov ja slidorsujtov. Adnet li merragáttan Norrlándan ja Tromsan gánná aktijuohta vuostak álgij.

Vijdábut tjállagin álggá tjälle jágájn ja jávrijn ma ælla manádahte, degu gártje, ájde jávrijn jali luovtaj gaskan. Korhonen tjelggi gálmná dakkir namá; muorkke, ájdde ja biesske. Daggu vierttijin vantsa guotteduvvat jali gieseduvvat, ja tjälle aj subtsas muhtem vantsaj birra dálusj ájges ma lidjin gæhppada guoddet jali giesset. Korhonen tjelggi mij la daj namáj duogen, náv gá ájdde. Prienntidum sáme báhkotjoahke ja báhkogirje e dábdá ájdev mij la viesso báhko sámegiellan. Sámij guovlojs Vuonan gánná ájdde le tjállagij milta «eid» gávonnu dat bájkkenamájn Fuoldán ja moatten sajen Divotasvuonan, náv gá Ájluokta, mij la tjoahkkáj giesedum bágos Ájddeluokta.

Litteratur:

- Androschchuk, Fedir, 2002. Har gotländska vikingar offrat vapen i Dnjepr-forsarna? *Formvannen 97*. Stockholm.
- Benediktsson, Jacob, 1982. Varjager. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 19*. København.
- Bergsland, Knut, 1964. To samiske navn på Namsen lånt fra norsk. *Maal og Minne*. Oslo.
- Bergsland, Knut, 1994. Samiske perspektiver i Helgelands historie. *Helgeland historie 2*. Mosjøen.
- Bergsland, Knut, 1995. Bidrag til sydsamenes historie. *Skriftserie 1. Center for samiska studier*. Tromsø.
- Bergsland, Knut & Mattsson Magga, Lajla, 1993. Åarjelsaamien-baaroen- baakoegærja/Sydsamisk-norsk ordbok. Kautokeino.
- Charuzin, Nikolaj, 1890. Russkie Lopari (manus i svensk översättning av Georg Gripenstad, DAUM). Moskva.
- Collinder, Björn, 1953. Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid. Stockholm.
- Collinder, Björn, 1964. Ordbok till Sveriges lapska ortnamn. *Sveriges ortnamn. Kungl. ortnamnskommissionen*. Uppsala.
- Collinder, Björn, 1982. Lapparna. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 10*. København.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1950. Det svenska Vilhelminamålet 1. *Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala*. Ser. A: 7.1. Uppsala
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1967. Some Observations on Scandinavian-Lappish Place-Names in Swedich Lapland. *Lapps and Norsemen in Olden Times. Institutet for sammenlignende kulturforskning*. Oslo.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1983. Synpunkter på mellanspråklig dialektografi från en nordskandinavisk utsiktspunkt. *Folkmålsstudier 28. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi*. Åbo.
- DAI se Constantine Porphyrogenitus
- Ehrenmalm, Arvid, 1743. Resa Igenom Wäster-Norrland Til Åsehle Lappmark anstald uti Julii Månad 1741. Stokholm.
- Falk, Knut Olof, 1951. Dnjeprforsarnas namn i kejsar Konstantins VII Porfyrogennetos De administrando imperio. *Lunds universitets årsskrift N.F. avd. 1, 46 nr 4*.
- Fritzner, Johan, 1886. Ordbog over det gamle norske sprog. I. Kristiania.
- Graan, Olaus, 1899. Relation, eller en Fullkømbelig Beskrifning om Lapparnas Vrsprung, så wähl som om heela dheras Lefwernes Förhållande. *Bidrag till kånmedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliw. XVII, 2*. Uppsala.
- Grundström, Harald, 1946-54. Lulelappsk ordbok 1-4. *Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala*. Ser. C:1-1-4. Uppsala.
- Hansen, Lars Ivar, 1984. Trade and markets in northern Fenno-Scandivavia A.D. 1550-1750. *Acta borealia 2*. 1984. Tromsø.
- Hasselbrink, Gustav, 1981-1985. Südlappisches Wörterbuch / Oarjelsaamien baaguogärjaa I-III. *Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala*. C:4. Uppsala.
- Högström, Pehr, 1980 (1746). Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona hörande Lapmarker. Umeå (Stockholm) 111-114
- Itkonen, T.I., 1958. Koltan- ja kuolanlapin sanakirja II. *Lexica societatis Fenno-Ugrica XV*. Helsinki.
- Jansson, Sven B. F., 1963. Runinskrifter i Sverige. Uppsala.
- Jansson, Sven B. F., 1982. Runinskrifter. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 14*. København.
- Julku, Kyösti, 1986. Kvenland - Kainuunmaa. *Studia historica septentrionalia 11*. Jyväskylä.
- Constantine Porphyrogenitus, 1967. Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio. Greek text edited by G. Moravcsik. English translation R.J.H Jenkins. Washington.
- Korhonen, Olavi, 1982. Samisk-finska bättermer och ortnamnselement och deras slaviska bakgrund. En studie i mellanspråklig ordeografi och mellanfolklig kulturhistoria. *Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå*. Ser. A Dialekter Nr 3. Umeå.
- Korhonen, Olavi, 1989. Tre språk i kontakt - en fråga om jämvikt eller dominans. *Symposium Lingua-Cultura*. Luleå.
- Korhonen, Olavi, 1997. Samiskan som språk och traditionskälla. Språkliga och kulturella gränser i Nordskandinavien. Två uppsatser. *Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns Norr 7*. Umeå.
- Læstadius, Petrus, 1777 (1831). Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken. *Faksimilietext och kommentar. Kungl Skytteanska Samfundets handlingar 15:1*. (Stockholm) Umeå.
- Linné, Carl von, 1732 (1732). Iter lapponicum. Holmiæ.
- Lund, Niels, 1983. Ottar og Wulfstan. Af Den oldengelske Orosius. *Ottar og Wulfstan. To rejsebeskrivelser fra vikingetiden*. Roskilde.
- Lundius, Nicolaus, 1905 (1671). Descriptio Lapponiae. *Bidrag till kånmedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliw XVII:5*. Uppsala.
- Magnus, Olaus, 1982 (1555). Historia om de nordiska folken. Faksimil av Historia de gentibus septentrionalibus. Stockholm 1909-1951. Malmö (Rom).
- Mingroott, Erik van & Ermen, Edvard van, 1988. Suomen ja Skandinavian vanhoja karttoja. Helsinki.
- Modéer, Ivar, 1936. Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Namntolkningar. Uppsala.
- Nesheim, Asbjörn, 1982. Samisk språk. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 15*. København.
- Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1- 1898-. Lund.
- Pettersson, Olof Petter, 1979. Kristoffer Sjulssons minnen om Vapstenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Acta lapponica 20. Stockholm.
- Qvigstad, Just, 1893. Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania.
- Qvigstad, Just, 1925. Die lappischen Dialekte in Norwegen. Oslo.
- Qvigstad, Just, 1935. De lappiske stedsnavn i Troms fylke. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Oslo.
- Qvigstad, Just, 1938. De lappiske stedsnavn i Finnmark og Nordland fylker. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Oslo.
- Qvigstad, Just, 1944. De lappiske appellative stedsnavn. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Oslo.
- Sahlgren, Jöran, 1930-31. Vikingar i Österland. Något om Dnjeprforsarnas svenska namn. *Namn och bygd 18*. 1930. Lund.
- Sahlgren, Jöran, 1950. Dnjeprforsarnas svenska namn. *Namn och bygd*. Uppsala.
- SAOB se Ordbok över svenska språket
- Sigfússon, Björn, 1982. Egils saga. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 3*. København.
- SKES se Suomen kielen etymologinen sanakirja
- Sköld, Tryggve, 1961. Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen 1. *Skrifter utg. av Institutionen för Nordiska språk vid Uppsala universitet*, 8. Uppsala.
- Storjörd, Thorbjörn, 1998. Tysfjord - Divtasvuodna. Samiske og norske stadnamn. Bodö.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja I-VI. Utg. av Y.H. Toivonen, E. Itkonen, A.J. Joki, R. Peltola. *Lexica Societatis Fenno-Ugrica 12*, 1-6. Helsinki 1955-78.
- Torp, Alf, 1963. Nynorsk etymologisk ordbok. Faksimil av original 1919. Oslo.
- Widmark, Gusten, 1958. Ordet bor som appellativ och ortnamnselement. *Namn och bygd 45*, 1957. Uppsala.
- Wiklund, K.B., 1947. Lapparna. *Nordisk kultur 10*. Stockholm.
- Vries, Jan de, 1977. Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden.
- Zetterstedt, Joh. Wilh., 1980 (1833). Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens Län förrättad år 1832. Örebro.

Norske stedsnavn i det lulesamiske området – forteller de om et langt samisk nærvær?

Rundt omkring i vår landsdel Nord-Norge finner vi norske stedsnavn der vi tilsynelatende verken har en rimelig forklaring på hvordan navnet har oppstått eller hva som ligger til grunn for navnet.

KÅRE TJIHKKOM

I denne artikkelen har jeg avgrenset meg til det lulesamiske bosettingsområdet, og forsøkt å belyse noen norske stedsnavn som tilsynelatende mangler en innlysende forklaring eller etymologi. Tar man i betraktning at det dominerende språket i store deler av området var samisk i lang tid, altså i tiden før det store innrykket av norsk-talende, så kan man få en oppfatning om hvorfra stedsnavnene stammer fra.

Hvordan ble disse navnene til?

De stedsnavnene jeg har tatt for meg har et tilpasset forledd og et oversatt

etterledd. Denne typen av navnesetting har lang tradisjon mange steder, både i våre områder og ellers rundt omkring i verden for øvrig. Slike ting tyder på at det opprinnelige navnet er blitt overtatt av et folk med et annet språk enn det som er områdets opprinnelige språk. I store deler av vårt område tyder dette på at den samiske bosettingen og det samiske språket har lengst tradisjon selv om norsk språk og kultur fullstendig har overtatt i dag.

Utformingen av navnene

Forleddet i mange av navnene i denne artikkelen har i sin samiske form opprinnelig to stavelser i forleddet, men er blitt forkortet til bare en stavelse ved utelatelse av en vokal i andre stavelen. Dette er vanlig i slike stedsnavn som kan forkortes uten at betydningen går tapt. Dette har gjort innlånningen til norsk lettere på grunn av at uttalen for en norsk-talende også ble lettere. Samiske stedsnavn har ofte et beskrivende innhold, slik at en som er fremmed i området kan faktisk få vite

hva han eller hun har å forholde seg til ved ankomsten til stedet. I slike områder der det kom en ny befolkning inn i området behøvde de nye innbyggerne kanskje ikke å sette et eget og nytt navn på stedet fordi det allerede fantes et navn som var lett å bruke. Ettersom tiden gikk og generasjonene overtok etter hverandre, ble opprinnelsen til navnet glømt, og til slutt satt man med et navn som på alle måter høres norsk ut, men opprinnelsen er dunkel.

Utvalget

Å ta med alle de norske stedsnavnene som kan ha en samisk opprinnelse i det lulesamiske området vil bli altfor omfattende. I stedet har jeg tatt for meg noen utvalgte stedsnavn i hver av kommunene Tysfjord, Hamarøy, Steigen, Sørfold og Bodø. Nedenfor har jeg forsøkt å gi en kort forklaring på hvordan disse navnene har oppstått og hva som ligger til grunn for navnet. Enkelte navneformer med * foran viser at dette er enten en hypotetisk eller en rekonstruert form av navnet.

Hjelseng. *Gielasgiedde* kan være opphavet til navnet. Åsen til høyre er en typisk «gielas». FOTO: ODDMUND PAULSEN, ©ÁRRAN.

Hjelseng

Opprinnelsen til navnet Hjelseng i Hamarøy kan skrive seg fra det samiske ordet *gielas*, som betyr ås eller kjøl.

Oluf Rygh, anfører imidlertid at navnet kommer «vistnok af hjalmr.», «i Betydningen: Stak, snarest Høstak, og Navnet skriver sig vistnok fra en Tid, da Jordveien laa som Slaatt under en anden Gaard.» (Rygh 1905). Rygh refererer også til Aslak Bolt jordebok fra 1430, som

anfører «af Hialmseinge». Det er også gjort gravfunn fra jernalderen (Guttormsen 1984), som antyder norrøn bosetting.

Det er likevel mulig at denne gårdens navn kan ha røtter både i samisk og i norsk, ettersom uttalen av navnet fonetisk sett gir assosiasjoner til det samiske *gielas*, som i forkortet form lyder *giels-*, slik at navnet på samisk ble **Gielsgiedde*.

Gården Hjelseng ligger ved en ås som ser ut som en kjøl sett fra nord-

og vestsiden. Dette er med på å indikere at det samiske navnet på gården kan ha vært *Gielasgiedde*.

Gielasgiedde kan oversettes med *Åsjord* eller *Kjøleng*.

Kjøpsvik

Ved første øyeblikk kan man forledes til å tenke på Kjøpsvik i Tysfjord som et veldig gammelt handelssted, som

også *Kjøpstad* i Gildeskål indikerer på. Imidlertid har Kjøpsvik vært bebodd i adskillig lengre tid enn det har vært som handelssted. Navnet Kjøpsvik omfatter egentlig bare den vika som er havneområde i dag. Lokalt skiller man fremdeles mellom Kjøpsvik nede ved havna og Kjøpsnes som er industriområdet og et stykke mot Kjøpsvik sentrum. Ser man på terrenget i selve Kjøpsvika, så ser man at den øverste delen av det som i dag kalles for Lindjorda ender i en trang kløft som endte opp i Pæsa. Videre er det også ei trang kløft fra sjøen der tunnelåpningen er i dag og opp forbi lensmannsgården. Formodentlig har enten disse to markante kløftene til sammen eller bare den ene av dem gitt det opprinnelige navnet for Kjøpsvik, *Gievttseluokta*.

I forleddet *Kjøps-* ser det ut som det er den samiske terrengbetegnelsen *gievtse* som ligger i bakgrunnen. *Gievtse* betyr skar eller en forsenkning i en langstrakt fjellrygg. I de første meddelelsene om hva stedet het har man sannsynligvis sagt det heter *Gievsluokta*, som er en forkortet form av *Gievttseluokta*. Så har man da oversatt bare det andre leddet *-luokta* til norsk og beholdt førsteleddet i en forvansket form av den opprinnelige uttalen. Enkelt sagt har dette navnet for en med et annet språk enn samisk blitt oppfattet som **køpsvika*, ettersom de enkelte elementene i *gievs-*, som *ie* og *v*, oppfattes som henholdsvis *ø* og *f*. Igjen kommer datidens danske skrivemåte inn i bildet, og man «korrigerer» til *Kjøpsvig*, som oppfattes og leses som *Kjøpsvik*.

Gievttseluokta (*Gievsluokta*) kan oversettes med Skarvik.

Kobbvatn

Kobbvatn i Sørfold kan slik det uttales i dag gi assosiasjoner til kobbe eller sel. Det er imidlertid vanskelig å tenke seg at en kobbe eller en sel kan forsere en fallstrekning på ni meters høyde. Kobben er for det meste avhengig av vann for å bevege seg, skjønt den kan åle seg fram noen meter på et isflak eller et lavt skjær som stikker opp fra havet. Mest sannsynlig er det å tro at den samiske betegnelsen *gáhpe*, en dalbotn eller en rundaktig dalsenkning, er opphavet til forleddet *Kobb-* i stedsnavnet. Med stor sannsynlighet har de første informantene sagt at vatnet heter *Gåpjávrr*, og nedskriveren har rett og slett skrevet *Kaabvandet* eller *Kobvandet*. Nedskriveren har kanskje forstått noe samisk og visst at *jávrr* betyr vatn eller innsjø, eller navnet kan like gjerne allerede før den første nedtegnelsen blitt uttalt **Kåbvatnet* av norsktalende. I senere tid har samene lånt tilbake navnet Kobbvatn som Nuorjojávrr (=Kobbvatn).

Gáhpejávrr (*Gåpjávrr*) kan oversettes som «vatnet i dalsenkningen» eller bare Dalvatnet.

Laukvik

Laukvik i Steigen er ett av mange stedsnavn med *Lauk-* som forledd.

Rent umiddelbart får man kanskje en oppfatning om at dette har å gjøre med det eldre begrepet for å bade, *lau-ge*. Dette er et navn som alltid forekommer ved havet, og som regel består grunnen ved flomålet og nedenfor av leire eller gjørme som alltid gynger eller sviker når man går der, og en slik grunn kalles for 'lævggá' på samisk. Om navnet Laukvik har de første informantene kanskje sagt at vika heter *Lævgluokta*, og for den som skrev ned dette navnet hørtes det sikkert ut som **Læukvik* eller rett og slett som i dag, *Laukvik*.

Den samiske navneformen *Lævggáluokta* (*Lævgluokta*) kan oversettes med Leirvika.

Skillvatnet

Bakgrunnen for navnet Skillvatnet i Hamarøy er ikke et skille mellom enten kommunene Hamarøy og Tysfjord eller noe annet ved dette vatnet. Som kjent ble kommunegrensen mellom Hamarøy og Tysfjord fastsatt først på 1920-tallet, og navnet, skrevet som *Skilvandet*, var i bruk allerede da. Dette tyder på at man ikke har hatt et skille som utgangspunkt for navnet på vatnet.

Tenker man seg at navnet i utgangspunktet er samisk, og ser litt på terrenget på sørvestsiden av vatnet, så er mulighetene store for at det samiske *sjiella*, som betyr offer, kan ligge til grunn for det nåværende navnet. Det er troligvis landskapet på sørvestsiden

Det utstikkende neset er Kjøpsnes, mens Kjøpsvik – på samisk *Gievsluokta* – er vika til venstre. FOTO: ©ASGEIR KVALVIK.

av vatnet som er navnegiveren. Der er det brattheng og dystre steinurer, som leder tankene til steder der gudene ute i naturen har sine oppholdsteder eller steder hvor de mottar offer fra menneskene. Siden det samiske *sjiella* og den lokale uttalen av det norske *skjelle*, er veldig likt, så er det mulig at det har foregått en sammenblanding. Forleddet *sjiel-* i det sannsynlige opprinnelige navnet *Sjiejávrre*; er beholdt stort sett intakt i norsk språkdrakt, og er tolket som *skille*.

Sjiellajávrre (*Sjiejávrre*) kan oversettes med Offervatnet.

Soløyvatnet

Antageligvis ligger en historisk samisk terrengbeskrivelse til grunn for Soløyvatnet i Bodø, *suoloj*, som ikke bare betyr ei øy, men har også sidebetydningen isolert, eller for seg selv. I tillegg finnes formen *suoludis* som også betyr skjult eller ikke lett å få øye på, foruten isolert eller for seg selv.

Vi må kanskje til finsk for å få en forklaring på dette. I finsk betegner *salu* villmark eller ødemark, altså langt

fra bebodde steder. I enkelte nordsamiske stedsnavn forekommer ennå en samisk variant av dette som i *Suolovuopmi* mellom Alta og Kautokeino, og *Suololčealgi* på høydene mellom Ivalo og Sodankylä i Finland, begge stedene er opprinnelig langt fra nærmeste bebodde steder. Ser man litt på terrenget på Bodøhalvøya, så oppdager man at Soløyvatnet er isolert på mange måter, blant annet er det et stykke til nærmeste vatn av størrelse, som Vatnvatnet ved Tverlandet. Videre er vatnet skjult bak en åskam når man er ved havet, på Mørkved og Hunstad. Det

er da ikke usannsynlig at vatnet har fått navn på grunn av sin beliggenhet, isolert og for seg selv.

Forleddet *Soløy-* i navnet er med stor sannsynlighet ikke norsk, men en forvanskning av det samiske *suolj*, som for en norsk talendes øre høres ut som «*soløy*», og kanskje nedtegnet som *Soløvandet* første gangen og siden uttalt og skrevet som *Soløyvannet* for å få en norsk språkdrakt.

Suoljávárre kan oversettes med «vatnet for seg selv» eller «vatnet som er skjult».

Veien videre

Stedsnavn kan gjennom nærmere granskning gi mange opplysninger om bruk og tradisjoner og ikke minst om hvilke etniske grupper som har anvendt området. Det har også mye å si om hvem og hvilke som var de første i et område og hvordan området ble brukt, spesielt i situasjoner der man av ulike årsaker vil klarlegge eierforhold, rettsoppfatninger og i mange tilfeller også oppfatninger om hvem som kom først til et område. Granskning av stedsnavnene er også interessant utfra stedets eller områdets historie. Spesielt interessant kan det være i samband med arkeologiske undersøkelser for å supplere den kulturelle konteksten.

Avslutningsvis vil jeg si at det temaet jeg har behandlet i denne artikkelen kanskje bare berører den øverste toppen av isfjellet, for å bruke

et slikt uttrykk. Et prosjekt som går ut på å granske alle stedsnavnene i området vil måtte engasjere et helt team, og kanskje en hel institusjon, som har de kunnskapene som er nødvendige for å gjennomføre dette.

Litteratur:

- Grundström, Harald 1946-54. *Lulelappsk ordbok. Lulelappisches Wörterbuch.* Uppsala.
Guttormsen, Helge 1984, *Hamarøy bygdebok, bind 2*
Rygh, Oluf 1905, *Norske Gaardnavne, bind XVI, Nordlands amt. Christiania.*

Forfatteren

Kåre Tjihkkom er født i 1950 i Tysfjord. Hans førstespråk er samisk, og han har arbeidet mye med språket. Blant annet har han vært med på å utarbeide den lulesamiske ortografien som brukes i dag. Han har univesitetsutdannelse på mellomfagsnivå, og har arbeidet som samisk språkkonsulent for Árran siden sommeren 1999.

E-post: kare.tjihkkom@arran.no.

Kåre Tjihkkom: «Dáro bájkkenamá julevsámij guovlojn – subtsasti gus da sáme li mælggadav árrum danna?»

Tjálle gæhttjal tjielggit muhtem dárogielak bájkkenamájt majda ij gávnmu etymologalasj tjielgadus. Tjálle javollá moadda bájkkenamá ælla járggáluovvam sámegielas dárruj, ájnat li luojkadum navtik járbån ja oadtjum dássju dárogielak hámev. Dakkir bájkkenamájn la állu ietjá sisadno gå sámegiela tjalmij gæhttjá, ja ij ávvånis dat mij boahhtá vuojnnusij dárogielak tjalmij gehtjadijn.

Tjálle vuojno mülta li dárogielaga luojkkam bájke namáv váni járggálahtek, ja jus nam-maj sámegiela tjalmij gæhttjá, de dádjat ulmusj mij la bájke namá duogen. Doarjjagin sunji li náv gå gáktu bájke vuojnu ja ma gávnmuji dajn bájkijn luondo bieles. Tjálle ij la gæhttjalalam tjielggit divna dárogielak bájkkenamájt julevsámij guovlojn, ájnat le válljim návgin gallegis namáv dajs suohkanijs ma gulluji julevsámij guovlojda.

Bájkkenamá máhtti guoradallama baktu vaddet állu diedojt bájke histávras, gudi álgon árrum dajn dáfojn ja gáktu luonndo aneduváj. Sæmme aj jus soames sihtá tjielggasin oadt-jot gejdnam lij vuostak. Arkeologalasj guoradallamijda le aj ávokke bájke namáv dájdadit, máhttá vaddet buorep dájdadusájt ávodep ájge histávras.

Tjálle javollá manemusát bájkkenamájt guoradallat ij la avota ulmutja barggo, ájnat álles barggogáttse jali ihkap álles institusjavná barggo gejna li mahttudagá dakkir bargojda.

Bårjås ja Porjus

LESTER WIKSTRÖM

Bårjås betyder «seil» (segel) står det på insidan av omslaget till denna tidskrift. Meningen är, om jag fattat saken rätt, att tidskriften likt vinden i ett segel skall ge fart åt forskning kring den lulesamiska kulturen på båda sidor om kölen. När jag såg första numret av Bårjås associerade jag omedelbart till ortnamnet Porjus och de olika småtryck med titeln Porjus som där kommit ut, inte minst sedan Porjus Arkivkommitté kom till, en arbetsgrupp som jag var med och bildade ungefär vid den tidpunkt, 1963, då jag var i färd med att lämna Porjus. Många av de färgstarka berättare som byggde järnvägen och kraftstationen hade gått bort under de år jag varit i Porjus, likaså många av de gamla bland samerna längs Stora Lulevatten och i Porjus. Jag beslöt mig för att under den sista veckan i Porjus gå runt med bandspelaren och be de gamla berätta om det Porjus som varit. (Allt material som Arkivkommittén samlat in finns nu i gamla kraftstationsbyggnaden i Porjus).

När jag sju år senare skulle lämna Luleå stift stod det klart för mig att det återstod en viktig person att intervjua – Paulus Utsi – och framför allt att få åtminstone några av hans dikter översatta och spridda. Efter en vecka i Vaisaluokta tillsammans med Paulus och Inger återvände jag till Skellefteå, där dikterna och intervjun med Paulus trycktes i från Bygd och Vildmark, Luleå stifts årsbok 1970. Olavi Korhonen löste problemet med hur de ortografiska tecknen skulle komma på rätt plats. Tusen exemplar av dikterna trycktes som särtryck, som Paulus sedan hade med sig under sina resor som slöjdkonsulent i Sápmi. Det var fem år innan diktsamlingen Giela Giela («Snara språket») kom ut.

Så nu vet ni vem det är som skriver om Porjus i Bårjås. Jag väljer att göra det i två avdelningar. Först om Porjus, en hållkåta som blev ett nybygge som blev en kraftstation.

Sedan om Paulus Utsi, en protesterande samepoet i Porjus.

Porjus – från hållkåta till kraftstation

I mitten av 1600-talet upptäcktes silvermalm i Kedkevare och Alkavare, nordväst om Kvikkjokk och sydost om Virijaure. Senare upptäcktes järnmalm också i Gällivareområdet. Det statliga ämbetsverk som i Sverige kontrollerade all gruvbrytning var Bergskollegium. Sommaren 1797 gjorde bergsrådet Samuel Gustaf Hermelin (1744-1820) – hans namn är förresten bevarat i Hermelins fall i Stora Sjöfallet – tillsammans med en rad experter en resa längs Lule älvdal för att ta reda på hur malmen bäst skulle transporteras ner till kusten. I rese-dagboken står det bland annat att vintertvägen «från Jockmock till Gelliware går förbi Anajoki och över Ligga selet och har omkring 1/8 mil norr om Stor Luleå elf en hållkåta blivit inrättad, för de resandes beqwämlig-

het, hvilken hittills tjenat till sitt ändamål, så mycket ett litet rökpörte kunnat göra. Från Hållkåtan räknas till Gellivare 5 à 6 mil». (Wennerström, u.å.)

Tjugo år senare, 1817, gjorde en annan grupp, också den utsänd av Kungl. Maj:t och Bergskollegiet, en resa i samma syfte som Hermelins. Notarie var Abr. Roman. Denne närmar sig Porjus från norr och skriver:

«Omkring en mil S.O. ifrån *Sjaunja* Nybygge tillslutar sig *Lule* träsk med ett brant och brusande strömfall af en ganska betydlig höjd, till äfventyrs omkring 80 fot, hvilket utgör början till den egentliga stora *Lule* elfven, som derefter, i en nästan rak direction, fortsätter sitt lopp 22 à 23 mil till Bottniska viken. – Ifrån *Luspakoski* (så kallas nyssnämnda strömfall) kröker sig elfven något i söder, förbi ett lågt skogsberg, till *Niaumelsaskas*, och har under denna väg ännu tvänne strömfall, *Porjos* och *Napar*, af nästan samma beskaffenhet som det förra, likväl ej alldeles af samma höjd. *Niaumelsaskas* (på Svenska *Harasprånget* eller rättare *Harsprånget*), är namnet på det största vattenfall i *Lule* elf och förmodligen också det största, som finnes inom hela Riket». (Roman 1818)

Såvitt jag kunnat finna är det här första gången som namnet Porjus nämns i ett skriftligt dokument. Att Porjus eller Bårjås betyder segel råder det ingen tvekan om. Förmodligen gavs namnet därför att man här – äntligen – efter att ha passerat flera svårforcerade vattenfall kunde börja segla, först på Porjusselet och sedan, när

Måltid hos fiskarelappen Abmut Merak vid Stora Lulejaur
(*Teckning 1859 i C A Petterssons bok «Lappland, dess natur och folk»*).

man passerat strömfallet *Luspakoski*, Stora Lulevatten. (En av Harald Grundströms sagesmän kopplar namnet Porjus till *boarre*, som betyder flotte, underförstått att man här kunde paddla med flotte eller båt över selet. Lulesamiskans *bårjås* (segel) och *boarre* (flotte) är dock två olika ord utan språkhistoriskt samband, upplyser Olavi Korhonen i ett brev till förf. 2002-10-07 men stärker antagandet att namnet har med kommunikation att göra.)

År 1834 i en reseskildring av läkaren och sågverksägaren Jon Engström (1794-

1870) finner vi namnet *Porrimilli* som namn på det första nybygget i Porjus. År 1859 i en annan reseskildring kallas nybygget *Porremeli* (Pettersson 1864 - 66). Men först Engströms berättelse:

«Från *Harsprånget* fortsatte jag kosan än längre åt norr, för att se landet kring stora Luleå-vattnet. Jag begaf mig fördenskull till *Porrimilli*, ett alldeles å nyo insynt nybygge, som är beläget i nordost om de förutnämnda *Porriosfallen*, strax bredvid stranden af *Luleåjaur*s nedersta ända. Dit var en mil ifrån *Harforssen*, och vägen gick här, såsom från *Anajock*, genom

Erik Abraham Olofssons hemman i Porjus omkr. 1910, när kraftverket började byggas (Bild i foldern «Porjus», utg. av Porjus Arkivkommitté).

idel obanade skogstrakter. Det var så kallt om natten, särdeles vid solens uppgång, att det frös en tums is-skorpa å vattnet på myrorna, och mossan hårdnade äfven så att den braskade under fötterna; men å de åkrar som lågo på höjderna skedde likväl allsingen skada på kornet. Endast potateskålen blef något bränd af frosten, men icke så att det skadade växtligheten af själva jordfrukten.

Porrिमिल्लि är bebyggt af 2:ne åboer. En liten skogsbäck åtskiljer deras ågövälden, som, hvad gårdstomterna beträffar, ej äro stort mer än 200 fot aflägsne från hvarandra. Husen voro nytimrade och vackra, men ej ännu inredda. På stället vistades nu endast ett par nygifna personer, som vårdade kreaturen. De bodde i en särskilt liten kula, der jag kröp in, och lade mig på

något björkris och ett par renhudar. – Här återsåg jag samma Lappqvinna som var med under den förutnämnda seglatsen på Stenviken. Hon var sig alldeles lik: liten och kort; knotig och kantig; hade bred mun och rinnande ögon, samt en låg panna. Gud signe henne! – Ån vidare fortsattes vägen norr-ut och längs uppåt stora Luleåjaur till Jutsaråva eller Råvatsch, såsom det äfven kallas, ett nybygge som för tre år sedan blifvit anlagdt på god jordmån, å en sluttning, hvarest elden förstört den högväxta gransko-gen och mossan, dock utan skada för marken.

Under vandringen från Porrिमिल्लि, den 6:te augusti, besteg jag det nära belägna Napaberget och öfversåg, från dess topp, större delen af norra Luleå-sjön, hvars stränder för det

mesta bebos af Fiskare-Lappar. Benämningen utmärker deras lefnads-sätt. – Från Napaberget syntes åter de 3:ne Porriosfallen, som utgöra första egentliga begynnelsen af stora Luleå-elf. Den mellersta forssen är inemot lika stor som Harsprånget, och alla tre fallen räknas till nära tre fots höjd, men deras omgifning har ej det vilda utseende som bergstrakten vid Harforssen.

(...) Så väl Porrिमिल्लि som Råvatsch äro, för närvarande, några eländiga hyblen, der Nybyggnarne ej lefva stort annorlunda än fiskar-Lappar utom det att de ega ett par kor och några får. Fisk och mjölk är deras mesta föda; jordbruket tyckas de ej bry sig om. Å båda nybyggena var ännu knappt två kappeland åker upphackad, ehuru man, särdeles vid

Rävatsch, på de tre år som nybygget stått der, hade kunnat odla ett par tunneland, ty marken är både god och medgörlig. Men invånarna voro af Lappsläktet, och de äro lättingar, samt alltid, i första generationen, några eländiga jordbrukare». (Engström 1834)

När nybygget anlades 1833 heter det *Poikasberg*, som enligt Hultblad (1968, s. 302) i jordeboken förvrängdes till *Bajasberg*. Som vi sett ovan används också *Porjus* och *Porrimeli* omväxlande som namn på den första gården i Porjus. I t ex Jokkmokks husförhörsbok 1890-1897 står det «Pärrimelle eller Porjus No 1 1/4 mntl krono».

Korhonen upplyser (brev till förf. 2002-10-07 och -09) om att på generalstabskartan 1885 (tryckt 1890) heter selet norr eller nordväst om nybygget *Pärremiellesuavon*. Namnet kan tolkas som *Boarremiellesavvon* (eller *-savon 'sel'*). Mellanleden i namnet innehåller antingen *mielle 'styråra, roder, paddel'* eller *miel'le '(sand)brink, brant sandstrand vid älv eller sjö'*. Eftersom selets namn har med nybygget att göra, som i sin tur fått sitt namn av strandens branta karaktär, bör kartans namn tolkas som 'selet vid flottbrinken'. Till övriga namn som nämnts i texterna ovan ger Korhonen följande kommentarer:

Niaumelsaskas kan tydas (och normaliseras) som *Njoammelsaskas 'harskuttet'* av verbet *sasskat 'hoppa, skutta, hoppa jämfota'*. Senare upp-teckningar ger oss formen *Njoammel-sasskam* i samma betydelse.

Napar återgår på *Nábárvárre 'borrberget'* (nábár 'navare') och åsyftar i texten en plats vid älven i bergets närhet.

Luspakoski är finska och har ett samiskt namn som grund. *Luspa-* är lån från *lusspe 'utlopp'* och finska *koski* motsvarar motsvarar *guojkka 'fors'*.

Jutsaráva, ett område vid *Jutsájávvrre*, jfr *juhtsa*, gen. sg. *jutsá 'dån, mul-ler'*.

Rävatsch, nybygge vid *Roavásjávvrre 'lillbrännan'*.

Napaberget är resultatet av en ofullständig återgivning resp. översättning av efterleden i *Nábárvárre*.

Bakgrunden till namnet *Poikasberg* är enligt Korhonen osäker.

De som 1833 anlade nybygget i Porjus var Matts Andersson Jälåkis (1783-1854) från Anajokk (Ligga) och Nils Andersson från Vaikijauere. Den föres dotter Anna Stina, född 1806 i Sjukksjokks sameby och död 1870 i Porjus, gifte sig med Olof Eriksson Rim, «av den släkt som av ålder innehaft skattelandet Nelkerim» (Hultblad 1968 s 302). Deras son Erik Abraham Olofsson (1844-1920) är identisk med den legendariske «Porjugubben», som enligt den muntliga traditionen sålde fallhöjden till kronan för 110 000 kronor. «Men det ska vara silver», lär han ha sagt. Och så fick det bli. Går man till köpehandlingarna ligger det emellertid till så här:

«Den 21 januari 1910 godkänner Kungl. Maj:t ett köpeavtal av den 26 december 1909 med ägaren till 1/4 mantal Porjus nr 1 E A Olsson ang. för-

värv av 95 hektar, som avsöndrats från Porjushemmanet under benämningen Fallstrand 1:1, som huvudsakligen låg vid älsstranden. Den 20 februari 1917 godkänner Kungl. Maj:t ett den 21 december 1916 undertecknat köpeavtal om återstoden av hemmanet 1/4 mantal Porjus nr 1 (95 hektar) för 110 000 kronor». (Forsgren 1982)

Innan vi går vidare måste vi dröja vid ännu en reseskildring från mitten av 1800-talet. Framför mig ligger officeren Carl Anton Petterssons bok «Lapland, dess natur och folk», efter fyra sommars vandringar, i bilder och text skildrade (1864-66, ny uppl. 1871). Om Harsprånget skriver han att dånet därifrån hördes vida omkring såsom en mullrande åska. Enligt kyrkoherde Björkman och tingstolken Åström i Gällivare kunde dundret stundom höras ända till det fem mil därifrån belägna Gellivara Dunder.

Den 28 juli 1859 klockan två på morgonen steg Pettersson upp för att fullborda sin teckning över fallet. «Jag lämnade detta jätte-vidunder klockan 5 och vandrade vidare samt kom klockan 9 på morgonen till det 1 mil från det stora fallet belägna nybygget Porrimeli, der jag i anseende till regnet föga bättre kunde taga mig till än att sofva. På aftonen begaf jag mig en half mil i båt öfver selet och vandrade ännu en half mil till fots, tills vi klockan 11 på aftonen kommo till en lappkåta och inqvarterade oss hos lappen Anders Abot Merak. Han syntes vara en af de bättre fiskarelapparne och hade två getter. Fiskarelapparna äro nemligen öfverhufvud

Stora Porjusfallet 1921

FOTO: LUDVIG WÄSTFELT, ©WÄSTFELTS FOTO.

mycket fattiga. Den lapska nationens kärna utgöres af fjell-lappar och skogslappar, hvilka båda äro fullkomliga nomader, ehuru skogslappen merendels lefver ett vida bättre lif än fjell-lappen och står i allmänhet på en högre bildningsgrad än denne. Men fiskare-

lappen är deremot icke egentligen längre nomad; han eger få, stundom inga renar och slår sig ned vid sjöarne i Lappmarken för att af deras afkastning hafva sitt uppehälle för dagen. Icke sällan blifver han med tiden tiggare och fattighjon, eller nödgas han söka tienst

hos nybyggarna som vallhjon. Emellertid och då fisket äfven för egentliga nomadiska lappar, såvidt de äro i tillfälle att förskaffa sig fiskredskap, är en ingalunda föraktlig sysselsättning, så är öfvergången från skogs- eller fjell-lappen till fiskarelapp ganska naturlig, och

om en fiskarelapp kan förskaffa sig några getter, så sker början av öfvergången till det svenska lefnadssättet, och då händer det, att han eller hans barn med tiden blifva bofasta nybyggare. Fiskarelapparne bo uti trädkåtor, helst bygda vid goda fisklägenheter. De stå i anseende vida öfver sockenlapparne, afsigkomna lappar, som måste tjena sitt bröd hos svenskar genom förrätande af de lägsta sysslor såsom hudafdragare, profosser och dylikt, hvadan ordet socken-lapp kommit att betyda ett sådant slags handtlangare.

Men jag återvänder nu till min värd Merak och hans familj. Uti kåtan tillbragte jag natten. Sällskapet bestod af lappen, hans hustru, tre barn, Qvickström och mig. Äldsta dottern var en nittonårig flicka, ehuru anletsdragen voro för lappen egendomliga. De från fisket hemkommande barnen medförde åtskillig harr, hvaraf något tillagades och äfven gästvänligt bjöds Qvickström och mig. Jag åt med god smak deras enkla anrättning. Bröd fanns ej. Lapparne åto ur sitt tråg med fingrarne och drucko derpå spadet som soppa. Kåtan är belägen på södra stranden af Stora Lulevattnet.

Jag sof godt i lappens rökiga kåta. Efter att på morgonen med lappen och hans familj hafva deltagit i ännu en måltid fisk och af hans dotter Karin köpt en lappmössa, bröt jag upp och begaf mig i båt till östra ändan af Stora Lule vatten, der observationer anställdes och lyckades temligen. Derpå vände jag åter till selet och for utför elfven till det ofvannämnda

nybygget Porremeli. Jag hade der vid förra tillfället tillbragt natten i en rus-kig skrubbe; nu hade man skurat den-samma för att göra mig nattherberget litet behagligare». (Pettersen 1864-66)

Två år senare, 1861, återfinner vi C A Pettersson, denna gång i sällskap med landshövding Widmark och en ingenjör Berg, på nytt i Porjus och nybyggena kring Stora Lule vatten. «Den 8 juli, sedan jag verkställt mina observationer, togo Berg och jag afsked af Widmark och foro till en vik som heter *Vaisaluokte*. Här var oss tillmötes en lapp med tre rehnar, som skulle föra våra saker öfver fjellen till Norge. Lappen hette Jovva Nilsson Nalak.» (Pettersen 1864-66)

Det skulle här föra för långt att också återge Petterssons farofyllda fjällvandring. «Den 10 juli kl. 4 på morgonen voro vi vid Vesterhafvets strand och fingo inandas den friska hafsluften.» Från *Grötö* kommer de till *Bodö*, där de provianterar och anträder återresan genom *Saltensfjord* och *Saltaldalen* över fjällen till nybygget *Jäckvik*. Här är Lars Levi Laestadius född, skriver Pettersson. Och i Boukt «i samma trakt» den yngre brodern Petrus. (Pettersen 1864-66)

Men här lämnar vi Carl Anton Pettersson. Jag har tagit med denna skildring dels för att den ger en god inblick i livet i Porjus och trakten däromkring, dels för att vi får möta en som vandrade samma vägar över till Norge som brukas ännu i dag. Men framför allt för den ingående skildringen av fiskarelappen Abmut

Merak. Abmut Merak är anfader till Jokkmokksprosten Johan Mäarak, som i dag är en av eldsjälarna i översättningen av psalmer, bibeltexter och kyrkohandbok till lulesamiska i ett projekt som förenar lulesamer i Norge och Sverige och lägger grunden till ett gemensamt skriftspråk.

Det fanns ytterligare ett skäl att ta med Petterssons reseskildring. Han tog in i en vik som heter *Vaisaluokta*. Det gjorde den som skriver dessa rader första gången i slutet av 1950-talet. Där mötte jag Paulus Utsi och om honom skall nästa avsnitt handla (Se också Wikström 1979 och 2000).

Paulus Utsi – protesterande samepoet i Porjus

Paulus Utsi föddes den 7 juli 1918 i Lyngseidet i Troms fylke i Norge. Han avled nyårsdagen 1975. Föräldrarna Per Mikkelsen Utsi och Margareta Unga hade sitt sommarviste i Lyngseide medan vintervistet låg på den svenska sidan, i Karesuando. Halva året i Sverige, halva i Norge, ja, så var det för många renskötande samer. Nationsgränserna hade på ett olyckligt sätt delat Sápmi, Sameland. Tack vare en överenskommelse 1751 mellan Norge och Sverige hade dock svenska samer rätt att enligt gammal sedvana låta sina renar beta i Norge. Genom en ny överenskommelse 1919 mellan Norge och Sverige minskades emellertid på ett drastiskt sätt de svenska

Paulus Utsi ringer till gudstjänst i Vaisaluokta kätakyrka 1961

FOTO: GUNNAR BERGBOM.

samernas möjlighet att sommartid nyttja betesmarkerna i Norge.

Konventionen skulle träda i kraft 1923. Detta är också det år då familjen Utsi tvingas lämna Karesuando. De flyttar till Sirkas sameby i Jokkmokks kommun och får sitt sommarviste i Vaisaluokta och sitt vinterviste i Porjus. Lars, en av Paulus äldre bröder, har berättat att lappfogden före flyttningen kom med en påse silverpengar (Marainen 1977). Familjen Utsi var inte den enda som tvingades flytta. 1937 fanns sex av de förflyttade familjerna i södra Jukkasjärvi, tio i Gällivare, 33 i Jokkmokk, två i Sorsele, 19 i Arjeplog, fem i Tärna i Västerbotten (Lennart Lundmark 2002, s. 130 f).

När antalet renar och människor i en sameby plötsligt fördubblas är det inte svårt att föreställa sig att motsättningar kan uppstå. Dessutom var nordsamernas sätt att bedriva renskötsel ett annat än lulesamernas. Nordsamernas renskötsel var extensiv, lulesamernas intensiv. Det senare innebär att renarna såväl sommar som vinter hålls någotsånär samlade och att varje familj flyttar med sin egen renhjörd. Den extensiva renskötseln däremot innebär att renarna sommartid fick ströva tämligen fritt och att de då naturligtvis kom att blandas med andra byars och familjers renar (Lundmark 2002, s. 152 f).

Sedan var det språket. Nordsamererna talade nordsamiska, finska och norska, lulesamererna lulesamiska och svenska. Självklart uppstod det svårigheter i kommunikationen mellan

de två grupperna. Därtill kom att flertalet nordamer som kom inflyttande hörde till den östliga grenen av den laestadianska väckelsen medan lulesamerna hörde till den västliga. En av kvinnorna från norr berättade för mig att hon blev kritiserad för att hon hade för mycket glitter i sin samedräkt.

Tvångsförflyttningen från norr hade satt djupa spår hos Paulus Utsi. Starkast kommer de till uttryck i dikten Mitt hemland (Utsi 1970):

*Farväl, mitt hemland!
Stigarna har blivit trånga.
Motovilligt och med tunga steg
jag måste lämna platserna,
där jag växt upp.*

*I mitt varma modersmål
Främmande ord gör sig plats.
Bliv till minne trampad vall
Där kåtan stod och där jag lekte.
Ljudet från skällorna på min faders härkar
har stannat kvar i botten av min själ.
Inväxt är renmärket i näthinna,
Allt jag kände är ett med mitt hjärta.*

*Förbliv i mitt minne, fadersstav,
kastlina av senor, ögla i pulkans kant
flyttning med raid och ackja med färdkost.
Vid bäckstranden är bördhalvan,
flyttar ännu genom dalen,
minns klövjebågen.
Håll fast vid det liv du ärvt
Med hela ditt jag!*

Men rätten till landet har du mist.

Goatto-ænan

**Goatto-ænan, báze dær'van.
Váz'zin-bál'gát læt dál bas'kun.
Vuos'ti-mielain, lásses lávkiin
guođđit fer'ten šad'dan-báikiid.
Lieg'ga linis ædni-gielas
amas sánit dakket saji.**

**Báze mui'ton goatti-saddji,
mánávuođa stoakkan-šal'ljo!
Áčči hergiid biello-jiedna
vav'dan sivvui čav'ga gidda.
Čal'bmi-sudnii mær'ka sav'vun,
dáv'damusat vái'bmui sisa.**

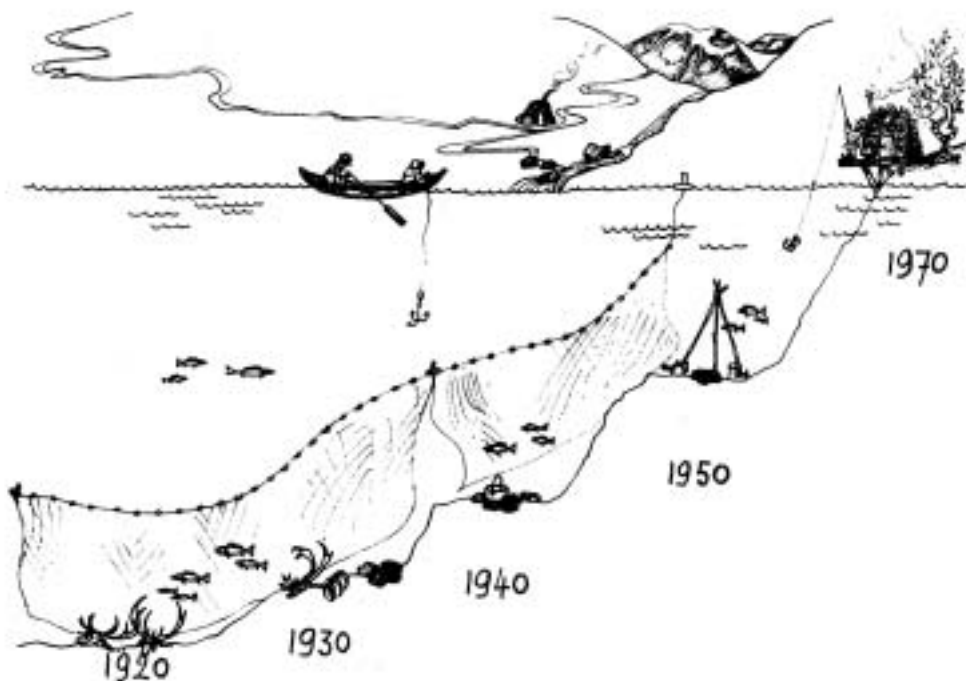
**Lekkus muitos áčči soab'bi,
suonat, gárun, goatti-geres-
rái'do-játtin mielas ain.
Jágaš-gáddis noađđi-bælli
spakká-gávas vággiid játtá.
Doala gidda sámi-ællimis,
Luondoin mielai vækkáhala.**

Njuolgosvuodát láp'pán læt.

*Paulus Utsis dikt «Mitt hemland»/
«Goatto-ænan» (Utsi 1970, Luleå stifts
årsbok 1970, Från Bygd och Vildmark).*

«Men rätten till landet har du mist». Orden träffade mig med oerhörd kraft första gången jag hörde Paulus läsa den här dikten. Jag, vi, har nog inte riktigt förstått innebörden i det som hänt, inte bara det som hände 1923 utan också det som hade börjat slå igenom hundra år tidigare. Fram till dess var det samebyn och dess familjer som ägde landet och därför också betalade skatt för sitt landinnehav. Vid tvistemål som kom upp i häradsrätten var det självklart att man tog hänsyn till samernas sedvanerätt. Samerna fick själva välja en lapplänsmän och två nämndemän. Inte sällan var samerna i majoritet i häradsrätten. Det som händer i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet är att makten över samernas skatteland helt olagligt förskjuts från häradsrätten till länsstyrelsen och landshövdingen – och eftersom landshövdingen skötte kronans mark började man driva tesen att han också bestämde över samernas land (en bra sammanfattning av utvecklingen ger Lundmark 2002, s. 44 ff).

För Paulus Utsi var varje romantiskt tillbakablickande fjärran. Dikten «Våra rättigheter» börjar: «Se framåt, framåt! Än har du rätt till det,/ än har du tid till det.» Paulus engagerade sig i den då pågående utredningen om renbeteslagen – när den kom var han mycket kritisk till den. Och statens ständiga regleringar av vattenståndet i Vaisa förstörde inte bara fisket utan också kalvningslandet. Han

Paulus Utsis teckning till dikten «Människohänder dämmer vattnen» (Utsi 1970, Luleå stifts årsbok 1970, Från Bygd och Vildmark).

visade mig en teckning som han gjort över utvecklingen i Vaisaluokta från 1920 till 1970 (som ingalunda var någon slutpunkt):

*Människohänder dämmer vattnen,
vattnet höjes, tränger samem,
renens mat har vattnet sköljt,
hjordronmyrar, skohöängar.
Fisken lämnat har sin färdoäg.
(Utsi 1970)*

Paulus Utsi var en mycket mångsidig poet. Här har jag lyft fram några sidor som visar honom som protestpoet. Han var djupt engagerad i att bevara de samiska näringarna och därmed den samiska kulturen. Som slöjddkonsulent och en tid som silversmed fick han kontakt med ungdomarna, som skulle föra det samiska arvet vidare.

I Jokkmokks församling finns i dag flera kåtakyrkor eller kyrkkåtor, hur

man nu vill kalla dem. När dessa kyrkors historia en dag skall skrivas kommer ingen förbi Paulus Utsis namn.

«Förr kom präster och predikanter och höll gudstjänst i samernas kåtor», berättade han, när vi möttes i Vaisa 1970. «Men byn var stor och kåtorna små. När biskop Jonzon var här i Vaisa en gång ville han att vi skulle flytta hit en barack från Aluokta, den skulle vi få till skänks av Vattenfall. Men, tänkte vi, en barack passar inte till kyrka här uppe. Vi bygger hellre en kåtakyrka. «Men kan Du göra ritningar till en kåta som rymmer 150-200 personer?», undrade biskopen. Det blev vårvinter och jag lämnade ritningarna till prosten Lindgren som vidarebefordrade dem till biskopen i Luleå. Det dröjde inte mer än en månad så kom det pengar i förskott. Jag blev både häpen och glad. Nu började vi jobba, alla pojkarna i min egen åldersgrupp i byn. När biskopen kom, det var den 18 juli 1948, för att inviga kåtakyrkan lovade jag att den skulle stå i tio år. Nu (det var alltså 1970, förf. anm.) har det gått 22 år och den står där än». (Wikström 1970)

Vad Paulus inte kunde veta var att den också skulle stå där den dag som nu är år 2002, 54 år efter det att den byggdes, 27 år efter Paulus död. Låt vara att sedan 1984, då en ny kyrka invigdes i Vaisa, kåtan från 1948 inte längre är kyrka utan en föreningskåta för Vaisa sameförening, som fick den i gåva av Jokkmokks församling.

Paulus Utsis stora önskan var att den samiska kulturen i vidaste mening

skulle få leva vidare. «Tror Du att det går?», frågade jag. Ur hans svar vill jag bara citera slutorden: «Vad vi vill är att få nyttja naturen. Vi lever nära naturen, är ett med den. Det är kanske det som är vår kultur» (Wikström 1970).

Paulus Utsi ville rädda samerna och deras kultur. Men det var mycket som tog emot. Språket till exempel. Nu gäller det att både Giela giela, att «snara språket» och att Giela gielain, att «snara med språket».

Litteratur:

- Engström, Jon 1834: Resa genom Norrland och Lappland.
Forsgren, Nils 1982: Porjus. Pionjärverket i ödemarken.
Hultblad, Filip 1968: Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken.
Lundmark, Lennart 2002: «Lappen är ombytlig, ostadig och obekväv.» Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Norrlands universitetsförlag i Umeå.
Marainen, Johannes 1977: Paulus Utsi – samepoet. En studie av Paulus Utsis dikter i relation till hans samiska bakgrund. Uppsats för litteraturvetenskapligt proseminarium vid Göteborgs universitet ht 1977.
Marainen, Johannes u.å: Karesuando samesläkter. Umeå.
Pettersson, Carl Anton 1864-66: Lappland, dess natur och folk; ny uppl. 1871.
Roman, Abraham 1818: Berättelse över Norrbotten och dess Lappmark.
Utsi, Paulus 1970: Dikter. *Luleå stifts årsbok 1970, Från Bygd och Vildmark*.
Utsi, Paulus 1975: Giela giela. Uppsala.
Wennerström, Henrik u.å: Ur Robsahms anteckningar: Resa till Jockmock och Kvickjock och kolonisationen. Ur gamla papper sammandraget. Norrbottens museum i Luleå, kartong Jokkmokks byar.
Wikström, Lester 1970: Paulus Utsi – protesterande samepoet. *Luleå stifts årsbok Från Bygd och Vildmark*.
Wikström, Lester 2000/01: PUX – arvet från Paulus Utsi. *Luleå stifts årsbok Från Bygd och Vildmark*.

Forfatteren

Lester Wikström (född 1929) är teologie licentiat vid Uppsala universitet. Han prästvigdes 1954 och var präst i Porjus 1958-1963. Han är projektledare för provöversättningen av Nya testamentet till lulesamiska (Ådå Testamennta 2000) och en lulesamisk propvsalmbok (Julevsáme Sálmmagirjje 2002).

e-mail: lester@algonet.se

Lester Wikstrøm: »Bårjås ja Porjus»

Tjälle Bårjäsän moadda jage åroj åvoddäl gå oarjás jáhtttáj 1960 jagij gassko. Madi danna åroj, de oahpásmuvváj bájke histåvrájn. Dán artihkkalin sán subtsas gáktu Bårjäsä idjadimsajes fábmostonjávvnän sjattaj. Gávnnuji moadda tjállusá Bårjäsä bájkes, gitta gassko 1600-jagijs, gå Sveriga stáhtta silbbamálmav rággádj. Sierra láhkáj miellagiddis le Carl Anton Pettersona gávvim guollársámes Abmut Merakis jagijt 1850 ja 1860. Soames dajs ieme sáme bájkenamajs Bårjäs-bájken li udnásj bæjvováj anon, juska vil viek moadda li dárojuhtedum, duola degu Porjus (=Bårjås).

Manjjetjen 1950 jagij tjälle æjvoválj diktatjállijn Paulus Utsijn (1918-19759) Vájsáluovtan. Utsi lij Muotken (Lyngseidet) riegádam, gánná suv fuolkke giesseguohtomav anij. Dálvviť sij Gárasavvonin árrun. Manjáj gå guohtomsábadus Vuona ja Soieriga stáhtaj gaskan hieredij jáhtemav giesseguohtomijda Vuona bielen de hæhttuť Utsi fuolkke jáhtttáj Sirggá tjeálláj Jáhkámáhken. Dát jáhtem gárrasit vájkkudij nuorra Paulus Utsi mielav, mij manjel suv divotajn vuojnmušij boahtá. Utsi lij siegen guoradallamin ádå ælloguhtomlágav, ja aj jáhká- ja jávvrredulvovadime vuosstáj sán aj ietjas vuojnoť buvť. Suv mielas da lidjin ájto sámekultuvorraj. Ietjas tjällema ja duoje báktu Paulus Utsi nannij ja ávdedij sámegielať ja kultuvorav.

Framtida for lulesamisk språk

Det er langt fleire språk som statar i verda. Det store fleirtalet av språka har difor ikkje nokon stat der dei dominerer, og lulesamisk språk høyrer til dette fleirtalet. I dag reiser ein del språkforskarar spørsmålet om korleis det vil gå med dei «statslause» språka i framtida. Somme peikar på at dei fleste av desse språka no kan stå i fare for å døy ut som levande daglege kommunikasjonsmiddel (Krauss 1992). Av og til blir vi òg presenterte for analysar som seier at språk med til dømes under éin million talarar neppe kjem til å overleva meir enn ein generasjon til.

Eit viktig moment i bevaringa av eit språk er spørsmålet om personleg vilje hos folk. I lulesamisk område er denne viljen sterkt til stades, her representert ved foreldre frå Tysfjord som vann Sametingets språkmotivasjonspris i 2000 FOTO: ©BJØRN HILDONEN

JON TODAL

Språkutvikling er menneskestyrt

Korleis vil det så gå med språksamfunn som har langt under ein million medlemmer? Det er naturleg at eit

slikt spørsmål blir reist i samisk samanheng, men samtidig er dette eit slikt spørsmål som det på vitenskapleg grunnlag ikkje går an å gje noko generelt svar på. Språkdød, språkskifte og vending av språkskifte er relativt nye forskingsemne, og det er utvikla lite teori på området. Men det som vi likevel kan slå fast, er at forholdet mellom

språk og språkbrukar og mellom språk og samfunn på ingen måte er styrt at naturlover. Det vil seia at ein ikkje kan setja opp ein formel og seia at viss tilhøva er slik eller slik i dag, så vil det gå slik eller slik i framtida. Difor er ein påstand som den at eit språk må ha minst éin million talarar for å overleva, alt for enkel. Ein slik

påstand kan nok fungere i media for få retta søkelyset mot problemet, men det er viktig å vera klar over at talfestingar ikkje har noko grunnlag i forskninga. Det finst mange døme på livskraftige språk med få talarar, samtidig som det finst mange døme på tidlegare svært utbreidde språk som har døydd ut.

Utviklinga for eit språk kan i høgste grad kan vera viljestyrt. Det er eit spørsmål om korleis sentrale styresmakter legg tilhøva til rette for å kunna fremje språket, altså eit spørsmål om ein overordna politikk. Det er òg eit spørsmål om korleis institusjonar i lokalsamfunnet, slik som til dømes barnehagar og skular, kan vera med på å styrkje språket, altså eit spørsmål om gjennomføring av ein politikk. Og det er spørsmål personleg vilje hos folk til å ta vare på og føre sitt eige språk vidare i familiane.

Det er viktig å slå fast alt dette fordi det bak spørsmål som «kjem lulesamisk til å overleva» (og bak påstandar som at eit språk må ha så og så mange talarar for å overleva), ofte ligg ei oppfatning av at det finst noko som er ei «naturleg språkutvikling». Det «naturlege» blir da gjerne at språk med få talarar heile tida må vike for språk med fleire talarar. Lingvisten Nancy Dorian peikar i 1998 på at denne oppfatninga ligg som ei tung bær på alle minoritetsspråk. «Språkleg darwinisme» kallar ho denne (mis)oppfatninga av at små språk uansett kjem til å forsvinne. For dei som tilhøyrrer minoritetssamfunn og

Tysfjord var i tidlegare århundre den mest folkerike av dei samiskdominerte fjordane i Nordland. Her eit parti frå Hellemofjorden, sedd frå Musken.

FOTO: LARS BØRGE H. MYKLEVOLD, © ÁRRAN

som ønskjer å føre sitt eige språk vidare, blir det såleis først og fremst viktig å kvitte seg med denne bœra og avvise all slags språkleg darwinisme.

Men likevel: Vi er i dag vitne til språkskifte i mange minoritetssamfunn rundt om i verda. I det følgjande vil eg drøfte stillinga for lulesamisk i Noreg ut frå det vi veit om slike språkskifte. Eg vil ta utgangspunkt i tre sentrale forskarar innanfor språksosiologi og tospråklegheitsforskning.

Språkskifte

Den norsk-amerikanske lingvisten Einar Haugen var sjølve pioneren inn-

anfor forskning på språkskifte. Han studerte språkskifte frå norsk til engelsk i dei norske immigrantmiljøa i USA og gav allereie i 1953 ut avhandlinga *The Norwegian Language in America*. Her sette han mellom anna opp ei oversikt over korleis språkskifte gjernar skjer i ein familie, frå den generasjonen som er fullstendig einspråkleg i minoritetsspråket til den generasjonen som er blitt fullstendig einspråkleg i majoritetsspråket. Hos Haugen tek dette skiftet fem generasjonar. Minoritetsspråket kallar han A, majoritetsspråket B. Oversikta si set han opp slik:

A – Ab – AB – aB – B

Ein viktig grunn til at det samiske språket fekk låg status, var at det ofte blei knytt til gammaltid og fattigdom – i motsetning til det norske, som blei assosiert med velstand og det moderne FOTO: SAMEMISJONENS ARKIV/ÁRRAN FOTOARKIV.

Desse bokstavane skal lesast slik at den første generasjonen er fullstendig einspråkleg i A, neste generasjon har også A som sitt dominerande språk, men samtidig meistrar dei òg B på eitt eller anna nivå (her markert med liten b). Den tredje generasjonen er balansert tospråklege og meistrar både A og B godt. Denne tospråklege generasjonen snakkar da gjerne minoritetsspråket A med foreldra sine, men majoritetsspråket B med borna sine. Borna (fjerde generasjon) meistrar difor B best. Og den femte generasjo-

nen kan ikkje noko av A og er heilt einspråkleg i majoritetsspråket B. Haugen kallar denne utviklinga frå stor A til stor B språkskifte.

USA (som Haugen studerte) korkje var eller er noko kjerneområde for norsk språk. Norsk levde vidare i Noreg trass i språkskiftet i dei norske innvandradistrikta i USA. Men dersom språkskifte skjer i eit språk sitt *kjerneområde* og i mange familiar samtidig, har vi derimot å gjera med språkdød.

I fjordane i Nordland har det ein gong gått føre seg eit språkskifte som

kanskje samtidig kan kallast språkdød, eller iallfall dialektdød. Dei sjøsamiske slektene som budde der, hadde sin eigen sjøsamiske dialekt forskjellig frå det lulesamiske språket som i dag blir brukt i distriktet. Dette sjøsamiske språket vart gjerne kalla *finnagiella*. Allereie på slutten av 1700-talet begynner eit språkskifte frå finnagiella til norsk. Det er uklårt kor lang tid det gjekk før dette språkskiftet var fullført. Just Qvigstad studerte finnagiella i Tysfjord på 1880-talet, og blant informantane hans var Ingeborg Arntsdotter frå Mannfjorden og Amund Andersson Koltik. Ingeborg døydde i 1921 og Amund i 1936, så det må iallfall fram til 1930-åra ha levd folk i Tysfjord som hadde lært finnagiella på tradisjonelt vis. Men truleg har det levd enda yngre personar som kunne snakke språket. I siste bandet av bygdeboka for Tysfjord kan vi lesa at den læstadianske predikanten Lang-Jakob frå Losvika så seint som i 1960-åra sette opp ei liste på 10 – 12 personar som kunne snakke finnagiella (Evjen 1998:55).

Vi ser at språkskifte (frå finnagiella til norsk) sannsynlegvis tok lengre tid enn dei fem generasjonane som Haugen sette opp. Vi har da hatt å gjera med ei tospråklegheit (AB og aB) som strekte seg over fleire generasjonar enn dei Haugen skildra. Hos dei 10 – 12 personane som var registrerte på 1960-talet, var det nok snakk om ei aB-tospråklegheit. Men kanskje har ei balansert AB-tospråklegheit halde seg stabil i eit par generasjonar før det? I

dag er det i alle fall i dette området snakk om ein opphavleg sjøsamisk folkesetnad som er einspråklege i B (det vil seia i norsk). Eit slikt fullstendig språkskifte har skjedd både i Tysfjord og i andre fjorddistrikt i Nord-Noreg, og det har skjedd mange andre stader i verda.

Eg skal ikkje her drøfte årsakene til språkskifte, berre peike på at dei kan vera mange og samansette, og at dei heller ikkje er alltid dei same på dei forskjellige stadene. Men ein del av det som har skjedd i dei samiske bygdene i Noreg i *nyare* tid, kan nok forklarast som langtidsverknader av den offisielle fornorskingspolitikken som styresmaktene vedtok og prøvde på setja ut i livet i ein hundreårsperiode frå midten av 1800-talet til midten av 1900-talet. Ein viktigare grunn har det likevel truleg vore at det samiske så mange stader er vorte knytt til gammaltid og fattigdom, medan det norske er vorte knytt til det moderne og til velstand og velferd.

På 1960- og 1970-talet kunne det sjå ut som om det skulle gå med lulesamisk i Tysfjord som det tidlegare hadde gått med finnagiella. Ein såg klåre tendensar til språkskifte. Det vaks opp ein aB-generasjon, for å bruke Haugen si klassifisering. Seinare skulle det vise seg at det i bygda fanst motkrefte til dette, det var folk som ville *snu* språkskiftet. Starten på denne prosessen er grundig skildra av Anne Kallstad Mikkelsen i ein artikkel frå 1996. Den nye utviklinga i Tysfjord har vakt ein god del interesse blant folk som

I 1989 begynte ein del foreldre på Drag i Tysfjord å organisere seg for å snu det lulesamiske språkskiftet. Dette resulterte blant anna i opprettelsen av den samiske barnehagen «Vuonak sámemánná» FOTO: ©ØVIND A. OLSEN

arbeider for å snu språkskifte andre stader. Den finsk/svenske lingvisten Leena Huss skreiv i 1996 ein artikkel om det som skjedde i Tysfjord og behandlar stoffet på nytt i den store avhandlinga si frå 1999.

Vending av språkskifte

I 1991 gav den kjende amerikanske språksosiologen Joshua Fishman ut boka *Reversing language shift*. Boktitte-

len set namn på ein trend vi no kan sjå mange stader rundt om i verda, nemlig at medlemmer av innfødde minoritetssamfunn ønskjer å vende eit pågåande språkskifte.

Mest sitert og brukt i ettertid er kanskje den skalaen som Fishman i denne boka sette opp for å kunne måle kor truga eit truga språk er. Skalaen hans er på åtte steg og inneheld faktorar både frå familien, lokalsamfunnet og storsamfunnet. Eit språk som er på stadium åtte hos Fishman er mest truga, og så nedover til sta-

Etableringa av «Vuonak sámemánná» var ein viktig begivenhet i det lulesamiske språk-arbeidet FOTO: ©ØVIND A. OLSEN

dium 1, som er det stadiet som dei minst truga minoritetsspråka er på. Fishman går ut frå at folk sjølve kan påverke situasjonen. Slik kan eit språk skifte stadium og bli mindre truga (eller meir truga) enn før.

Det er eit poeng hos Fishman at fleire faktorar må verke saman for at eit språkskifte kan bli snudd. Difor er det ikkje effektivt å satse berre på éin faktor. Det er òg eit poeng hos Fishman at det som bestemmer kva tiltak som skal setjast i verk, er kor språket ligg hen på skalaen. Det er difor ikkje så enkelt at eit språksamfunn berre

kan kopiere ein vellykka aksjon i eit anna språksamfunn.

Fishman legg avgjerande vekt på om språket kan overførast på naturleg vis i *familiare* eller ikkje. Dersom ein har ei uformell og naturleg språkovertføring i heimane, vil styrkingstiltak som til dømes opplæring i språket på skulen, få mykje større effekt enn om språket ikkje vart brukt i heime.

Da ein del foreldre på Drag i Tysfjord i 1989 begynte å organisere seg for å vende det lulesamiske språkskiftet i bygda, la dei vekt på mykje av det same som Fishman to år seinare

kom til å lansere som viktig i boka *Reversing Language Shift*. Dei analyserte sin eigen situasjon og overførte ikkje direkte modellar frå andre (dei fann altså ut kor dei var på skalaen, for å bruke Fishman sine termar). Dei la vekt på at språket skulle bli brukt heime, helst av foreldra sjølve, men dersom dei ikkje kunne: av andre familie-medlemmar. Dette er det viktigaste punktet, i følgje Fishman. Vidare såg dei at fleire faktorar måtte dra saman, og dei la eit stort arbeid i å starte opp ein lulesamiskspråkleg barnehage (Mikkelsen 1996).

Så stod språkopplæringa i skulen for tur til å endrast. Men no er det ikkje slik at all skuleopplæring er like effektiv for vending av språkskifte.

Baker sin typologi

All skuleopplæring som omfattar meir enn eitt språk kan kallast tospråkleg opplæring. Men ikkje all slik opplæring fører til at elevane blir tospråklege. Det er ikkje ein gong all tospråkleg opplæring som har tospråklegheit som mål. Det er ikkje så lenge sidan lulesamisk berre kunne brukast som hjelpespråk i skulen. Læraren kunne da bruke samisk av og til viss eleven slett ikkje forstod det som vart sagt på norsk. I denne situasjonen *vart* faktisk to språk brukte i undervisninga, men målet var ikkje å utvikle tospråklegheit hos elevane. Tvert i mot var målet her at eventuell bruk av samisk skulle lette innlæringa av norsk.

Tospråklegheitsforskarer Colin Baker har utarbeidd ein typologi for tospråklege opplæringsmodellar i skulen (Baker 2001: 194). Han har her prøvd å dele inn dei modellane som faktisk er i bruk i fleirspråklege miljø rundt om i verda. Han brukar fem kriterium for inndelingane si. Dei fem kriteria er (1) det språklege målet for den opplæringa som blir gjeven, (2) dei samfunnsmessige måla for opplæringa, (3) kva språk som blir brukt i klasserommet, (4) kva elevgruppe modellen er meint for og (5) kva type av opplæringsprogram som språkopplæringa går inn som del av. Poenget for oss her er at Baker deler inn opplæringsmodellane i det som han kallar «svake» og «sterke» modellar for tospråkleg opplæring. Det er da dei sterke modellane som er effektive for å utvikle tospråklegheit hos elevane.

Plassert inn i Baker sin typologi vil modellen med lulesamisk som hjelpespråk da sjå ut som Modell A nedanfor:

Dette er ein modell Baker ville ha klassifisert som ein «svak» tospråkleg modell, fullstendig ueigna til å fremja tospråklegheit blant borna. Tospråk-

Samiskundervisninga ved Ájluovtta skåvllå/Drag skole er organisert etter ein modell som er velegna for å gjere elevane tospråklege. FOTO: ©ANNE KALSTAD MIKKELSEN

legheit var da heller ikkje noko mål for modellen.

For at ein modell skal vera «sterk» er det avgjerande at begge språka blir brukte i undervisninga også i andre fag enn språkfaga. Dersom det er snakk om eit minoritetsspråk og eit majoritetsspråk, er det viktig at minoritetsspråket

får mest plass i skulen, sidan majoritetsspråket har mest plass utanfor.

Korleis er så den tospråklege opplæringa organisert på Drag i dag. I praksis kan vel det variere ein del etter kva ein har av lærarar og læremiddel. Men i prinsippet følgjer opplæringa ein modell som vist på neste side.

Programtype	Språket i klasserommet	Samfunnsmål for opplæringa	Språkleg mål for opplæringa
Majoritetsmodell, utan opplæring i andre språk enn majoritetsspråket	Norsk, med høve til å bruke samisk som hjelpespråk.	Assimilering	Bli så gode som mulig i norsk
<i>Modell A: For lulesamiske elevar i fornorskingstida.</i>			

Dette er ein typisk «sterk» tospråkleg modell med stor vekt på minoritetsspråket, ein modell som i følgje Baker skulle vera velegna for å gjera elevane tospråklege.

Oppsummering

I lys av teoriane til diverse språksosio- logar kan vi seie dette om utviklinga for lulesamisk i Tysfjord dei siste åra: Før 1989 såg vi eit eintydig språkskifte frå A til B i Tysfjord, omtrent slik Einar Haugen skildra det frå USA allereie i 1953. Foreldra som på slutten av 1980- talet starta arbeidet for å vende språk- skiftet i bygda, tok tak i dei faktorane som Joshua Fishman seinare kom til å halde fram som dei mest avgjerande, nemleg språket i familien og ei eller anna form for språkleg støtte utanfor familien. Fleire faktorar måtte verke saman. Den samiskspråklege barneha- gen vart den viktigaste faktoren utanfor familien. Seinare blir det i bygda i løpet av 1990-talet etablert ein skulemodell som etter Colin Baker sin typologi må vurderast som «sterk» og dermed eigna til å utvikle tospråklegheit blant ele-

Alt i alt er framtida for lulesamisk språk lovande. På bildet er framtida representert ved elever frå Ajluovta skåvullå/Drag skole FOTO: ©ANNE KALSTAD MIKKELSEN.

vane. Alt dette lovar godt for framtida for lulesamisk og tyder på at samane i Tysfjord har kvitta seg med den ideologiske børa som Nancy Dorian i 1998 kalla «språkleg darwinisme», ei misoppfatning som går ut på at språk med få talarar ikkje har noka framtid.

Men arbeidet for minoritetsspråk tek aldri slutt. I følgje stega på Joshua Fishman sin berømte skala frå 1991 vil den beste sikringa for lulesamisk vidare bli å skaffe språket ei eller anna form for offentleg status.

Programtype	Språket i klasserommet	Samfunnsmål for opplæringa	Språkleg mål for opplæringa
Bevaringsmodell. Samisk språk og innhald, med norsk som obligatorisk fag	Samisk, med norsk-opplæringa på norsk.	Styrkje elevane sin samiske identitet. Kunna fungere i to kulturar.	Funksjonell tospråklegheit

Modell B: For lulesamiske elevar etter Læreplanverket av 1997.

Jon Todal: «Julevsámegiela boahtteájgge»

Værdáldin li ienep giela gá rijkka. Ienemus oasse gielajs e dájma oajvvegiellan makkirak sierra rijkkan, ja julevsámegiella gullu dájda gielajda. Uddni badján gatjálvis muhitem giellaguoradallijs gáktu dal manná dákkár «rikkadis» gielaj boahtteájggá.

Gielaj ja giellaaddnii gaskan ja gielaj ja sebrudagáj gaskan ij la makkirak luonndoláhka mij ávd-dánimev stiorri. Gávnnuji buojkuvísá gielajda ma viesu ja majt dássju gallegattja ságasti, sænmmi bále gá buojkuvísá gávnnuji gielajda ma ávdebut lidjin riek oabllum ja ma dálla li gáhtum.

Gielaj ávd-dánibme le álu ulmuttij duogen. Gatjálvis sjaddá gáktu guovdásj oajvólattja silhti dilijt gárvedit vaj giela ávd-dáni ja bissu ielle giellan. Dánna l gatjálvis politihkas mij gielajt suod-ji ja ávdet. Gatjálvis le aj gáktu bájjkásasj institusjónná, duola dagu mánájgárde ja skávlá nanniji ja ávdedi gielav, ietjáláhkáj jaoladum gáktu politihka tjadáduvová gielaj gáktuj. Ja duodden le aj gatjálvis gáktu ájnegas almatja bisodi ja ávdedi gielav lahkabirrusijn ja berrahij gaskan.

Valla huoman lip ietvemin giellamálssomav moatten unnepláhkosebrudagán ábbá værdáldin. Vuonaj sinna Nordlándan le ájgenis dákkár giellamálssom árrum, majt aj soajttá gáhttjot giellajábmem, jali giellasuorgij jábmem. Juo 1700-lágoj álgon álgij giellamálssom finnegielas dárogiellaj. Dákkár giellamálssom le árrum Divtasvuonan ja aj ietjá merraguovlojn Nuortta-Vuonan, ja dát le aj dáhpáduvvam moatten ietjá guovlojn værdáldav miehtáj.

1960- ja 1970-lágon lej vuojuunagá julevsámegiellajn Divtasvuonan mannamin sænmmi guovolluj gá finnegielajn. Valla mannegi tjuodtjelin bájke almatja dákkár ávd-dánime vuosstij, siján lij vuoju miella ganugahttet ja járggálit giellamálssomav.

Giellaguoradallij mielas le giellaávd-dánibmáj ájnas jus giella luondulattjat aneduvová sijdajn ja lahkabirrusijn. Jus la iehpeformálalasj ja luondulasj giella sijdajn, de sjaddá giellanannim duola dagu áhpadibme skávlájn dábmababbo gá jus ij lim giella anon sijdajn.

Ájgáda gudi 1980-lágon rahtjagáhtin giellamálssomav ganugahttet vállidin adnuj dajt faktávrájt majt Joshua Fishman mannegiela dáttodij ájnasabmusin, namálattjat giellaadno sijdajn, berrahij gaskan, ja duodden muhitem gielalasj doarjja sijda álggolin. Ávtá bále vierttijin moattes dájs faktávrájs doajmmat buohthalakkoj. Sámegielak mánájgárdde sjattaj de ájnnasamos faktávrará sijda álggolin, ja mannegiela 1990-lágon ásaduováj skávlámodella mij Colin Bakera typologija milta sjattaj gievras modella ja dan diehti ájnas gá galggin guovtegielakvuodav ávdedit oahppij gaskan. Gájjka dá dáhpáduvá li nannimin julevsámegiellav boahtteájggásasj giellan.

Forfatteren

Jon Todal, fødd 1952 i Aure på Nordmøre. Dr.art. Førsteamanuensis ved Sámi allaskuvla/Samisk høgskole i Guovdageaidnu. Har spesielt arbeidd med spørsmål omkring tospråklegheit og innfødde minoritetsspråk.
e-post: jon.todal@samiskhs.no

Litteratur:

- Baker, C. 2001: Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. Clevedon: Multilingual Matters.
- Evjen, B. 1998: Et sammensatt fellesskap. Tysfjord kommune 1869-1950. Tysfjord kommune.
- Dorian, N. 1998: «Western language ideologies and small-language prospects.» I Grenoble, L. A. og Whaley, L. J. (red.). Endangered Languages. Language loss and community response. Cambridge: Cambridge University Press: 3 – 21.
- Fishman, J.A. 1991: Reversing language shift. Clevedon, Philadelphia & Adelaide. Multilingual Matters Ltd.
- Grenoble, L. A. og Whaley, L. J. (red.): Endangered Languages. Language loss and community response. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haugen, E. 1953: The Norwegian Language in America. Bloomington: Indiana University Press.
- Huss, L. 1996: «Erste Hilfe für eine bedrohte Sprache. Wiederbelebungsmassnahmen bei den norwegischen Lulesamen.» I Lapponica & Uralica 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Uppsala: Uppsala universitet: 71-8.
- Huss, L. 1999: Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Krauss, M. 1992: «The World's languages in crisis.» Language 68, 4-10
- Mikkelsen, A. K. 1996: «Vuotnagáttiid mánat. Sámegiela nannen mánáidgárdi bokte.» I Pope, M. og Todal, J. (red.). Duostta hupmat. Gulahallanvuohki sámegieloahpahas. Guovdageaidnu: Sámi oahpahasráđdi: 49 – 68.
- Pope, M. og Todal, J. (red.) 1996: Duostta hupmat. Gulahallanvuohki sámegieloahpahas. Guovdageaidnu: Sámi oahpahasráđdi.
- 10-jagi vuodđoskuvla sámi oahppoplánat 1997: Oslo: Gonagaslaš girko-, oahpahas- ja dutkandepartementa.

Árran

Árran – julevsame guovdásj/lulesamisk senter ønsker å gjøre kjent at Oddmund Andersen skal opp til doktorgradsdisputas 20. desember i år.

Tittelen på Andersens doktorgradsavhandling er «Flyttefolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og nordre Nordland». Han fokuserer på den tidlige markasamiske bosettinga og tar utgangspunkt i skriftlig og arkeologisk kildemateriale. Deler av materialet er fra hans egne arkeologiske undersøkelser.

Andersen har siden mars 2002 vært ansatt som forsker ved Árran, og har tidligere vært museumsleder på Árran fra 1996 til 2002. Han arbeider nå i et samarbeidsprosjekt mellom Universitetet i Tromsø, Lofotmuseet og Árran. Hans del av prosjektet er en videreføring av en del problemstillinger som han behandler i doktorgradsavhandlinga si, der reindriften er sentral.

